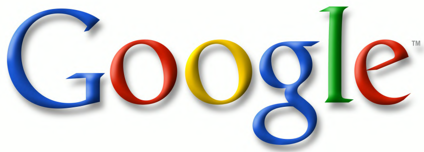
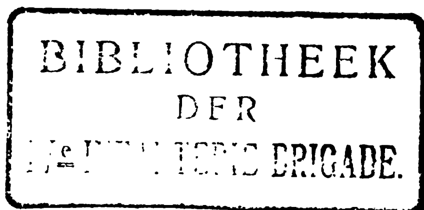

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

VELDTOGT

VAN HET

FRANSCH-AFRIKAANSCHE LEGER

TEGEN

KLEIN-KABYLIË.

LEYDEN: BOEKDRUKKERIJ VAN A. W. SYTHOFF.

VELDTOGT

VAN HET

FRANSCH-AFRIKAANSCHE LEGER

TEGEN

KLEIN-KABYLIË

IN DE EERSTE HELFT VAN 1851;

DOOR

P. G. BOOMS,

EERSTE LUITENANT DER INFANTERIJ, RIDDER VAN HET LEGIOEN VAN EER.

MET EENE ITINERAIRE EN TERREINSCHETSEN.

'S HERTOGENBOSCH,

GEBROEDERS MULLER.

1852.

INLEIDING.

In 1847, met den togt tegen Bougie en de kort daarop gevolgde onderwerping van ABD-EL-KADER, den vertegenwoordiger van de Arabische nationaliteit, scheen de verovering van Algerië door de wapenen voltooid te wezen. En inderdaad, er mogten nog enkele streken onafhankelijk zijn, nog enkele stammen geen Scheik uit Fransche handen ontvangen hebben [1]), de hoofdpunten, de sleutels van het land waren door Frankrijk bezet, en de ziel van den tegenstand was met den grooten Emir uitgeweken. Doch was de materiëele onderwerping grootendeels voltooid, waren de eenheid en de kracht van den nationalen kamp gebroken, de zedelijke verovering had nog naauwelijks de eerste stappen gemaakt; de Arabische stammen hadden meer gebukt voor de ellende

[1]) Van de 1145 bekende stammen die Algerië bewonen, zijn er 1100 onderworpen, *of als onderworpen aangemerkt.* (Boodschap van den President aan de wetgevende magt, 1851.)

1

van den langen en hardnekkigen strijd dan voor het zwaard des overwinnaars en konden zich in het genot van den vrede spoedig herstellen; de Kabylen-bevolking van Algerië was nog vrij of haakte naar den stond waarin zij de vernedering van hare jongste nederlaag zou kunnen uitwisschen; en niettegenstaande de vele en bittere teleurstellingen van de laatste jaren, behield de godsdienstige dweepzucht al haar gezag op de ligt ontvlambare gemoederen der inlandsche bevolking. Overal wachtte zij naar eene gunstige gelegenheid om het gehate juk af te schudden [1]).

Inmiddels had de Februarij-omwenteling in Frankrijk plaats, en Algerië gevoelde hiervan spoedig de terugwerking. Het bezettingsleger werd verminderd met 25000 man [2]). Daarop barsten terstond de dweepzucht en het onderdrukte nationaliteits-gevoel op onderscheidene punten los. Eene menigte gewaande zendelingen des hemels verspreiden zich in de berg- en binnenlanden om er den heiligen oorlog te verkondigen. Zij stellen het leger voor als zoodanig verzwakt dat het zich niet buiten de sterkten durft vertoonen. Frankrijk staat alleen tegenover gansch Europa, en uit het oosten en westen rukken ontelbare muzelmannen ter bevrijding aan.

[1]) Tijdens den Kabylischen veldtogt ondervroeg mijn bataillonschef een der meest bevriende inlandsche hoofden naar de stemming der bevolking jegens Frankrijk. De grijsaard glimlachte, wees op zijne tong met de woorden: là tout pour les Français; en legde daarna de hand op het hart, là rien. Dit half beeldsprakige antwoord zegt de waarheid.

[2]) Dit bedraagt 75000—80000 man.

Het gevaar was dreigend. Snelle en krachtige maatregelen wisten het echter af te wenden, en geen der nieuwe profeten slaagde er in om eenheid en algemeenheid in den opstand te brengen. De vernietiging van Zaatcha, zoo hardnekkig verdedigd door de kleine schaar van den fieren BOU-ZAÏN, en de onderwerping van Bouçada maakten er vooreerst een einde aan, maar toonden tevens wat die opstand had kunnen worden, wat de toekomst nog kon opleveren, en hoe verkeerd het zijn zou in halve maatregelen te berusten.

Intusschen bleef de gisting in 1850 voortduren. Vooral de provincie Constantine kenmerkte zich door weerbarstigheid en vijandigen zin. In het noordwesten hielden de Kabylen de gemeenschap tusschen Setif en Bougie onveilig; in het zuiden, woelden de woeste stammen van het wilde Aurès-gebergte, en de talrijke Nemencha's, hunne naburen; in het noord-oosten, eindelijk stroopte de Tunische stam der Khoumirs gedurig tot in de nabijheid van la Calle, en verhinderde de werkzaamheden aan de mijn van Kef-oum-Theboul. Om deze ongeregeldheden te tuchtigen, rukten in het begin van Mei twee kolonnes, eene uit Setif onder den generaal BARRAL, de andere uit Batna onder den generaal SAINT-ARNAUD, hoofdkommandant der provincie. De eerste verdreef eenige gewapende zamenscholingen in de landstreek tusschen Setif en Bougie — waarbij haar dappere aanvoerder met den degen in de vuist sneuvelde — en verbeterde vervolgens den weg tusschen genoemde plaatsen. De tweede maakte eenen kruistogt over Aïn Guenchela, Tebessa, Kheiran en Medina, en rigtte zich toen door

het schoone dal der Oued (rivier) el Abiad naar Biskard. Zij had geen tegenstand ontmoet in het organiseren van de doorgeloopen landstreek. Tegen het laatst van Junij waren beide kolonnes met geringe verliezen terug. Nu rukten de troepen van de onder-afdeeling Bône, die den togt tegen de Nemencha's en het Aurès-gebergte hadden medegemaakt, naar de grens van Tunis, en hunne nadering was voldoende om de stroopers te doen verdwijnen. Ten einde hen in het vervolg beter te kunnen bewaken en opsporen, werden eenige blokhuizen aangelegd en eenige wegen geopend in het digte struikgewas, hetwelk die landstreek bedekt.

Het zuiden bleef nu vooreerst rustig. In het noordwesten echter, waar men slechts den westelijken zelfkant van klein Kabylië had doorkruist, bleven de bergbewoners met de hun eigen hardnekkigheid en roofzucht hunne strooperijen voortzetten, en hielden onder anderen de zeehaven Djidjelly naauw ingesloten; in de omstreken van Bougie ruidde de gewaande Cherif BOU-BAGLA andermaal de bevolking op, en geheel in het oosten van het land in de nabijheid en tegen de inwoners van Collo hadden ongeregeldheden plaats, die eene spoedige tuchtiging vereischten, dewijl zij bij de minste uitbreiding de veiligheid van den grooten handelsweg tusschen Philippeville en Constantine konden bedreigen, en aanzienlijke schade veroorzaken. Bovendien, de bescherming welke Frankrijk verschuldigd is aan de stammen die zijn gezag erkennen; de noodzakelijkheid om onder de Mahomedaansche bevolking, die alleen door 't geweld onderworpen ook alleen de kracht als een uitvloei-

sel des Allerhoogsten eerbiedigt [1]), om onder die bevolking geene vijandige handeling of misdaad ongestraft tot een aanwakkerend voorbeeld te laten, maar deze snel en met ijzeren hand te tuchtigen; de onmiddelijke nabijheid van Kabylië, dat stout op zijne aloude onafhankelijkheid en de geduchte sterkte van zijne bergmassa zich dreigend in het midden van Frankrijks nieuwe veroveringen verhief, en te eeniger tijd het brandpunt van een algemeenen opstand kon worden; de omstandigheden van het oogenblik, zoowel als eene wijze voorziening, vorderden dat Frankrijk het te lang gespaarde roofnest [2]) de begoocheling van onwinbaarheid ontnam, en deszelfs bewoners het zwaard der geregtigheid deed gevoelen. In het voorjaar van 1851 werd dan ook besloten, tot eene expeditie tegen klein Kabylië; de wetgevende magt gaf hare toestemming, en in de eerste dagen van Mei verliet eene sterke oorlogskolonne de rotswallen van het grijze Constantine, koers zettende op Milah en den Zouaghaketen. Het is deze togt, die tot het laatst van Julij duurde, een der moeijelijkste en moorddadigste die ooit in Algerië plaats vonden, die wij als ooggetuige beknopt zullen schetsen, met

---

[1]) De Arabieren hebben de meeste achting voor die Fransche generaals, welke het strengst en onverbiddelijkst maar regtvaardig bevel voerden. Zoo deed de generaal NEGRIER te Constantine, en onder zijn bestuur vielen meer Arabische koppen dan onder dat van al zijne voorgangers en opvolgers. Ook noemt hem de bevolking niet anders dan NEGRO BONO.

[2]) In plaats van den stier met de horens te vatten, hebben de Franschen zich eerst uitgebreid in de meer vlakke maar meest onvruchtbare binnenlanden, en het rijke maar moeijelijke Kabylenland tot in den laatsten tijd ongemoeid gelaten.

al de onpartijdigheid die wij ons zelven kunnen opdringen [1]). Het zijn voor ons hoogst aangename en belangrijke herinneringen die wij gaan opwekken; mogen zij voor den lezer niet geheel beide eigenschappen missen.

---

[1]) De brokstukken over deze expeditie, verschenen in den Moniteur universel, de Revue des deux mondes en de Illustration, herinneren te veel aan de bulletins van het Keizerrijk om als bronnen in aanmerking te kunnen komen.

I.

PRELIMINAIREN.

Van Marseille over Algiers naar Philippeville en Constantine. — Constantine. — De laatste dagen voor den veldtogt. — Marsch naar Milah. — Bijzonderheden omtrent het bataillon van het Vreemden Legioen en het huishouden te velde van de officieren. — Milah, het verzamelpunt van de expeditionnaire troepen.

Tegen het middaguur van 25 April 1851, verlieten wij de trotsche haven van Marseille met de vijfdaagsche boot naar Algiers. Ik zeg *wij*, want onder de passagiers van den Sphinx bevonden zich drie Belgische officieren, die insgelijks ter expeditie togen, en met wie ik terstond op vertrouwelijken voet omging. Onze eerste bestemming was Algerië's hoofdplaats, waar wij van den gouverneur-generaal een naderen lastbrief zouden ontvangen. De overvaart was aanvankelijk niet zeer voorspoedig. Naauwelijks was de Provençaalsche kust uit het gezigt, of er brak plotseling een hevige storm los die tot den volgenden morgen aanhield, en deze

oorzaak had tot gevolgen: eenige haverij voor het schip; een halve dag oponthoud in de correspondentie, en voor de passagiers.... het hoogste genot van de walgelijke zeeziekte. Langzamerhand echter bedaarde de storm in en buiten ons; den 27 waren de blaauw groene zee spiegelglad, de hemel wolkeloos, de passagiers fiks en opgeruimd, en tegen 10 uur in den nacht wierp de Sphinx het anker voor de oude residentie der Algerijnsche Dey's. De duisternis had ons het zoo hoog geroemd panorama der amphitheaterstad benomen; hare omtrekken teekenden zich slechts flaauw tegen den hoogen en donkeren achtergrond bij het zachte schijnsel van een Perzischen sterrenhemel.

De ontscheping geschiedde met de grootst mogelijke wanorde; een afdoend bewijs voor de niet deugdelijkheid der plaatselijke policie. De inlandsche bootslieden tierden en vochten om eene vracht, zij bestormden de boot en overrompelden de passagiers, die niet dan met gevoelige argumenten lijfsvrijheid behielden en met levensgevaar den wal bereikten. De goederen zouden pas den volgenden dag worden ontscheept. Wij namen intrek in het hôtel de la Régence, een groot Europeesch gebouw, even als de overige huizen der havenstraat versierd met arcades in den smaak van die der Rivolistraat te Parijs. Daar wachtte ons nieuw genot, een landwelzijn geheel opgewassen tegen het comfort van de zeereis. Het hôtel was ruim, doch Oostersch smerig, en verpest door een localen stank welken wij gemoedelijk bij de kameellucht vergelijken; de bedden waren hard als eene houten brits; kwellende muskieten en verdere insekten, huilende straathonden,

twistende inlanders en de zoogenoemde zang van den muezzin op den stads minaret, verbanden alle slaap of rust, en niettegenstaande de doorgestane vermoeijenis waren wij met zonsopgang aan boord van den Spinx om onze koffers te halen. Nieuwe verrassing! Onze gansche plunje was door en door zeenat en gedeeltelijk bedorven, maar onze stemming stond ook deze proef zegevierend door, dank zij de terugwerking van de zeeziekte en onze blijde vooruitzigten. Terwijl wij nog bezig waren met uitpakken en droogen, meldde ons een gelukkig toeval, dat de courier van den 30, waarmede wij dachten te vertrekken naar Philipstad, twee dagen vervroegd was, en tegen 12 uur zou afvaren. Het was reeds 10 uur geworden. Wij spoedden ons derhalve naar het paleis in eene meer dan vochtige uniform. De gouverneur-generaal D'HAUTPOUL had juist zijne betrekking nedergelegd, en het interim werd waargenomen door den generaal PELISSIER, den held van de stikgrotten bij Orleansville, een mannelijk doch uiterst ruw karakter. Aan eene officiëele receptie viel niet te denken. Wij werden echter met de grootste voorkomendheid bejegend en ontvingen terstond eenen dienstbrief voor den kommanderenden generaal van de provincie Constantine; hals over kop verlieten wij nu eene stad, welke als de tweede van Frankrijk geroemd wordt en die wij gaarne hadden leeren kennen. Wij hadden slechts een vlugtigen blik kunnen werpen op de paradeplaats, een klein vierkant plein, of liever een ruim terras met een heerlijk verschiet, zoowel naar de land- als zeezijde, doch overigens naakt en zeer stoffig; het prijkt in

een van zijne hoeken met het ruiter-standbeeld van den Hertog van Orleans, dat in 1848 door de bevolking tegen het bestuur werd gehandhaafd, want ook hier had de koningszoon de beste herinneringen nagelaten, en stond hij in hooge achting bij de inlanders. Het paleis van den gouverneur-generaal, de voormalige woning van den Dey, vertoont van buiten slechts een witte muur met ééne lage deur, en deed ons allereerst aan een moordhol denken; inwendig is het echter smaakvol versierd met mozaïk en snijwerk; rondom de vierkante binnenplaats heerscht eene doorgaande galerij met Arabische kolonnade, waarop de sombere vertrekken uitkomen; het geheel is klein, zonder geboomte of fonteinen. Algiers is over het algemeen zeer ineen gedrongen; ten gevolge harer ligging tegen steile bergen, ontbreekt het aan ruimte om te bouwen; de stad is overigens zeer levendig, doch even als hare bevolking reeds grootendeels verfranscht.

Dewijl het vertrek van de oorlogsboot de Phare om onzentwil bijna een uur verlaat was, verliet zij de reede zoodra wij aan boord waren. Deze is nog steeds onveilig, in weerwil van het lange steenen hoofd dat de Franschen aan de N. W. zijde hebben aangelegd; aan de O. zijde dekt haar de kust, doch zij ligt geheel open voor den N. wind. Wij konden nu het verlies van den vorigen dag inhalen, en ons verlustigen in het gezigt op de stad; misschien was het gedeeltelijk de invloed van het natte pak dat ik steeds op den rug droeg, maar ik rangschikte de heerlijke beschrijving die ik wel van dit panorama gelezen had, onder de dichterlijke vrijheden, en

schreef in mijn dagboek: „Algiers lijkent eene steengroef te midden van een vrij naakt landschap." Deze nieuwe teleurstelling sloot gelukkig de reeks van teleurstellingen en kleine rampen welke sedert Marseille onze reis hadden gekenmerkt, en onze verdere zeetogt was eene ware speelvaart. Het weer was heerlijk; geen wolkje op den azuren horizont; eene aangename koelte spande de zeilen, en onder den dubbelen invloed van stoom en wind snelden wij langs de groene heuvels van de Afrikaansche kust. Het dek van de boot was volgepropt met goederen en menschen voor de verschillende kustplaatsen, en vertoonde een ideaal van schilderachtige wanorde. Hier en daar, tusschen en op de kisten en koffers, lagen in stereotype houding eenige groepen inlanders, Arabieren en negers, en rookten in doodsche stilte hunnen geurigen chibouck, of prevelden uren lang gebeden, en niets in de natuur of op het schip scheen hunne aandacht waardig te zijn. Militairen van alle wapens en korpsen, vrouwen en kinderen voltooiden de vlottende bevolking en wemelden door elkander, tot dat ieder hunner, het voorbeeld der inlanders volgende, zich in een vrij hoekje een bivak voor den nacht inrigtte. Onder onze reisgenooten waren verscheidene Fransche officieren die ter oorzake van den veldtogt van verlof terugkeerden; zij gaven ons vele nuttige inlichtingen, en zoo bereikten wij onder vrolijken kout, tegen het vallen van den avond, den eersten post beoosten Algiers, het kleine Delhys, een nog onbeduidend plaatsje met ringmuur en blokhuizen, waar binnen de bevolking is opgesloten; want te Delhys begint de kust van Kabylië

die zich verder uitstrekt tot aan de vlakte van Bône.

Den volgenden morgen vertoonde die kust zich schilderachtig. Op den voorgrond kleine rots-eilanden waarom eene menigte bruinvisschen, als de talrijke raders van een waterwerktuig, zich in de eerste zonnestralen verlustigden; dan sombere grotten en inhammen of sterk verlichte groene heuvels en achter deze tot aan den versten horizont een trotsch bergland, welks hoogste kruinen met eeuwig sneeuw schitterden; boven dat landschap een azuren hemel met prachtigen gloed, en aan deszelfs voet eene mollig golvende en fijn blaauwe zee waarin de Phare eene diepe groeve teekende. Spoedig waren wij nu te Bougie, de beste haven en reede van de kust, schilderachtig verspreid tusschen de boomen en tuinen van de berghelling, om den hoek van de steile kaap Carbon, die op torenhoogte bekroond is door het steenen fort Gouraija. Dit is de N. W. grens van de provincie Constantine. De Kabylische kust heeft aan de zeehelling geene woningen en slechts enkele bebouwde plekken verraden dat zij bevolkt is.

Onder de passagiers van de Phare bevond zich de vicaris-generaal van Algerië, een zeer innemend en indrukwekkend persoon, nog in volle ligchaamskracht en geloofsijver. Hij raakte met ons in gesprek over de inlanders. De Kabylen, beweerde hij, stammen af van de oude Vandalen, die door het Byzantijnsche rijk en door de Arabieren binnen hunne tegenwoordige bergen gedrongen, zich daar echter hebben gehandhaafd. Op onze navraag omtrent den uitslag van zijne zedelijke werking op de inlanders, antwoordde

hij nagenoeg het volgende. Wij Priesters worden door hen overal goed ontvangen en met eerbied bejegend; maar onze woorden vinden minder ingang. Zij zoeken de godsdienst geheel in uiterlijke vormen, en begrijpen in het minst niet den geest van het Christendom. Daarom hebben wij er van afgezien om hen regtstreeks te bekeeren, en een anderen weg ingeslagen, die veel langzamer maar waarschijnlijk doelmatiger is. Wij bevorderen namelijk, zoo veel mogelijk het onderwijs door het stichten van Arabische scholen, en laten aan dit middel en den tijd hunne hervorming over. Deze zal uiterst moeijelijk zijn want zij hebben een sterken afkeer van al wat vreemd is. Het is waar, onze beschaving heeft hun tot nu toe weinig voordeel aangebragt; integendeel, de levensmiddelen zijn duurder geworden, en de Arabier kan zich nu niet meer voeden voor één sou per dag. Dit is een gewigtige hinderpaal, want de materiëele voordeelen moeten hen voor ons winnen. De hoogere personen zijn echter minder weêrbarstig; zij hechten nog wel aan hunne nationaliteit, doch meer om den schijn te bewaren tegenover de volksklasse. Overigens kennen zij reeds de verfijning van de Fransche keuken, en zelfs in de woestijn onthalen zij hunne gasten op Champagne-wijn en getruffeerde spijzen. Of zij van den eersten zelven gebruik maken, mag ik niet beslissen.

Tegen 1 uur stopte de Phare voor Djidjellij, eene kleine met klippen omzoomde haven. Het ontzet van deze plaats zou het eerste doel van den aanstaanden veldtogt zijn, en dewijl het ontschepen van oorlogsgoederen ons een paar uur moest ophouden, lieten

wij ons aan wal brengen. Daar werden wij allerhupst ontvangen door de officieren van het bataillon Vreemden Legioen, dat de bezetting uitmaakte. De stad is geheel modern, klein doch net, met eene groote en doelmatige kazerne en een hospitaal, de twee gebouwen welke in alle garnizoensplaatsen van Algerië het meest in het oog vallen. Wij bezigtigden het schoollokaal, een ruim gebouw met twee ineen loopende vertrekken, die nog zonder ameublement zijn. In twee der dwarshoeken zat een stokoude grijsaard op een gevlochten tapijt, en omringd door een tiental jongens of meisjes, aan wie zij leerden lezen en schrijven. De aartsvaderlijke pedagogen lachtten ons goedhartig toe, en op hunne uitnoodiging onthaalde ons de jeugd op een echt abracadabra door te gelijk verschillende fragmenten uit den Koran luidkeels voor te dragen. Dit mogt wel primitief onderwijs heeten.

Als vesting is Djidjellij weinig sterk, maar tegen de inlanders is zij altijd sterk genoeg. De werken bestaan in een lagen gecreneleerden muur, en op 500—600 meters vóór dezen een linie blokhuizen of kleine forten, welke van de zee tot de zee reikt. Buiten deze forten maakten de naburige Kabylenstammen de landstreek onveilig. Zij kwamen wel met groepen van 10 en 20 man als vreedzame landlieden ter markt na vooraf hunne wapens in het naburige struikgewas te hebben verborgen, doch eenmaal buiten het bereik der blokhuizen legde de wolf het lamsvel af, en pleegden zij roof en moord op al wat hun in handen viel. De zwakke bezetting was tegen hen niet opgewassen, en kon ter

naauwernood de kompagnies-tuinen van schennis vrijwaren. Nog den morgen van onze aankomst had zij eene dreigende bende met granaatworpen moeten verdrijven. Op de marktplaats, welke in Algerië buiten de poort gevonden wordt, maakten wij kennis met eenige van die arglistige bergbewoners. Zij wisten zeer goed dat hun een lastig bezoek te wachten stond, doch dit verontrustte hen geenszins; zij hadden zoo als zij zeiden força besef! (groote magt). Wij verlieten onze gastheeren van Djidjellij met het vooruitzigt van hen spoedig te komen bevrijden.

In den nacht van den 30 tegen 3 uur, bereikten wij het eind van onze zeereis, het kleine Stora, de haven van het 2 kilometers meer oostwaarts gelegen Philippeville. Zijne reede is ruim en veilig terwijl die van Philipstad geheel open ligt en met klippen en banken bezet is. Te Stora biedt de steile kust echter geene bouwruimte aan. In schuiten of langs den landweg, die in de rots is uitgehouwen, bereikt men Philippeville. Deze geheel Fransche stad is aangelegd in 1838 in eene keel tusschen twee hooge bergen, die trechtersgewijze naar de golf loopen en op het emplacement van het Romeinsche Rusicada. Eenige oudheden, en onder anderen een ontzaggelijk groote regenbak, die in de berghelling is uitgegraven, zijn van Romeinschen oorsprong. De stad bestaat uit eene lange en breede maar nog niet voltooide straat, die van de zee tot aan de poort van Constantine reikt, en waarin ter weêrszijde verscheidene steile zijstraatjes uitkomen. Eene kleine doch sierlijke mosquée, eene half voltooide Roomsche kerk in gothischen stijl, een ruim hospitaal en eene kazerne,

zijn hare voornaamste gebouwen. De bevolking van 6000 zielen is van zeer gemengde zamenstelling en bestaat uit Provençalen, Maltezen, Italianen en Spanjaarden; zij vindt haar bestaan in den levendigen transit-handel tusschen Frankrijk en het binnenland. Philippeville is omgeven door een gecreneleerden muur op zoodanigen afstand dat zij zich tot eene groote stad kan uitbreiden; hare omstreken zijn vrij goed bebouwd; men vindt er fraaije tuinen, verscheidene welgestelde hoeven van volkplanters en eene goed onderhouden gouvernements-pepinière.

Wij verlieten Philippeville nog den morgen van onze aankomst ten einde zoo spoedig mogelijk te Constantine te zijn en onze velduitrusting in orde te brengen; er bleven ons slechts 5 dagen meer over. Tusschen deze twee plaatsen, een afstand van 18—20 uren, heerscht een vrij breede grindweg, die nog voor zeer veel verbetering vatbaar is; dit is de eenige groote weg of liever de eenige weg van de gansche provincie. Hij is aangelegd door het Fransche leger, en in navolging van de gedenkteekenen waardoor de TERTIA LEGIO AUGUSTA hare trotsche werken in deze gewesten heeft vereeuwigd, verheft zich halfweg een ruw monument met het opschrift: „Armée française, 1846." Gedurende de eerste helft klimt deze grindbaan vrij zacht, meest langs de oevers van het riviertje de Saf-Saf, en levert nog eenige afwisseling op in bebouwde gronden en dorpen. Tusschen El-Arouch en de Hamma van Constantine echter, ziet men behalve de kampen El-Contour en Smendou niets dan steile en woeste bergen, waartegen zij met moeite opklautert. Het bevreemdde

ons, dat de dorpen die wij doorreden, zulk een uitgestorven aanzien hadden, en zij zijn werkelijk grootendeels verlaten. Ter verklaring van deze treurige waarheid en van het slechte en kostbare koloniestelsel dat hier en ook elders in Algerië gevolgd werd, kunnen wij niet beter doen, dan eene bladzijde af te schrijven uit de brochure: La Vérité sur l'Algérie 1851, door A. DE MONTEZON. „C'est dans cette vallée de la Saf-Saf qu'ont été construits à grands frais plusieurs jolis petits villages pour les colons parisiens, dits colons LAMORICIÈRE, du nom de ce général qui comme ministre de la guerre en 1848, présida au départ de ces nombreux convois de familles parisiennes, dont aujourd'hui on trouve à peine quelques traces. Les villages de Saint-Antoine, de Saint-Charles, de Gastonville, d'el-Arouch, à cheval sur la route, de Robertville et de Jemmapes dans la direction de Philippeville à Bône, ont vu mourir ou se disperser la plus grande partie de ces colons, et aujourd'hui, je le répète, on en cherche en vain quelques-uns. Ces convois entièrement composés d'ouvriers et d'artisans de la capitale, appartenant pour la plupart à des professions de luxe et habitués aux aises et aux jouissances de la vie parisienne; logés à leur arrivée sous des tentes sur l'emplacement ou se construisait leur futur abri, ont promptement été en proie à la maladie, au chagrin et aux regrets. Ignorant les premiers éléments d'agriculture et d'ailleurs incapables de supporter sous le ciel africain, les fatigues de la vie agricole, le plus grand nombre se prêtait de fort mauvaise grâce à mettre en culture le lot de terrain qui lui était

concédé, et cherchait dans la profession de cabaretier, beaucoup moins fatigante que le travail des champs, une ressource pour lui et sa famille. Il y eut bientôt dans chacune de ces colonies autant de débits de boissons que de ménages, et l'abus devint si grand, que l'autorité se vit obligée d'en limiter le nombre. Puisque j'ai promis de dire toute la vérité quelque triste qu'elle soit ne reculons pas devant cette pénible tâche.

„La nécessité d'établir ces colonies près des cours d'eau, de préférenec aux hauteurs beaucoup plus saines; le besoin, d'assurer par des agglomérations de colons français la sûreté de la route de Philippeville à Constantine, ont fait choisir la vallée si riche et si féconde de la Saf-Saf, mais insalubre, surtout dès le jour où les premiers travaux de culture sont venus remuer et défoncer un sol qui depuis plus de douze cents ans n'avait reçu aucune atteinte du hoyau ou de la charrue, et permettre aux miasmes renfermés sous ce sol vierge depuis tant de siècles, de s'exhaler et de corrompre l'air qu'aspiraient nos malheureux colons. Cette première cause jointe, il faut le dire, à l'intempérance et à l'inconduite du plus grand nombre que le désespoir et la nostalgie aggravaient encore chez beaucoup, ont promptement décimé ou dispersé toutes ces familles de nos faubourgs, qui ne possédaient aucune des qualités ni des conditions indispensables pour coloniser un pays nouvellement conquis.

„Depuis, ces premiers habitants ont été remplacés par de nouveaux colons, qui bien que tirés de nos départements du centre et du midi, et appartenant

pour la plupart à la classe agricole, n'ont cependant pas été beaucoup plus heureux ni plus épargnés par l'insalubrité du climat.

„Hâtons nous de dire cependant que le gouvernement n'a rien épargné pour rendre la condition des colons si non heureuse, au moins supportable. De jolies petites maisons bien propres et bien crépies à l'intérieur comme à l'extérieur, une église, un presbytère, une infirmerie où les malades sont soignés par de bonnes soeurs hospitalières, donnent à tous ces villages un aspect de propreté et d'aisance que ne présentent pas à beaucoup près tous nos villages français.

„Ils sont en outre défendus par un mur et un fossé d'enceinte pour les mettre à l'abri des excursions arabes, et par une petite garnison française, qui assure la tranquillité du pays et la sûreté des communications." —

De slotsom van dit alles is eigentlijk, dat het Fransche gouvernement nog geen geschikt kolonisatie-stelsel voor Algerië heeft gevonden, en dat de Franschen eene eigenschap missen welke voor eerstbeginnende volkplanters onontbeerlijk is: de volharding.

Onder den indruk welken de verlaten toestand van zoo vele woningen op ons gemaakt had, belast met eene dikke laag witachtig en brandend stofzand, gemarteld door de horten en stooten van het ellendige en verpeste voertuig dat de dienst verrigt tusschen Philipstad en Constantine, bereikten wij de herberg half weg te el-Contour. Wij verfrischten ons aan de fontein der plaats, en vonden toen eene

ontbijttafel, rijk voorzien van Europesche geregten, doch peperduur. Na deze uit- en inwendige dienst verrigt te hebben, beklommen wij op nieuw onze vierraderige pijnigbank, die door 5 schaduwen van inlandsche paarden werd voortgetrokken. Gelukkig wordt de weg druk bezocht, drukker dan eenige weg in Europa, om de eenvoudige reden dat er geen ander bestaat, zoodat de reiziger eenige afleiding vindt vóor zijne kwellingen. Ieder oogenblik ontmoet men troepen beladen kameelen, wier aanmatigend voorkomen en geschaafde huid zoo geheel overeen stemmen met het uiterlijk van hunne armzalige geleiders; dan weêr talrijke kudden geiten, en ontzettende vrachtwagens beladen met wijn, wol, olie of granen en door wel een 12tal muilezels stapvoets voortgetrokken; zoo ook een detachement artillerie, troepen van de expeditionaire divisie, en eene vlugt inlandsche ruiters of spahis met hoog rooden en fladderenden burnous, die in eene dikke stofwolk gehuld, ordeloos voorbij snelden als schimmen uit eene Arabische vertelling. Op zij van den weg vertoonde zich van tijd tot tijd een ellendig douar of gehucht [1]) van nomaden-herders: een zes- of achttal tenten, bestaande uit een gestreept, vuil bruin en versleten tapijt door stokken ondersteund. Deze herders werkten tevens als daglooners voor het gouvernement; zij maakten keisteenen klein voor den weg, met geen ander werktuig dan hunne handen, en bijna geheel naakt aan de brandende zon bloot-

[1]) Eenige douars vormen de dachera of gemeente, eenige gemeenten den stam.

gesteld. In het voorbij rijden diende onze onbeschofte voerman hun duchtige zweepslagen toe, tot dat wij hem dreigden met de toepassing van de wet der wedervergelding; hij liet het toen bij scheldwoorden.

Eindelijk bereikten wij de Hamma van Constantine of het dal van den Roumel op 10—12 kilometers van deze plaats. Dit dal heeft een weligen plantengroei, heerlijke boschjes van olijf-, citroen-, oranje-, granaat- en vijgenboomen, en eenige trotsche maar onvruchtbare palmboomen; het is een tuin van bijna 2 uur lengte, die verscheidene warme bronnen telt, maar een tuin welke tevens doodelijk ongezond is gedurende een groot gedeelte van het jaar, en de lust- of danshuizen door volkplanters daar ter plaatse aangelegd, zijn grootendeels verlaten. De Hamma volgt den Roumel tot aan den voet van den berg of liever van de steile en naakte rots van Constantine. Daar ligt de grijze stad als een arendsnest op kleine 700 meters boven de oppervlakte der zee; zij kan aan deze zijde slechts bereikt worden langs een enkelen toegang, de houten brug van Aumale en een spiraalvormigen weg waarover de diligence een geheel uur besteedt. Eerst als men op het plateau is, kan men de geducht sterke ligging van Constantine beoordeelen. De rotsbrok dien zij beslaat, is als een schiereiland, dat in het westen met de hoogte van Coudiat (Col) Aty zamenhangt; op zijnen verderen omtrek is het van de overige rots afgescheiden door het 150 meters diepe en 20 el breede ravijn, waarin de watervallen van den Roumel klateren. De wanden van dit ravijn gelijken op twee reus-

achtige muren uit de oudheid. Aan dien kant is Constantine onneembaar, en echter was het daar, dat de misleide maarschalk CLAUSEL de stad in 1836 aantastte. De uitslag kon geen oogenblik twijfelachtig zijn. Na zware verliezen te hebben ondergaan zag de maarschalk zich genoodzaakt op te breken, en zijne gewonden op het plateau van Sidi Mabrouck in handen te laten van den vervolgenden vijand. Deze rampzaligen werden tot den laatsten man vermoord, en hunne hoofden prijkten, volgens Arabisch gebruik, langen tijd op den stadsmuur. Het volgend jaar hernieuwde de generaal DAMRÉMONT den aanval op het front van Coudiat Aty; hij en vele dapperen lieten er wel het leven, maar eindelijk werd toch de vest stormenderhand genomen door zijn opvolger den artillerij-generaal VALLÉE, en.... moord met moord vergeld.

Constantine is nog voor drie kwart de oude inlandsche stad. Van buiten gezien vertoont zij eene menigte grijze en ellendige huisjes welke de golving van het plateau volgen, en boven wier pannen afdaken eenige magere en weinig sierlijke mosquée-torentjes enkele voeten uitsteken. Geen groen in of om de stad dat de eentoonigheid breekt van deze doodsche tint. Slechts in de diepte van het ravijn is eenige plantengroei en frischheid. De straten van het oude Constantine zijn naauwe steegjes waar twee personen niet altijd in front kunnen gaan, en die te zamen een waar labyrinth vormen. De Arabische huizen hebben een treurig aanzien; aan den buitenkant een vuil witte muur waarin eene zware houten deur en soms eenige luchtgaten; van binnen

eene kleine open plaats waar langs gelijkvloers de servituten, terwijl op de eerste en eenige verdieping kleine gewelfde vertrekken en eene overdekte gaanderij gevonden worden. In de woningen van rijke familiën zijn deze plaats en galerij soms versierd met mauresk schilderwerk van een zonderling karakter of wel ze zijn belegd met wit marmer. Het noord-oostelijk gedeelte van de stad, van de eenige poort van Coudiat Aty tot aan de voormalige Casbah, werd na de verovering geheel geslecht om de voertuigen en het materiëel van het Fransche leger binnen te kunnen brengen. Dit is thans het moderne kwartier, dat slechts een paar straten telt. Men vindt er eene kleine onregelmatige paradeplaats, en verder het hospitaal, eene infanterij-kazerne en het arsenaal bij elkander gelegen aan den rand van het ravijn. Van Constantine is niets geregelds te maken dan door het geheel te sloopen en eene nieuwe stad te bouwen. Buiten de poort verheffen zich echter meer en meer nieuwe woningen. Ook de kavallerij-kazerne met fourage magazijnen zijn daar aangelegd bij de zuidelijke keel van het ravijn.

Wij stapten af aan het hôtel de la République, rue des Juifs. Niets in Europa kan, geloof ik, een denkbeeld geven van de physionomie dezer lange en vuile handelsteeg. Vooreerst is zij op iets meer dan ruitershoogte overdekt met een bouwvallig rietendak, dat wel eenigzins de zon, maar noch de hitte noch den regen buiten sluit; gewoonlijk heerscht er dan ook eene drukkende warmte, en altijd eene bedorven lucht, een half donker en eene dikke atmospheer van dwarrelende stofdeeltjes. Ter weêrszijde

ziet men zoogenaamde winkels, dit is, steenen vertrekken van een paar meters hoogte, breedte en diepte, en ½ el boven den beganen grond, waar in het rond koopwaren zijn uitgestald; aan den straatkant zijn ze geheel open, zoodat deuren en vensters overtollig zijn; vooraan in den hoek zit een droomende koopman op eene stroomat of tapijt en de beenen onder zich gekruist. De kooper blijft op straat staan, of zet zich op den trêe, waar langs de patroon naar binnen stapt. Vele van deze winkels zijn tevens werkplaatsen; zij dienen echter niet tot woonhuizen, maar worden met zonsondergang gesloten en verlaten tot den volgenden dag. Gelijke bedrijven vindt men naast elkander. Men ziet er winkels van gedrukte katoenen en wollen stoffen, van kruidenierswaren, schoen- en zadelmakers, snuif- en tabakshandelaars, stroovlechters, zilver- en goudsmeden, fruitverkoopers, enz. allen even groot en even armoedig. Zoo lang nu de zon aan den horizont staat is deze steeg even lastig druk en luidruchtig. Talrijke groepen van sjaggelende inlanders staan er te snaauwen en te gesticuleren; koopers dingen er een uur lang op een voorwerp van een stuiver waarde; honden en kinderen vullen de benedenruimte; ruiters banen er zich eenen weg met schoppen en vloeken; geheele konvooijen van ezels en muilezels, beladen met twee groote vijgematten, waarin meestal puin, zand of paardendrek, zelfs kameelen trekken er gedurig heen en weer, verdringen wat zij ontmoeten, haken regts of links en slepen iets meê of verliezen hunne vracht, worden tegen gehouden, raken in wanorde en versperren den doortogt, en dan schreeuwen om het hardst

kooplui, geleiders, en voorbijgangers, de Zeb's [1]) en stokslagen kruisen zich in alle rigtingen tot dat de wanorde hier ophoudt om ginds te beginnen; 't is er letterlijk om dol te worden. Zoodra echter de muezzin den zonsondergang aankondigt, trekt ieder huiswaarts, en wordt dit geraas en gewoel als bij tooverslag vervangen door eenzaamheid en doodsche stilte.

Den dag na onze aankomst besteedden wij aan officiëele bezoeken bij den generaal DE SAINT-ARNAUD, kommandant der provincie, en verdere militaire autoriteiten; allen ontvingen ons met de meeste voorkomenheid. De kommanderende generaal bewoond met zijnen staf en het Arabisch bureau [2]) het voormalige paleis van den Dey van Constantine, dat op de paradeplaats uitkomt. Uitwendig is het weer een blok van vormlooze gebouwen, waartegen eenige ellendige huisjes, tot hoofdwacht en gevangenis dienende. Van binnen is het regelmatig gebouwd, veel ruimer dan dat van Algiers, doch minder zuiver

---

[1]) Zeb is de gemeenzame vloek der Arabieren; hij wordt sissend en met nadruk uitgesproken en beteekent: *iets zeer vuils* in je oog.

[2]) Het regeringstelsel voor de inlanders is, wat de hiërarchie betreft, nog nagenoeg dat van AB-EL-KADER. Tot intermediair tusschen de inlandsche hoofden en de kommandanten der provinciën en onderafdeelingen heeft Frankrijk zoogenoemde Arabische bureaux daargesteld, waarbij Fransche officieren het bestuur hebben van de civiele, regterlijke en staatkundige zaken. Deze bureaux moeten tevens betrekkingen aanknoopen met de nog niet onderworpen stammen, en alle inlichtingen inwinnen welke de krijgsverrigtingen en staatkunde van het gouvernement dienstig kunnen zijn. Er bestaat eene centrale directie der Arabische zaken, 3 divisionnaire en 30 onderdirectiën of bureaux.

van stijl. Twee binnenplaatsen omringd door eene breede steenen galerij, zijn versierd met bloemen, grasperken en fonteinen, welke er 's zomers eene aangename koelte onderhouden; de binnengevels en galerij prijken met muurschilderingen en gekleurd vensterglas, waardoor het geheel een karakteristiek en eenigzins geheimzinnig aanzien heeft; de vertrekken zijn ruim maar somber. Aan den ingang van dit paleis staat met pistool en yatagan gewapend en in prachtige inlandsche kleederdragt de chaouck of scherpregter, die den generaal steeds vergezelt, en voor wien de bevolking groote vrees en ontzag koestert. Na een kort gesprek met den generaal werden wij ingedeeld, ieder bij het wapen waartoe hij behoorde; ik mogt dienst doen bij de voltigeur kompagnie Gauca van het bataillon Vreemden Legioen dat den volgenden dag van Batna moest aankomen; niets kon mij welkomer zijn, daar ik mij hoofdzakelijk had ten doel gesteld de bijzonderheden van het oorlogsleven na te gaan, en het lot van den soldaat te deelen.

De afmarsch van de expeditionaire afdeeling was bepaald op 6 Mei. Af en toe kwamen de bataillons die er deel van uitmaakten te Constantine, en betrokken een bivak beneden den Coudiat Aty; de overige zouden wij te Milah vinden. De straten van Constantine wemelden van uniformen; ieder een bereidde zich ten oorlog, en trachtte tevens deze laatste dagen zoo aangenaam mogelijk door te brengen, en nolens volens werden wij mêegesleept in eenen stroom van feesten en vrolijkheid. Dit deed ons echter onze uitrusting niet vergeten, en dank zij de

buitengewone hulpvaardigheid van onze nieuwe wapenbroeders waren wij spoedig voorzien van paard, muilezel [1]), tent en verdere kleinigheden die te velde onontbeerlijk zijn. De gesprekken liepen natuurlijk meest over den aanstaanden togt. Omtrent den uitslag waren de gevoelens zeer uiteenloopend; het konden echter niet anders dan min of meer losse vooronderstellingen zijn, dewijl Kabylië nagenoeg onbekend was; ieder een verwachtte echter een geduchten tegenstand, en versprak ons een rijken oogst van vermoeijenis, gevaar en ondervinding; deze belofte ten minste werd ruimschoots verwezenlijkt.

4 Mei, de verjaardag van de Fransche republiek, was een plegtige dag, die de gansche bevolking [2]) van Constantine op de been bragt. Tegen 11 uur in den morgen militaire muzijk-mis en te Deum in de kleine Roomsche kerk nabij het paleis, waarna de vicaris-generaal de Fransche wapenen zegende met eene roerende en krachtige toespraak. Tegen 12 uur groote revue over de troepen en de nationale garden in het kamp van Coudiat Aty; deze werd gevolgd door wedloopen en rennen met en zonder wapens, door nationale gymnastiek en dans op tamtam-muzijk; ten slotte het defileren van de troepen voorbij den generaal, die door een schitterenden stoet van officieren omringd was. Bij deze

[1]) De prijzen van het gewone paard wisselt van 200—500 franken; de muilezel komt gewoonlijk op 200—300.

[2]) De bevolking van Constantine bedraagt omstreeks 30,000 zielen: 22,000 Mooren of Arabieren, 6,000 Joden en nagenoeg 2,000 Europeanen waarvan eene ruime helft Franschen.

gelegenheid, zoo als altijd, maakte de nationale garde een scherp contrast met het leger. Gene, half in uniform, half in burgerkleeding, onbedreven in den wapenhandel, zonder krijgstucht of militairen geest, trok ordeloos voorbij onder de kreten van: Leve de Republiek! Doch achter dit woelzieke kolonne-hoofd volgde in diepe stilte en met martiale houding eene fiere krijgsbende, die elk uur door zelfverloochening en door heldendaden hare vaderlandsliefde bewijst, en ijdele woorden veracht. De menigte der inlandsche toeschouwers bleef bij dit tooneel schijnbaar onverschillig, maar levendig was toch haar nationalen haat tegen de Franschen, en groot hare verwachting dat Kabylië hun graf zou worden. Al wat Kabyl was, had Constantine verlaten om dien haat te kunnen bot vieren, en die verwachting te helpen verwezenlijken.

Tegen den avond van den 5 verliet ik op mijne beurt de stad, en ging mijne tent opslaan in het kamp van den Coudiat Aty, waar het bataillon van den kommandant MEIJER sedert een paar dagen gelegerd was. Het vertrek was bepaald op 5 uur van den volgenden morgen; en onze eerste bestemming was Milah, aan de zuidelijke grens van klein Kabylië, het algemeene verzamelpunt voor de expeditionaire troepen. Daar moesten de bataillons van Setif komende, ons rejoigneren en ingedeeld worden, en dan werd de veldtogt geopend.

Reeds om 3 uur was in het kamp alles in beweging: dit eerste ongeduld duurde echter slechts weinige dagen. Om 4 uur schalde de Diana. Terwijl het koffijwater kookte, werden de kleine tenten ge-

rold en om den ransel bevestigd, de paarden gezadeld, de muilezels gepakt, en weldra verliet onze kolonne de rots van Constantine onder den toeloop van de bevolking, die haar in doodsche stilte langen tijd nastaarde. De stad verdween spoedig achter nieuwe hoogten. De weg dien wij in noordwestelijke rigting volgden, was slecht, hoewel het eene hoofdcommunicatie is; de hitte was reeds zeer groot, en de Sirocco, die sterker en sterker opstak, maakte ze eindelijk ondragelijk. Deze eerste marsch, door de ongewoonte van zelve reeds lastig, bezaaide spoedig den weg met zieken, en was niet bemoedigend voor de nieuwelingen van de kolonne. Het Vreemden Legioen had de achterhoede; maar deze ruwe en geharde elementen bleven in zulke omstandigheden onverschillig zoo voor zich zelven als voor de anderen.

Dit korps is eene ware staalkaart van vreemde nationaliteiten; het bestaat uit Duitschers, Italianen, Spanjaarden, Hollanders, Belgen, Zwitsers en eenige Polen. Meest allen hebben om min loffelijke of min eervolle antecedenten hun geboortegrond met Algerië's binnenland en hun vroeger beroep tegen den soldatenrandsel moeten verwisselen; voor zeer enkelen slechts is deze ruil geheel vrijwillig geweest. In hunne rijen dienen voormalige lions, advocaten, auteurs, geestelijken, werklieden, en misschien wel dieven en moordenaars; deze hebben allen iets van hun vorig leven bij gehouden, en vertellen gaarne van hun eerste bedrijf en van hun land. Het gesprek, dat in slecht Fransch of in hunne moedertaal gevoerd wordt, is dan ook steeds zeer levendig, zeer

gevarieerd, en soms zeer onderhoudend en geestig; alleen de Spanjaarden, waaruit de voltigeur-kompagnie grootendeels bestaat, maken hierop eene stille uitzondering. Eene strenge krijgstucht en de harde school van den Afrikaanschen oorlog hebben deze hevige temperamenten eenigzins bedaard, en deze uiteenloopende karakters en neigingen eenigzins onder algemeene vormen gebragt; en nu zijn het flinke soldaten, gedienstig en vindingrijk, die wel niet in heiligen reuk staan bij de andere korpsen dan wanneer een hondenbaantje waar te nemen of een harde spits af te bijten valt. Het kader onderofficieren bestond grootendeels uit vreemdelingen. Onder de 24 officieren waren slechts 3 uitlanders; de bataillonschef was een Zwitser, een Zwitser van den ouden stempel, eerlijk en trouw, maar eigenzinnig en stijfhoofdig; en mijn kapitein een Pool, die in den opstand van 1831 aan het hoofd stond van een eskadron lanciers, en bij verstek ter dood veroordeeld is; beide uitmuntende troupiers, gevormd in eene harde school en rijk aan ondervinding maar het einde van hunne militaire loopbaan nabij. De bataillonschef ontving zijn pensioen, dat hij lang te voren gevraagd had, weinige dagen na den afmarsch, maar „hij was aan het hoofd zijner manschap uitgerukt en hij wilde aan haar hoofd te Batna terugkeeren;” hij maakte dus den veldtogt als vrijwilliger. Beide mijne chefs waren nog sterk van ligchaam, doch zij misten wel eens de noodige vaart, de vereischte zedelijke kracht; ontwaakte echter in hen de oude leeuw, dan weêrstond niets hunne onstuimigheid, en vermogt niemand hen voorbij te

streven, dan toonden zij wat zij weleer waren in Polen, in Spanje en hier op Algerië's slagvelden. Aan deze twee brave chefs dank ik vele en goede praktische lessen.

Aan de boorden van den Roumel, op 2—3 uur afstands van Constantine, had de groote rust plaats en ontving het Vreemden Legioen de order om dien dag te verblijven ten einde de gemeenschap met de hoofdplaats geheel vrij te houden. In een oogopslag was ons bivak gereed, en een oogenblik later kookte onze soep, eene heerlijke schildpadsoep, terwijl de nimrods onder de officieren in fantaisie-kostuum en met de bus gewapend hun geluk gingen beproeven. Voor de *mangaria*, zoo als de inlanders zeggen, voegen de officieren zich 2, 3 en 4 bij elkander: dit heet eene *popotte*. Een hunner is proviand- en penningmeester; hij koopt de noodige levensmiddelen [1]) voor 2—3 weken, als wanneer meestal gelegenheid is om ze te vernieuwen: zij bestaan doorgaans in brood, koffij, macaroni, rijst, sausijs, brandewijn, absinth, ham, aardappelen, suiker, vet enz.; wijn en groenten kunnen slechts voor weinige dagen worden meêgenomen; versch vleesch is dagelijks bij de kolonne verkrijgbaar, even zoo scheepsbeschuit; de landstreek zelve levert van tijd tot tijd eenige versnapering als kippen, visch, hazen, patrijzen, vruchten en vijgen. De kapiteins hebben de vergunning om te paard dienst te doen, en maken

---

[1]) De officieren hebben naarmate van hunnen rang regt op een of meer rations campagne vivres. Behalve het vleesch ontvangen zij deze liever in geld, het ration tegen 44 centimes.

allen daarvan gebruik. Ieder officier heeft overigens zijn muilezel waarvan een per popotte met de levensmiddelen en het keukengerij; deze draagt zijne bagage in 2 langwerpige kistjes (cantines), welke ter weêrszijde door middel van twee korte ijzeren kettingen aan de haken van den houten pakzadel worden vast geslagen, en waarop verder zijne tent met toebehooren, enz. geladen wordt. Deze tenten zijn van verschillend model en meest ingerigt voor één persoon. De officier slaapt gewikkeld in eene deken op een tapijt, of beter op een stuk zeildoek dat gespannen wordt op eenigen afstand van den grond tusschen de twee cantines door middel van haken, welke aan de korte zijden van deze zijn aangebragt en in de gaten vatten van de twee zijstokken des doeks. In verscheidene garnizoenen van het binnenland is de tent hunne eenige woning, en sommige onzer officieren sliepen sedert 5 jaren onder het linnen dak. Ieder hunner heeft een bediende en een helper, of met tweeën hebben zij drie bedienden, waarvan een bij het konvooi voor zijn *biblot* (bagage) zorgt, terwijl de andere bij den troep blijft. Deze man is tevens kok, waschvrouw, naaister, in een woord een factotum. De oud gediende soldaten kwijten zich meesterlijk van deze veelzijdige taak, en met hunne hulp wordt het materieële leven te velde dragelijk. Het is in dergelijke omstandigheden, dat de officier het best zijne afhankelijkheid leert kennen en wederkeerig hart krijgt voor zijne manschap. In het vuur is hij hun grootendeels zijnen roem verschuldigd; op marsch en op bivak dankt hij hun drie kwart van zijn welzijn; overal heeft hij hen noodig, en

de eenvoudige soldaat is altijd bereidvaardig en zwoegt met genoegen voor den officier, die zijne gehechtheid weet te beantwoorden door eene vaderlijke behandeling. Mijn oppasser is een oud Hollandsch kurassier, een driftkop, die om de nietigste reden zijn regiment verliet en nu reeds jaren boet voor de opgewondenheid van een oogenblik. Hij is zindelijk, vol ijver en goeden wil, en verzorgt uitmuntend mijn paard, dat hij Kebir gedoopt heeft.

De dag van den 6 eindigde zeer rustig; de Sirocco verminderde tegen den avond, en het werd zelfs koud. Wij legden ons vroeg ter rust want de etape voor den volgenden dag was zeer groot.

7 Mei, afmarsch om 3 uur. Omstreeks 8 uur halen wij de kolonne in onder de groote rust; het weêr is gunstiger dan gisteren, en echter zijn er vele achterblijvers en zieken; deze behooren voor $\frac{4}{5}$ tot de Fransche regimenten; de Afrikaansche korpsen zijn niet slechts meer gehard maar ook behendiger, en hunne soep staat reeds op het vuur terwijl de anderen nog tenten opslaan en hout rapen. De dienst gaat bij hen als van zelven; ieder weet wat hij te doen heeft; de ondervinding heeft den soldaat wijs gemaakt; hij is overtuigd dat hij de eerste persoon is die er belang bij heeft dat zijne zaken in order zijn, en de officier behoeft zich weinig met hen te bemoeijen; op kleinigheden en bijzaken wordt trouwens volstrekt niet gelet, mits de man slechts marsch- en strijdvaardig zij.

Na een vermoeijenden togt van groote 7 uren bereiken wij eindelijk het bivak ten zuiden van Milah, tusschen 2 en 3 uur in den namiddag. De

generaal SAINT ARNAUD is er reeds aangekomen. Kort na ons verschijnt de kolonne van Setif onder den generaal BOSQUET, waarbij een keurbataillon Zouaven en een ander zoogenaamde Zephyrs. De expeditionaire troepen zijn nu vereenigd. Ons bivak is een groot vierkant, waarvan de zijden gevormd worden door de infanterij, terwijl de kavallerij, de artillerij, de staf, de ambulance, het konvooi enz., de binnenruimte innemen. Het beheerscht de kleine stad Milah.

Milah zelf is vrij hoog gelegen en vertoont zich als eene donker groene oasis te midden van eene naakte en rotsachtige streek. Het heeft niets merkwaardigs; men ziet er nog eenige muurbrokken en gewelven van Romeinschen oorsprong, en een teringachtig minaret steekt boven het geboomte uit; overigens is het letterlijk een varkenstal in een prachtigen tuin. Citroen-, oranje- en palmboomen, moerbeziën, caroubiers, vijgen, olijfboomen en aloëplanten groeijen er om het weligst, en vormen een frisch en schilderachtig kleed, als een mantel der liefde, om het slijk van de stad. De tegenwoordigheid van onze kolonne wekte in hooge mate de vuige hartstogten van de inwoners; zij verdrongen zich om al wat maar eenige waarde had te koop te bieden en tot klinkende munt te maken; in alle steegjes kon men twist- en vechtpartijen bijwonen; de folle van Milah, eene arme, 30jarige vrouw, nagenoeg half naakt, liep van groep tot groep en sprak onder zinneloos lagchen eenige onzamenhangende woorden; daarbij ratelde de donder en slingerde de bliksem, en het

tafereel hetwelk de straten van Milah opleverde, zweemde naar iets uit MILTON's Paradise Lost of uit DANTE's Divina Commedia.

Na eene korte wandeling in en om de plaats, keerden wij terug naar het kamp, en de orders voor den volgenden dag deden ons Milah spoedig vergeten.

II.

DE EXPEDITIONAIRE AFDEELING.

Hare zamenstelling en indeeling. — Bijzonderheden betreffende de uitrusting, wapening en levenswijs van het Fransche leger in Algerië. — Het zedelijk gehalte van de expeditionaire divisie.

De rustdag van 8 Mei werd besteed aan eene algemeene inspectie over kleeding en wapens, de bataillons werden ingedeeld, de laatste maatregelen getroffen en algemeene voorschriften uitgevaardigd. Van dezen dag zullen wij gebruik maken om de oorlogvoerende partijen te leeren kennen, en allereerst de expeditionaire divisie.

Deze was zamengesteld en ingedeeld als volgt.

STAF.

Opperbevelhebber, de brigade-generaal LE ROY DE SAINT-ARNAUD.

Chef van den staf, kolonel SOL.

Chef van de artillerij, luitenant-kolonel ELIAS.

Chef van de genie, kolonel LOUIS.

Kolonel der kavallerij, BOUSCARIN.

Chef van het Arabisch bureau, de eskadrons-chef DE NEVEU.

Chef van de geneeskundige dienst, chirurgijn-majoor MESTRE.

Onder-intendant, LAPORTE.

Kapitein MICHELET van de genie, belast met de topographie van het oorlogstooneel.

Tot den grooten staf behoorden nog:

De eskadrons-chef FLEURY, ordonnans-officier van den President der Republiek.

De eskadrons-chef WAUBERT DE GENLIS, adjudant van den minister van oorlog.

1e BRIGADE.

BRIGADE-GENERAAL: DE LUZY DE PELISSAC.

Infanterij. — 6 Bataillons.

1 bataillon jagers te voet . .	700		
1 » 9e reg. ligte inf. .	700		
4 keurkomp. 10e reg. v. linie	400	3,650 man.	
2 bataillons 20e » » »	1100		
1 » inlandsche tiraill.	750		

Kavallerij.

1 detachement jagers en spahis . . . . 100 »

Artillerij.

1 detach. gewapend met mousquetons 50 »

4 berghouwitsers van 12 duim . . . . 50 »

Genie.

1 detachement.	50	man.
ambulance, enz.		

2e BRIGADE.

BRIGADE-GENERAAL: BOSQUET.

Infanterij. — 6 Bataillons.

1 bat.	16e reg. ligte inf. .	550	3,750 man.	
2 »	8e » van linie .	1,200		
1 »	ligte inf. van Afr.	500		
1 »	Zouaven.	750		
1 »	Vreemden Legioen	750		

Kavallerij.

1 detach. jagers en spahis	100	»

Artillerij.

1 detach. gew. met mousquetons. . .	50	»
4 berghouwitsers van 12 duim. . .	150	»

Genie.

1 detachement	50	»
ambulance, enz.		

De sterkte der divisie bedroeg dus:

Infanterij	7,400	man.
Kavallerij	240	»
Artillerij, 8 vuurmonden met	300	»
Genie.	100	»
Totaal	8,040	»

Hierbij moet nog gevoegd worden een vijfhonderdtal non combattants: de trein soldaten, een detachement gendarmerie, de geëmploijeerden bij de ambulance, kudde, enz.

Het getal muilezels tot het vervoer van geschut, munitie, levensmiddelen, zieken, bagage, enz. bedroeg 1200—1500.

Wij gaan thans de bestanddeelen dezer kolonne wat meer van nabij leeren kennen; tot dat einde zullen wij de verschillende wapens en diensten van het Fransche leger in Afrika in 't algemeen nagaan, om daarna het zedelijk gehalte van de expeditionaire divisie in 't bijzonder te onderzoeken.

De organisatie van de verschillende wapens hebben wij behandeld bij eene andere gelegenheid [1]). Wij komen er dan ook slechts op terug voor zoo ver dit noodig zijn mogt, en zullen ons meer bepaald bezig houden met de kleeding, wapening, velduitrusting en levenswijze der troepen.

Infanterij. De Fransche regimenten worden bij beurten naar Algerië gezonden voor den tijd van 5—6 jaar, met achterlating van hunne depots en de lotelingen, die minder dan 6 maanden dienst tellen. De kleeding en wapening van deze troepen ondergaat eenige verandering. De schako wordt vervangen door een kepy of liever door eene hooge politiemuts met groote klep; de stropdas, door een ligt blaauwen halsdoek; en de gewone patroontasch, door eene van zwart kalfsleer; tasch en bajonetschede

[1]) Zie: Nieuwe Militaire Spectator, 6e Jaargang.

worden gedragen aan een smallen riem, waar langs zij heen en weer kunnen schuiven; verder ontvangt ieder man eene breede flanellen ceinture, welke hij op het bloote lijf draagt. De kleeding en wapening [1]) van de infanterij in Algerië zijn overigens in de hoofdzaken die, welke in Frankrijk gevonden worden. Slechts twee korpsen hebben eene moorsche dragt behouden, de Zouaven en de Inlandsche Tirailleurs. Die der eersten bestaat uit een digtgeknoopt ondervest, een open mouwvest, beiden van donkerblaauw laken met rood passementwerk versierd, eene ligtblaauwe ceinture, roode turksche broek, geel leêren slobkousen tot iets boven den enkel en wit linnen om den voet, verder eene roode sluitende calotte met blaauwen kwast. De inlandsche tirailleurs dragen een korte ligt blaauwe caban met kap, eene ligtblaauwe turksche broek en de witte tulband. Alleen de inlandsche officieren zijn in dit costuum gekleed; de overigen hebben de Fransche tenue zonder epauletten, en dragen onderscheidingsteekenen op den mouw en om den rand der politiemuts. Bij al deze uniformen heeft men hoofdzakelijk het gemak en de gezondheid van de troepen geraadpleegd, zonder de sierlijkheid geheel ter zijde te stellen.

De uitrusting dezer infanterij is als volgt.

A. KAMPEMENTS-GOEDEREN.

per man.

1°. Een linnen-regthoek met 1 staander en 3 piketpalen tot het zamenstellen der tenten [2]).

---

[1]) Iedere keurkompagnie heeft eene escouade met walbussen.

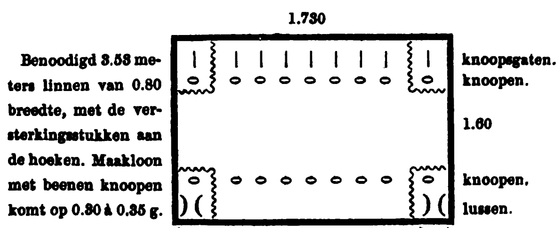
[2]) Oorsprong en zamenstelling van deze tent zijn als volgt. Ge-

2°. Eene halve wollen deken.

3°. Een blikken drinkketeltje overtrokken met laken, van ruim 1 liter inhoud.

---

durende de 11 eerste jaren dat de Franschen in Algerië gevestigd waren, had de soldaat tot dekking op bivak slechts een zak van grijs linnen welke om den hals sloot met eene schuif. Doch deze zak, behalve dat hij zeer lastig is in het gebruik, beschermde hem niet voldoende tegen den nadeeligen invloed van de koude nachten, en geenszins tegen de brandende zonnestralen en de stortregens van de tropische luchtstreek waarin hij oorlog voerde. Deze onmiddelijke invloed van een snel afwisselend en steeds overdreven klimaat, veroorzaakte bij iederen veldtogt eene groote sterfte. De soldaat, die in dergelijke omstandigheden het meeste te lijden heeft, was ook de eerste die raad schafte, of liever die door eene geringe wijziging van den kampementszak eene groote verbetering aangaf. In 1841 namelijk, kwamen eenige grenadiers van het 1e linie regiment op de gedachte dien zak los te snijden en als tent te gebruiken; deze proef voldeed, vond navolging, en trok spoedig de aandacht der chefs. De generaal LAMORICIERE benoemde eene commissie om de zaak te onderzoeken en ten gevolge van dit onderzoek werd de zoogenaamde tent Bayard ingevoerd, eerst in de provincie Oran en later in geheel Algerië. De kampementszak was nu vervormd tot een linnen regthoek van het volgend model.

Deze regthoeken zijn ingerigt om 2 aan 2 vereenigd een afdak te vormen. Een koord, gedragen door twee staanders of stokken, vormt den nok van het afdak, en wordt verder in schuinsche strekking bevestigd aan 2 piketpalen, even zoo de lussen aan de

PER ESCOUADE.

(*Nagenoeg* 10 *man*).

1°. Een kookketel met deksel van nagenoeg 10 liters inhoud.

2°. Eene gamel van gelijke capaciteit.

3°. Een bijl [1]).

---

lange zijden van het doek aangebragt. Het staat den soldaten vrij hunne regthoeken zoodanig te wijzigen dat ook de voor- en achterzij van het afdak door het aanbrengen van een derden en vierden kunnen gesloten worden. Eene volledige tent van vieren beslaat omstreeks 4 □ meters oppervlakte en daaronder kunnen de 4 man gemakkelijk liggen en zitten. In de warme dagen voegen zich meerdere manschappen bij elkander, om eene ruimer en luchtiger tent daar te stellen; men laat hun hierin volkomen vrij, mits iedere kompagnie slechts de haar aangewezene ruimte en rigting beslaat. Bij de groote rusten heeft de soldaat onmiddelijk beschutting, en deze regthoek dient verder bij het fourageren van brood, beschuit, hooi, enz.

De wollen deken dient den man om zijne beenen in te wikkelen, en is hem van groot nut op de voorposten, die geene tent mogen opslaan.

Het invoeren van deze tent en deken is eene gewigtige verbetering voor de gezondheid van den man; zijne kleeding en wapens winnen er insgelijks bij. Ten gevolge van deze verbetering en het gebruik van koffij, is de sterfte bij het Fransche leger in Afrika dan ook aanmerkelijk verminderd. Tent en koffij zouden in onze Oost-Indische bezittingen gelijke diensten bewijzen; daarom hebben wij reeds vroeger eene memorie, deze aangelegenheid betreffende, ingediend aan den Minister van Oorlog.

[1]) In Kabylië werden telkens als dit noodig was door de genie bijlen verstrekt om de vruchtboomen om te hakken, en pakjes lucifers om de dorpen of het graan in brand te steken.

B. LEVENSMIDDELEN [1]).

1. *Geleverd door de administratie.*

1o.	Een	ration	beschuit	643	gramm.
2o.	»	»	rijst	60	»
3o.	»	»	suiker	12	»
4o.	»	»	koffij [2])	12	»
5o.	»	»	vleesch	300	»
6o.	»	»	zout	16	»

2. *Gekocht door de kompagnie à 9 centen per dag en per man en vervoerd per muilezel.*

1o.	Een ration rijst	60	gramm.
2o.	Twee rations koffij	12	»
3o.	Drie » suiker	12	»
4o.	Spek in verhouding van den prijs.		

C. MUNITIE.

per man 60 patronen [3]).

De man heeft dus te dragen behalve zijne kleeding:
Geweer met bajonet enz. . . . . 5 kil.

---

[1]) De inlandsche troepen voeden zich naar goedvinden.

[2]) Sedert 1839 worden wijn en brandewijn slechts bij uitzondering en als gratificatie uitgedeeld ten bedrage van $\frac{1}{4}$ en $\frac{1}{16}$ liter p. m., en zijn vervangen door gemalen koffij en suiker. Behalve dat de brandewijn, welke meestal den wijn vervangen moest, moeijelijker te vervoeren is, werkt hij in de heete luchtstreek van Algerië zeer nadeelig op de gezondheid, terwijl de koffij behoedt tegen de landsziekten, koortsen en buikloopen. Dit is voldoende bewezen. De soldaat houdt thans veel van de koffij. Met dezen, zijn suiker en beschuit, maakt hij 's morgens voor den afmarsch, onder de groote rust, en onmiddelijk na de aankomst op bivak in $\frac{1}{4}$ uur tijds eene warme en voedzame soep, of een heilzame drank voor den marsch. Adres aan het Oost-Indische leger.

[3]) Werden naarmate van het verbruik aangevuld.

Patroontasch met toebehooren	0,7	kil.
Gevulde randsel	7,5	»
Drinkketeltje	1,5	»
Tent met toebehooren	2,2	»
Deken	2	»
Patronen	1,106	»
Meestentijds 8 dagen levensmiddelen [1].	6	»
Totaal ruim . . .	26	kilogr.

Hierbij komt nog bij beurten, gemiddeld 1,50 kil. voor kookketel, gamel of bijl, en dikwijls voor één à twee dagen hout en water. Rekent men de kleeding à 10 kilogrammen, dan ziet men, dat de infanterist gewoonlijk belast is met 37 kilogrammen en in buitengewone omstandigheden met 40. In het heete klimaat van Algerië mag deze last ontzaggelijk groot heeten, en de soldaat, die daarmêe soms 12 uren daags in een moeijelijk bergland of in het zand marcheert en vecht, heeft regt op onze bewondering. Dat deze uitrusting niets overtolligs bevat, leiden wij daaruit af, dat wij gedurende den veldtogt nooit eenig stuk hebben zien wegwerpen. — Misschien staat er eene zware straf op? — Dit ook wel, maar die straf behoeft niet toegepast te worden, en eene straf, hoe zwaar ook, heeft nooit uitgewerkt wat hier het besef van onmisbaarheid teweeg brengt.

Tent en deken worden langwerpig gerold om drie zijden van den randsel, en daaraan door middel van 3 riemen bevestigd; op deze, de beschuit in een linnen doek gewikkeld; de staander (soms in 2

[1]) Gewoonlijk om de 2 dagen aangevuld.

stukken, welke schuins afgesneden zijn, en door middel van een blikken koker vereenigd kunnen worden), komt op zij, even zoo de piketpalen, of wel de man gebruikt dezen staander als wandelstok, en bij de korte rusten als steunpunt voor den randsel; het drinkketeltje draagt hij in bandoulière aan een zwart lederen riem, en het overtreksel maakt hij van tijd tot tijd nat om zijn drank frisch te houden. De soldaat wordt in Algerië spoedig een uitmuntend prakticus.

Voor hetgeen de kampements-goederen en kampagne-vivres betreft, staan de overige wapens nagenoeg gelijk met de Infanterij. Wij zullen daarop dus niet meer terugkomen.

KAVALLERIJ. Deze is permanent in Algerië. Zij heeft thans uitsluitend inlandsche paarden, van een wel eenigzins verbasterd ras, maar toch een matig, onvermoeid, en goed oorlogspaard, in de volle beteekenis van het woord; buitendien heeft de ondervinding afdoende bewezen, dat geene andere in Algerië te gebruiken zijn.

De Jagers van Afrika dragen een grijzen mantel, een korten kobalt blaauwen jas, en de kepy. Zij zijn gewapend met een dragonder geweer en bandoulière, den sabel der ligte kavallerij, een pistool en een bijl per brigadier en ruiter 1ste klasse. Hun harnachement is hetzelfde als dat der Fransche regimenten, zonder schabrack, en met Arabische stang. Ieder ruiter ontvangt 30 patronen; het ration fourage bedraagt 4 kilogr. gerst en hooi als er is, zeer dikwijls worden slechts 2 kilogr. ontvangen.

De Spahis of inlandsche ruiters, ontvangen alleen

wapens en patronen, en moeten zich overigens zelven uitrusten. Hunne kleeding bestaat uit eene blaauwe turksche broek, blaauw ondervest, rood open mouwvest, witte haïk op het hoofd, een roode burnous als mantel, en Arabische laarzen. Zij zijn gewapend als de jagers, en hebben het Arabisch zadel.

De goum, dien iedere stam des vereischt moet leveren, is eene geheel ongeregelde ruiterbende.

Artillerij. In Algerië wordt te velde bijna uitsluitend gebruik gemaakt van berg-artillerie. Zij bestaat uit houwitsers van 12 duim, die vervoerd worden per muilezel, als: één voor den vuurmond, één voor het affuit, een derde met de munitiekistjes, waarin 14 granaten en 2 kartetsen. In 2—3 minuten staat het stuk geladen en gerigt. Iedere vuurmond wordt gewoonlijk berekend op 64 schoten, dus 6 muilezels per stuk.

De artillerij is verder belast met het transport van de infanterij en kavallerij, reserve munitie; per muilezel 2000 patronen in 2 kistjes.

De geheele artillerij is gewapend met sabel en mousqueton à tige.

Trein. Belast met het transport van de levensmiddelen en fourages, hetwelk insgelijks geschiedt per muilezel, in langwerpige kisten.

Een peloton per kompagnie is toegevoegd aan de ambulance voor het vervoer van deszelfs materiëel en de zieken.

Alle trein-soldaten zijn gewapend met den kavallerij-sabel en het dragonder-geweer.

Ambulance materiëel. Dit bestaat uit de veld-apotheek, tenten of marabouts voor 30—40 man, draagstoelen (cacolets), en bedden (litières) voor de zieken

en gewonden. De draagstoelen bestaan uit een ijzeren geraamte; de leuning is een breede leêren riem, de zitting een vlechtwerk van koord; onderaan hangt een voetbankje aan 2 leeren riemen; deze stoelen kunnen geheel in elkander geslagen worden; iedere muilezel draagt er 2. De draagbedden zijn insgelijks ijzeren geraamten met een vlechtwerk van koord, en openen in 3 stukken; zij worden voorzien van een matras, waarop de zware zieken en gewonden geheel uitgestrekt liggen; 2 per muilezel. Beide toestellen zijn wel niet gemakkelijk, maar toch zoo goed als men te velde en in een moeijelijk bergland kan verlangen.

De 1000 man worden gemiddeld berekend op:

30 paar draagstoelen.
4 » » bedden.
5 tenten.
100 dekens.

Officieren van gezondheid. Ieder bataillon heeft zijn geneesheer, buiten degenen, die de dienst bij de veld-ambulance waarnemen.

Muilezels. De artillerij en trein hebben eigen muilezels uit het zuiden van Frankrijk afkomstig, en grooter dan de inlandsche; zoo ook de officieren. De overigen worden gerequireerd, door tusschenkomst van het Arabisch bureau, en betaald à 3 fr. voor de werk- en marsch-dagen, en à 2 fr. voor de overigen; de eigenaar leidt zijn dier en moet voor fourage zorgen. Deze requisitie wordt van afstand tot afstand verwisseld naarmate men onderworpen stammen aandoet. De vracht mag de 100—150 kil. niet te boven gaan, wil men zijn muilezel in bruikbaren staat houden.

Kudde. Eene kudde van een honderd stuks ossen, welke voltallig gehouden wordt, volgt steeds de kolonne; dagelijks wordt er geslagt naarmate de sterkte; soms worden er ook schapen meêgenomen.

Nu wij het materiëele gedeelte van de expeditionaire afdeeling kennen, gaan wij hare zedelijke waarde onderzoeken, op zich zelve en in verband met het krijgstooneel.

Hare zamenstelling en de onderlinge verhouding der verschillende wapens, waren, gelijk wij later zullen zien, volkomen geschikt voor het bergland waarin zij moest oorlogen. In Kabylië kon de infanterij bijna uitsluitend handelen, en uitsluitend krachtig handelen, daarom nam zij ruim $\frac{4}{5}$ in van de totale sterkte. In deze betrekkelijk arme streek moest men krijgs- zoowel als mondbehoeften voor zekeren tijd met zich voeren; daardoor werd de impedimenta zeer groot; maar of zij niet kleiner had kunnen zijn, dit is een tweede punt. Een konvooi van meer dan 1200 muilezels in een ruw bergland, waar men slechts één voor één, en met moeite kan vooruitkomen, is meer dan de kogel welke den galeislaaf in zijnen gang belemmert, en een gedeelte van zijne kracht veronzijdigt. Men had dus alles moeten doen om tot een minimum te komen, maar dit was niet geschied. Er was integendeel weelde in partikuliere transportmiddelen, niet bij dat wapen en die rangen welke de grootste vermoeijenissen zouden doorstaan, maar bij de hulpwapens, bij den staf, en meer bepaald bij de chefs. Men zag wel spoedig in dat het konvooi te groot was, maar niet

waardoor, of wel men wilde niet tot de ware oorzaak opklimmen, en bleef bij de luitenants staan; deze zouden nu slechts per kompagnie regt hebben op één muilezel: zoodoende was de trein niet noemenswaardig verminderd.

De groote staf was rijk bezet, te rijk zelfs, en wij zouden haast zeggen, dat de hoeveelheid de degelijkheid moest aanvullen. De generaal SAINT ARNAUD toonde zich, hetgeen de Franschen noemen, un homme d'action, levendig en opbruissend hoewel reeds diep in de 50, niet vrij van charlatanisme, een bevelhebber die durft, die zijne soldaten niet spaart, en die derhalve in Algerië drie kwart van den tijd slaagt. Van zijne twee onderbevelhebbers, mag de generaal LUZY een gemoedelijk chef heeten, die zijne ondergeschikte rol met intelligentie volbragt, en overigens in vollen zin, een gentilhomme; de generaal BOSQUET, behoorde eerder tot die klassieke school waarvan de maarschalk BUGEAUD het ideaal was, en de CAVAIGNAC'S, LAMORICIÈRE'S, CAUROBERT'S, MAC-MAHON'S en anderen waardige vertegenwoordigers zijn. De chef van den staf was oud, zedelijk versleten, en dus ongeschikt om zijne moeijelijke taak met een jeugdig personeel goed waar te nemen. Hetzelfde mag eenigzins gezegd worden van de chefs der artillerij en genie: deze, spoedig bewust van het onnoodige hunner tegenwoordigheid, verlieten dan ook de kolonne. De kolonel der kavallerij was wel een schitterend aanvoerder, maar in Kabylië vond hij de gelegenheid niet om uit te blinken. In het algemeen, de groote staf was veel te groot — in personeel, en telde menig vijfde rad. Maar Kabylië beloofde een rijken

oogst belooningen van allerlei aard, en dieper ligt de oorzaak van dezen overvloed niet.

De troep was uitmuntend in al zijne bestanddeelen, doch van de infanterij alleen kwamen de goede hoedanigheden ten volle uit. De Fransche bataillons hadden nog allen in Afrika te debuteren. De Jagers te voet, waren opzettelijk voor den veldtogt uit Rome ontboden, en bewezen ook hier goede diensten toen men hen goed wist te gebruiken; het 20ste regiment, verwierf een welverdienden naam van dapperheid, onder de krachtige en verstandige leiding van den jeugdigen luitenant-kolonel ESPINASSE; ook de overige bataillons handhaafden op eene waardige wijs de eer van het leger, en was er al een, dat een zwak oogenblik toonde, dan moet dit hoofdzakelijk geweten worden aan den chef: in Kabylie bleek zonneklaar de waarheid van het gezegde: »le colonel c'est le régiment."

De Afrikaansche korpsen, hadden eene gevestigde reputatie. De Zouaven, uitsluitend Franschen en vrijwilligers, eene uitmuntende keurbende, met een voorbeeldigen korpsgeest, intelligente soldaten, goede kameraden, waaghalzen, types. De Ligte Infanterie van Afrika — manschappen door den krijgsraad tot gevangenis veroordeeld, maar die zich als gevangenen langer dan 6 maanden goed gedragen hebben — niet meer op de hoogte van hun ouden roem. Het Vreemden Legioen, eenigzins moeijelijk te kommanderen, maar een flinke en dappere troep. De Inlandsche Tirailleurs — met een kader van grootendeels Fransche officieren — gewend aan land en klimaat, bekend met de Arabische taktiek, onvermoeid, uitmuntend voor den

kleinen oorlog, doch misschien minder degelijk in tegenspoed.

De kavallerij was, geloof ik, zeer goed. De Jagers gaan door voor een keurkorps, en zijn met een uitmuntenden geest bezield. De Spahis, — inlandsche vrijwilligers — hebben even als de overige inlanders initiatief en onstuimigheid genoeg als het niet ongunstig gaat, en zijn in alle geval eene goede ligte kavallerij. Op de goums kan men het best staat maken wanneer het brandstichting, roof of moord geldt.

Ook de artillerij had eene ondergeschikte rol te vervullen, doch zij vervulde deze als een brave en goed geoefende troep. Dat hare schoten zelden doeltreffend waren, moet meest geweten worden aan de moeijelijkheden van het terrein en aan haar gebrekkig materiëel, zoo vuurmonden als munitie; hare granaten waren grootendeels geladen van vóór 1840 en grootendeels onbruikbaar: zoo wat eene magazijns-opruiming. De artillerij had zeker geen gebrek aan officieren: behalve den kapitein, één luitenant per stuk. Het detachement artilleristen te voet wedijverde met de jagers in onvermoeidheid en behendigheid, en hunne mousquetons mogten minder zedelijken indruk maken dan de houwitsers, maar zeker is het, dat zij den vijand meer materiëel verlies toebragten.

Behalve de ondankbare taak aan den weg, vonden de genie-troepen in Kabylië geene werkzaamheden welke den roem van hun wapen nieuwen luister konden bijzetten. Alleen hunnen ijver bleek ten duidelijkste.

Trein- en geneeskundige dienst eindelijk, hebben regtmatige aanspraak op hoogen lof, om de wijze

waarop zij hunne nederige betrekking vervulden. Te midden van het vijandelijk vuur, in het digtste van het gevecht, zag men hen bedaard en met eene bewonderenswaardige verachting van het gevaar, de gewonden verzorgen of wegvoeren, en verscheidene hunner werden het slagtoffer van deze voorbeeldige pligtsbetrachting, welke zelden roem of voordeel aanbrengt.

In 't algemeen, de troepen waren uitmuntend gestemd — de Fransche soldaat is van nature dapper en vrolijk, zij waren doelmatig uitgerust en gewapend, telden een kern van beproefde krijgers, jeugdige officieren, wien roem en bevordering toelachten, en verscheidene kundige aanvoerders. Zij hadden dus de meeste kansen in hun voordeel, vooral tegen eenen vijand zoo als wij nu gaan leeren kennen; maar het is waar, terrein en klimaat zijn meer te duchten dan de Kabylen.

III.

KLEIN KABYLIË.

Algemeen overzigt van het land. — De bevolking, hare levens- en vechtwijze.

Klein Kabylië [1]) (een gedeelte van het oude Numidië) heet, in de wandeling, dat gedeelte van Afrika's noordelijk kustland, hetwelk zich uitstrekt tusschen den 3 en 4 graad oosterlengte (Meridiaan van Parijs) tot omstreeks 10—12 uren binnenwaarts, of anders gezegd tusschen de steden Bougie en Collo ten noorden, Setif en Milah ten zuiden. Deze landstreek vormt eene bergmassa waarvan de knoop zich omstreeks in het midden ter hoogte van 1660 meters boven de zeevlakte verheft, en welker ontelbare takken, slechts door afgronden van elkander geschei-

[1]) Groot Kabylië ligt meer westwaarts in het oosten der provincie Algiers, en ten noorden van den hoogen Djurjura.

den, in alle rigtingen heenkronkelen. De hoofdrug van dit gebergte heeft eene nagenoeg oost-westelijke rigting en vormt de waterscheiding tusschen de rivieren welke regtstreeks in zee storten, en die welke eerst na menigvuldige omwegen eene noordelijke rigting aannemen. Geene vlakten in dit land als de onbeduidende kustvlakten bij Collo en de monding van den Kebir. Overal gebergten wier steile wanden en rotskruinen dreigend omhoog stijgen, of diepe en sombere ravijnen, waarin men niet dan met ijzing nederblikt. Het is eene ontzaggelijke natuur, welke den reiziger allereerst met verbazing en angst vervult. Slechts ten zuid-oosten van Djidjelly is het uitzigt eenigzins ruimer, en liefelijke heuvelrijen verliezen zich daar in het zandige strand.

Menigvuldige kustrivieren doorsnijden het noordelijk gedeelte van klein Kabylië. In het zuiden stroomen in verschillende rigtingen de Oued-el-Kebir (de groote rivier), en hare nevenwateren; na hare vereeniging met den Roummel van Constantine, wendt deze zich insgelijks noordwaarts door eene naauwe spleet tusschen de Djebs (kruinen) Zouagha en Mouilla en stort zich in zee halfweg Djidjelly en Collo. Al deze rivieren zijn onbevaarbaar en snel stroomend. In den zomer zijn vele harer beddingen nagenoeg droog; door aanhoudende regens of onweêrsbuijen zwellen zij echter tot ontzettende bergstroomen die alles verbrijzelen wat hunne hollende vaart tegenstaat, en de gemeenschap tusschen hunne oevers voor eenigen tijd verbreken. Water ontbreekt in deze bergstreken zelfs niet in het droogste saisoen, daar talrijke vlieten en bronnen zich schuil houden voor de brandende zon,

in de diepe en overschaduwde plooijen van het terrein.

Het klimaat van klein Kabylië is aan snelle verandering onderhevig, en zelden aangenaam. Zelfs in het gunstigste jaargetij, van April tot Julij, wisselen zware mist en winterkoû, aanhoudende plasregens, en groote hitte gedurig af. In Junij echter wordt het weêr iets bestendiger: de hemel is wolkeloos, er valt zelden regen, de lucht wordt steeds warmer, en de verschroeijende sirocco der woestijn, welke dan van tijd tot tijd, maar soms dagen lang, aanhoudt, belemmert de ademhaling en maakt met een heirleger van insekten het leven schier ondragelijk. Ten gevolge van dit klimaat zijn koortsen en buikloopen de voornaamste landsziekten.

In het voorjaar is het landschap in de lagere streken met een bekoorlijk groen bedekt, hetwelk aan talrijke kudden een ruim voedsel geeft; na dit tijdstip echter vinden zij slechts zeldzame en half verdorde grasscheuten tot dat regen en sneeuw de natuur andermaal kracht en leven schenken. Op enkele plaatsen verheffen zich uitgestrekte en trotsche bergwouden van groene- en kurkeiken, eeuwen oude stammen waarvan de inlander uit gebrek aan vervoermiddelen niet het minste nut weet te trekken. Op andere plaatsen, en meer bepaald aan de rivieren, ziet men talrijke bosschen van olijfboomen, die nevens de kudden den rijkdom der bevolking uitmaken, of weelderige bouquetten van rozenlauriers, oranjeboomen en mirten, die het landschap bevallig tooijen en het gezigt verkwikken. In de begroeide streken vooral vertoonen zich schilderachtige partijen, die aan de verrukkelijkste tafereelen van HAAFNER's Ceilon herinneren. In de hoogere

streken is de grond meer bedekt met een hoog en digt struikgewas van mastiek, of ziet men slechts naakte rotsen waarop de roofvogel huist, en met sneeuw bedekte kruinen die zich in de wolken verliezen. Over het algemeen is de grond zeer vruchtbaar en wacht slechts naar eene arbeidzame en nijvere hand om een honderdvoudigen oogst te geven.

Van de nuttige dieren, die Kabylië oplevert, zijn de voornaamste het paard en de muilezel, de muilezel vooral. De paarden zijn er zeldzaam, klein en ineen gedrongen, maar buitengewoon sterk en vlug. Ook de muilezel, die menigvuldiger voorkomt, is hier kleiner dan elders, doch heeft de goede hoedanigheden van het paard. Hij wordt bijna uitsluitend gebruikt als lastdier, en is het eenige vervoermiddel van den Kabyl. In de overige gewesten van Algerië, meer bepaald in de vlakkere binnenlanden, treedt de kameel in zijne plaats; deze is echter te log voor den oorlog, voor den bergoorlog vooral. Paarden en muilezels daarentegen klimmen als de klipgeiten, en zijn insgelijks uiterst matig; met een paar handen vol haver en eenig groen voeder, des noods bladeren en distels, maken zij de vermoeijendste marschen; ze zijn gewend aan ontbering en mishandeling, want er bestaat geen grooter dwingeland voor de dieren dan de inlander, die echter buiten hen niets kan verrigten. Men vindt in Kabylië verder tal van hongerige honden, schapen, eenig mager hoornvee en teringachtig pluimgedierte.

Klein Kabylië is weinig bevolkt, zoo weinig, dat men dagmarschen doen kan zonder eene bewoonde

plek te zien [1]). De inwoners leven verdeeld in stammen en onderdeelen, onder scheiks of opperhoofden die zij zich zelven kiezen en wier gezag meest zeer zwak en beperkt is. In andere gedeelten van het land schijnt deze waardigheid erfelijk te zijn, en vormen de stammen eene soort van confederatie met een caïd of kalif aan het hoofd. Zij beoorlogen zich dikwijls onderling. De Kabylen belijden streng de Mahomedaansche leer, en hunne Marabouts of priesters oefenen een grooten zedelijken invloed uit [2]). Zij zijn geene nomaden, maar hebben vaste verblijfplaatsen die zij zelden en niet dan kortstondig verlaten. Hunne dorpen tellen een 50tal woningen, verward door elkander gelegen, meest armzalige hutten van één vertrek en met een paar luchtgaten, soms ook steenen huizen met pannen daken en omringd met tuinen en heggen van barbarijsche vijgen, die den vijand het binnendringen uiterst moeijelijk en vooral zeer pijnlijk maken. Steden worden in het binnenland van Kabylië niet aangetroffen. Evenmin wegen, want met de meeste inschikkelijkheid kan men den naam van weg niet geven aan een telkens afgebroken en hobbelig slingerpad, hetwelk meer bestaat in de verbeelding van den inlander dan in de werkelijkheid.

---

[1]) In een vrij autenthiek werk vinden wij voor de bevolking van geheel Algerië het cijfer van 300,000 op 390,000 □ kilometers oppervlakte.

[2]) Hoogst waarschijnlijk waren zij eenmaal christenen, in of kort na het tijdstip dat de groote AUGUSTINUS, bisschop was te Bône; als een overblijfsel daarvan mag gelden het kruisvormig blaauwe tatouage hetwelk de gansche bevolking nog op het voorhoofd draagt.

Ook vindt men er zelfs geene mythe van eenig voertuig.

De bewonderaars van den patriarchalen leeftijd der volken, kunnen zich hier verlustigen in een ideaal van kindsche beschaving.

Hetgeen wij pracht, weelde en gemak noemen, hetgeen de Arabische bevolking als zoodanig schat, zijn voor den Kabyl vreemde zaken. Zij leven ellendig. Hun dagelijksch voedsel bestaat uit eene zoutelooze meelpap of wel een dunnen weiten koek, zure melk, en eenige vruchten, die uit gebrek aan kultuur nagenoeg wild zijn; zelden of nooit eten zij vleesch, en kennen geen anderen drank dan water. Het door de Arabieren zoo geliefkoosde rooken is bij hen geene gewoonte. Hunne kleeding bestaat uit een vuil witten burnous of wollen pij met kap, welke zij dag en nacht op het naakte lijf dragen; verder een rood wollen en sluitend kapje op het hoofd dat op ééne kruinflok na geschoren is; meest allen loopen barrevoets; de vrouwen dragen een blaauw en wit geruiten burnous of zijn gekleed als de mannen. De mannelijke bevolking is over het algemeen groot en rank van gestalte, gespierd, zwart gebaard, bruin van huid en helder van oog; de vrouwen (moekers) worden zorgvuldig verborgen gehouden als waren zij het puikje der houris, terwijl zij, naar eenige exemplaren te oordeelen, meer hebben van tooverkollen. Dikbuikigen, zieken en invaliden ontmoet men in Kabylië niet of hoogst zelden; klimaat, levenswijs en primitieve beschaving verklaren dit verschijnsel voldoende; al wat niet flink gezond is sterft [1]).

---

[1]) Hiernevens een staaltje van hunne geneeskunde. De patient

De dagelijksche bezigheid der Kabylen bestaat in een dolce far niente. In de schaduw van hunne woningen of bij hunne grazende kudden gezeten, slijten zij gansche dagen in echt oostersche geesteloosheid, als waren zij in diep gepeins verzonken. Bij uitzondering werken zij: tegen den zaaitijd woelen zij den grond wat om met een puntigen stok; in het begin van Julij zamelen zij hunne granen, die in silos (overdekte kuilen) bewaard worden, later de vruchten. De vrouwen verrigten huiselijke bezigheden en bereiden de kleederen.

Behalve lui, zijn de Kabylen uitermate vuil, even als de massa der Arabische bevolking; zij geven een lokalen zeer onaangenamen reuk van zich, ook hunne spijzen hebben een eigenaardig walgenden smaak. Zij spreken weinig, maar wanneer zij spreken is het of zij twisten: trouwens ze zijn twistziek. Zij hebben overigens de meeste karaktertrekken van de Arabische bevolking. Ze zijn gastvrij maar vrekkig op hun geld [1]), wreed, trotsch en hardvochtig voor den zwakken, kruipend voor den sterken, familiegezind [2]) en afkeerig van al wat vreemd is. Maar

---

leed aan zware hoofdpijnen; men zou hem koppen zetten; daartoe werd hij geplaatst op den grond met het hoofd tusschen de knieën van den tobib of chirurgijn; deze haalde hem nu eene koord vast om den hals zoodat de hoofdaren geweldig zwollen, en maakte vervolgens met een bot mes eenige kerven in het voorhoofd. En de kuur was gedaan.

[1]) De inlander begraaft het stuk voor stuk naarmate het in zijn bezit komt. Om het geld doet hij alles, met het geld doet hij niets.

[2]) Het is algemeene vreugde en feest wanneer een verwijderd lid der familie ten hunnent komt; aan de omhelzingen is dan bijna

meer dan de Arabier zijn de Kabylen matig, gehard, volhardend en fier. Ze zijn vooral fier en naijverig op hunne aloude onafhankelijkheid, welke zij tegen Rome [1]), tegen Arabieren en Turken hebben gehandhaafd, en vast besloten om deze niet dan tegen den duursten prijs aan Frankrijk af te staan. De vrijheidsoorlog dien zij daarom voeren, is een nationale oorlog. Voor dien kamp hebben zij alles veil. Zij vergeten of verschuiven hunne onderlinge veeten; verlaten het erf; bergen have en gezin in veilige schuilplaatsen, en betwisten dan met vereenigde krachten [2]), met dweepzieke geestdrift en bitteren haat iedere kruin, iederen pas, ieder bosch en bedehuis van den geliefden geboortegrond tegen den vijand van hunne onafhankelijkheid en godsdienst. Dien strijd voeren zij zonder genade, totdat zij in eene bloedige nederlaag, in de verwoesting hunner bezittingen, in het sneuvelen van een hunner priesters of den val van een marabout de straffende hand des Allerhoogsten meenen te erkennen. God heeft het gewild! en hunne zedelijke kracht is gebroken, ze onderwerpen zich aan het onvermijdelijk noodlot,

---

geen eind; de mannen kussen zich tot walgens toe. Zelfs tijdens den oorlog werden de enkele Kabylen die bij de inlandsche tirailleurs dienden, gastvrij onthaald door hunne stammen die zij een oogenblik te voren bevochten hadden, of die zij verlieten wanneer het gevecht begon.

[1]) Romeinsche overblijfsels vindt men wel aan de zoomen van Kabylië, te Zama, Djidjelly, Collo, Setif, Milah, Constantine en Philippeville, maar niet in het binnenland.

[2]) De grootste sterkte die zij ons gedurende den veldtogt tegenstelden bedroeg 2000—3000 man, waarvan een gedeelte zonder geweren.

zij bukken voor het geweld..... om spoedig hunne beloften te vèrbreken en den strijd te hernieuwen.

Bij de Kabylen is ieder een krijgsman. Zij hebben geen geschut, noch ruiterij, maar ongeregeld voetvolk. Zij zijn gewapend met zeer lange geweren van engelsche vuursteen-sloten voorzien, met dito pistolen, mes-sabels of yâtagans, en flissa's of langere sabels, die echter niet op het geweer kunnen geplaatst worden om dit als blank wapen te gebruiken; kruid en lood dragen zij los bij zich, of in rieten hulzen. Overigens vechten zij, bij gebrek aan wapens, met steenen en stokken, met hand en tand. De vrouwen en kinderen nemen soms deel aan den strijd, en wee! den rampzalige, die in hunne magt valt! hem wacht de gruwzaamste marteldood [1]).

De Kabylen vechten altijd in verspreide orde, en verlaten niet dan zelden en voor korten tijd, de hoogste kruinen en de begroeide streken. Onder het bereik van de kavallerij, wagen zij zich nooit in de vlakte. Wanneer ons bivak opbrak, hielden zij zich schuil, of vergenoegden zich uit eene verwijderde stelling de voorhoede met fantasie-schoten te begroeten, zij

---

[1]) Van weêrszijde worden geene gevangenen gemaakt. De Kabylen die den Franschen in handen vallen, worden doodgeschoten; de inlandsche troepen snijden hun het hoofd af, om te beletten dat Mahomed de gesneuvelden met de kruinflok hemelwaarts trekke. De Fransche gevangenen, worden door de Kabylen op de wreedste wijze gemarteld: de mannelijke deelen, leden van armen en beenen, worden hen afgesneden, zoodat ten slotte de romp over blijft; eindelijk volgt het hoofd. De lijken die men terug vindt, zijn dan ook vormlooze vleesch-massa's. Niets vreest de soldaat meer, dan den vijand levend in handen te vallen; wanneer dit lot hem dreigt, maakt hij zich zelven af.

lieten haar overigens ongemoeid voorttrekken. Hadden zich echter voetvolk, ruiterij en muilezels op het smalle pad ontwikkeld, in eene uren lange kolonne, wier deelen zich moeijelijk konden ondersteunen, dan begon hunnen werkkring: zij komen dan uit hunne schuilhoeken te voorschijn, maken een hevig geweervuur op de flanken van den togt, sluipen achter boomen en struiken tot in desselfs onmiddelijke nabijheid, loeren op de kans om het konvooi door te breken, of geïsoleerde manschappen op te ligten, en verzamelen zich ten slotte om de achterhoede die zij aan alle kanten bestoken, en tot het nieuwe bivak op den hiel volgen. 's Nachts gunnen zij zich zelven, noch den vijand eenige rust, maar vervolgen hun sluwen guerrilla's oorlog tegen de beschermende keten, en komen soms in de legerplaats een slagtoffer zoeken en wapens stelen. Wanneer de omstandigheden gunstig zijn, vooral bij donkere maan, doen zij nachtelijke aanvallen, of liever alarmeringen, want zij kondigen zich reeds van verre aan, door aanhoudend geschreeuw; deze aanvallen werken dan ook gewoonlijk niets uit, dan den soldaat zijne nachtrust te ontnemen. 's Nachs ook corresponderen zij met de omliggende landstreek door middel van signaal-vuren, die van kruin tot kruin beantwoord worden en eene monster-illimunatie vertoonen. Zij kenden altijd zeer goed onze voornemens door verstandhouding met de drijvers van de requisitie muilezels der kolonne, die hunnen verkropten haat tegen de Franschen zoodoende lucht gaven.

Zelden houden de Kabylen stand tegen eenen storm-aanval, tenzij zij hunne stelling onaantastbaar

wanen, of deze een voor hen heilig oord beschermd. Het is dus moeijelijk hen te bereiken, en echter zijn het de blanke wapens die hun de gevoeligste verliezen moeten toebrengen; op de grootere afstanden hebben de Franschen ook wel het overwigt door hun geschut en hunne uitmuntende kernbus (carabine à tige), maar de Kabylen weten voortreffelijk het terrein tot hunne dekking te gebruiken. Zoo ooit dan is het dus hier, dat de oorlog, behalve met listen, met de beenen gevoerd moet worden, en dat de infanterij eene geheel zelfstandige rol vervult.

Hunne stellingen zijn veelal uitmuntend gekozen, en natuurlijk sterk. Van kunstmatige versterkingen, hebben zij weinig of geen denkbeeld, ook ontbreekt het hun aan de noodige gereedschappen om ze op te werpen. Soms maken zij lage borstweringen van aarde, steenen of boomstammen, die op zich zelve weinig beteekenen, maar eene hoogere waarde verkrijgen door hunne ligging, als afsluiting van toegangen. In het gevecht worden de Kabylen aangevoerd door hunne scheiks, of een tijdelijk opperhoofd; bevindt zich in hun midden de marabout op zijne witte merrie, dan kan men rekenen op een hardnekkigen strijd, zoo ook, wanneer de vrouwen tegenwoordig zijn. Deze blijven dan achter de slaglinie en moedigen de strijders aan door haar roepen en het gewone oorlogs-gejoel [1]), hetwelk allen, mannen en vrouwen, aanhoudend herhalen, en dat duizendvoudig herkaatst door de echo's der bergen, vooral

---

[1]) Bestaande in een fluitend You, You, You..... waarbij zij de vingers beurtelings op, en van den mond brengen.

bij nachtelijke stilte den jeugdigen soldaat in den beginne met vrees vervult. Terwijl de aanvaller hunne stelling beklimt, zenden zij hem een regen van kogels en steenen; laat hij zich hierdoor niet afschrikken, dan haasten zij zich naar eene volgende kruin met hunne lijken en gekwetsten [1]) terwijl slechts enkele waaghalzen achterblijven. Staakt de aanvaller zijne vervolging dan gaan zij onmiddelijk tot het offensieve over, en de achterhoede die, niet behoorlijk ondersteund, met overhaasting haren terugtogt voortzette was onherroepelijk verloren. Slechts in een gelukkig spel van echelons, die op tijd stand houden, met de bajonet aanvallen en dan snel wijken kan zij heil en behoud vinden. Voor de kavallerij hebben de Kabylen eene heilzame vrees, tegen omtrekking zijn ze niet bestand. Worden zij bereikt, dan verdedigen zij zich tot den laatsten man, of zij leveren zich weerloos, maar met waardigheid en zonder het geringste blijk van zwakheid aan een zekeren dood, al naarmate dweepzucht of fatalisme hen in dit beslissende oogenblik beheerscht.

Den onverbiddelijken strijd tegen deze bevolking, voerde Frankrijk doorgaans met meer dan dubbele getal-sterkte. Echter werd die overmagt geheel opgewogen, door de moeijelijkheden van het oorlogstooneel, waarop de vijand volkomen 't huis overal bescherming, ondersteuning en inlichtingen vond; door de talrijke impedimenta welke de Fransche troepen moeten mee-

---

[1]) Deze laten zij zelden achter, en halen zij zelfs weg onder het geweer van den vijand.

voeren, en waardoor hunne handeling belemmerd en hunne magt verdeeld werd, terwijl de matige Kabylen met eenige levensmiddelen in de kap van hunnen burnous zich verscheidene dagen vrij in alle rigtingen bewegen; eindelijk, door den verderfelijken invloed van het klimaat en de vermoeijenissen die meer nog dan lood en staal onze rijen dunden. Die oorlog werd door het Fransch Afrikaansche leger gevoerd met buitengewone geestkracht en moed; alle wapens kweten zich dapper van hunnen pligt; maar bewonderenswaardig toonde zich de infanterij. Voor haar waren de meeste ontberingen, de grootste vermoeijenissen; zij had het leeuwen deel in den strijd, en betaalde bijna uitsluitend dien rijken tol van slagtoffers, waardoor de togt tegen Klein Kabylië onder de moorddadigste der Afrikaansche togten heeft plaats genomen.

IV.

DAGBOEK VAN DE OPERATIEN.

Het operatie-plan. — Marsch- en bivak-orders. — De opmarsch van Milah en het eerste doorbreken naar Djidjelly, van 9 tot 16 Mei. — Togt naar Tsibaïren in het zuiden, de eerste onderwerpingen, terugkeer naar Djidjelly, van 19 Mei tot 2 Junij. — Togt naar Zama in het westen, de operatiën van de kolonne CAMOU tegen BOU BAGLA, derde terugkomst te Djidjelly, van 5 tot 16 Junij. — Operatiën in het zuid-oosten op den linker Kebiroever, van 18 tot 29 Junij. — Operatiën op den regteroever van deze rivier en togt naar Collo, van 30 Junij tot 18 Julij. — Terugmarsch naar Constantine.

Het plan voor den veldtogt was hoogst eenvoudig, en kon in de gegeven omstandigheden slechts met enkele hoofdlijnen geschetst worden. De generaal CAMOU, zou afgescheiden van de divisie SAINT-ARNAUD opereren in den westelijken zoom van Klein Kabylië tusschen Setif en Bougie tegen den cherif BOU BAGLA, en dus onzen strategischen linkerflank dekken. De divisie SAINT-ARNAUD moest van Milah tot ontzet

van Djidjelly oprukken, daarna door kruistogten de Kabylische stammen bewesten de Oued el Kebir onderwerpen, en vervolgens op den regteroever van deze rivier overgaan om het oostelijk deel van Kabylië tot Collo te tuchtigen. Om de 2—3 weken zouden ons krijgs- en mondbehoeften worden aangevoerd, hetzij uit Constantine over Milah gedurende de operatiën in het zuidelijk gedeelte, hetzij door eene oorlogsboot in de bivaks aan zee.

Hoewel de kolonnes CAMOU en SAINT-ARNAUD op zich zelven stonden, is het echter natuurlijk dat zij, tot één doel zamenwerkende, in overeenstemming moesten handelen. In hoever dit was voorgeschreven of gebeurde kunnen wij niet met zekerheid vermelden. Van de kolonne CAMOU vernamen wij zoo goed als niets, hoewel wij meermalen in hare nabijheid waren. In het bivak van 24 Mei te Tsibaïren benoorden Djimila, verliet ons de generaal BOSQUET met een paar bataillons om zich bij haar aan te sluiten, en 5 Junij werd bij dagorder bekend gemaakt dat deze gezamentlijke troepen eene beslissende overwinning op den cherif behaald hadden. Hierbij bepaalde zich, geloof ik, de zamenwerking der kolonnes.

Er is nog een tweede twijfelachtig punt het operatieplan betreffende. Volgens een zeer geloofwaardig berigt, was den generaal SAINT-ARNAUD voorgeschreven met zijne divisie in twee afdeelingen te opereren. Zoo doende zou hij eene grootere uitgestrektheid lands beheerschen, zich gemakkelijker bewegen, den vijand meer verdeelen en beducht maken voor rug en flanken, eene vrees welke bij de inlanders spoedig en onweerstaanbaar werkt; verder zou hij in dit moeijelijke bergland al

zijne troepen toch zelden gelijktijdig in gevecht kunnen brengen, en zijne numerieke overmagt in de meeste gevallen dus niets beduiden. De divisie bleef echter steeds vereenigd. Meer dan eens hoorde ik beweren dat de Fransche generaals zeer naijverig op elkander zijn en dus liefst niet zamenwerken of een gedeelte van hun kommando afstaan, al was dit ook raadzaam en goed; dat zou de reden zijn waarom wij niet in naauwer aanraking kwamen met de kolonne CAMOU, en waarom onze divisie niet gesplitst werd. Voor de waarheid van deze verklaring, hoe aannemelijk zij ook voorkome, kunnen wij echter niet onbepaald instaan.

Zien wij thans hoe dit operatieplan werd uitgevoerd.

Vóór den afmarsch uit Constantine waren de twee volgende algemeene instructiën, de marsch- en bivak-orde betreffende, uitgevaardigd.

ORDRE DE MARCHE.

Lorsque les deux brigades seront réunies, elles alterneront comme brigade d'avant-garde et brigade d'arrière-garde. Dans ce cas les artilleurs armés de carabines et les sapeurs du génie, seront réunis en tête de la colonne; la cavalerie aussi réunie.

On marchera habituellement dans l'ordre suivant tant que les circonstances le permettront.

BRIGADE D'AVANT-GARDE.

100 artilleurs armés de carabines; sapeurs du gé-

nie et outils, une compagnie d'élite du bataillon d'avant-garde.

Dans les chemins difficiles où l'on sera obligé de marcher un par un, la cavalerie marchera derrière cette compagnie en occupant le moins de terrain possible..

Un bataillon.

L'artillerie avec ses reserves de munition et les bagages des états-majors.

Un bataillon.

L'ambulance.

Un bataillon.

Le train des équipages.

Un bataillon.

Les bagages des corps.

½ bataillon.

Le troupeau et sa garde.

½ bataillon.

Un bataillon.

BRIGADE D'ARRIÈRE-GARDE.

Un bataillon.

Ambulance légère.

Un bataillon.

Bagages des corps.

Deux bataillons.

Artillerie de la brigade.

Cacolets.

Deux pelotons de cavalerie, chasseurs et spahis.

Bataillon d'extrême arrière-garde.

Cet ordre de marche pourra être modifié selon

les circonstances et principalement si l'arrière-garde était sérieusement attaquée.

Des instructions particulières seront données à ce sujet.

Dans chaque brigade les bataillons alterneront de manière à se trouver successivement à l'avant-garde et à l'arrière-garde.

Lorsque les brigades marcheront séparément, elles conserveront autant que possible l'ordre indiqué.

Comme principe on se rappellera qu'il est toujours utile d'avoir à l'arrière-garde deux obusiers et un peloton de cavalerie. Le bataillon d'extrême arrière-garde devra être aussi mobile que possible et bien appuyé. Un officier supérieur du grade de colonel ou lieutenant-colonel commandera l'arrière-garde.

ORDRE DE CAMPEMENT.

Lorsque les deux brigades marcheront réunies la brigade d'avant-garde formera toujours les 1re et 3e faces; la brigade d'arrière-garde les 2e et 4e faces.

Les bivouacs choisis avec soin seront larges et spacieux. On apportera le plus grand soin dans le placement des avant-postes. Des instructions particulières seront données à cet effet.

Le Général commandant la division aura sa tente placée autant que possible au centre du bivouac. Le chef d'état major général et ses officiers, l'intendant, le colonel directeur des fortifications, le lieutenant-colonel directeur de l'artillerie, le chef du bureau arabe divisionnaire, et l'aumonier de la colonne bivouaqueront autour de lui aux places qui

leur seront assignées. Ces places seront autant que possible toujours les mêmes.

M. M. les généraux de brigade prendront derrière le centre de leur brigade la place qui leur conviendra.

Au bivouac, la cavalerie, l'artillerie, l'ambulance seront réunies et leurs places seront indiquées selon le terrain qui sera le plus convenable.

Le génie et ses mulets sera placé dans le voisinage de la tente du commandant du génie dans l'intérieur du carré.

Lorsque les brigades bivouaqueront séparément on conservera le même ensemble de campement.

La discipline et le bon ordre qui font la force des armées exigent que chacun se pénètre bien de ces détails, et se conforme en ce qui le concerne aux prescriptions indiquées.

La rapidité de la marche dépend en grande partie de la régularité et de l'ordre observés partout dans la colonne. Que chacun se pénètre de ses devoirs et songe que le but important que nous nous proposons doit être rapidement atteint et produire les meilleurs résultats possibles.

Des instructions spéciales seront données pour les jours de combat et en cas d'attaque de nuit.

Au quartier-général de Constantine.
Le Général comm^{t}. la division.
(DE SAINT-ARNAUD).

De vermelde marschorde bleef hoofdzakelijk steeds dezelfde; slechts in enkele gevallen werd zij veranderd en maakte de divisie meer dan eenen togt uit. Ook hieromtrent valt een en ander op te merken.

Die eene kolonne moest natuurlijk zeer gerekt zijn in een land als Kabylië, en met een zoo talrijk konvooi, den vijand verscheidene zwakke punten aanbieden; de deelen van dezen langen togt konden zich onmogelijk bij tijds en krachtig ondersteunen; de oorzaken van oponthoud en dus van vermoeijenis moesten menigvuldiger zijn. Daarbij kwam nog dat niet altijd naar behooren werd opgesloten, en dat soms één gestorte muilezel den marsch stuitte van al wat volgde, het detachement gendarmerie, hoe ijverig ook, te zwak zijnde om het geheel goed te bewaken. Door zòo te marscheren vermoeit men de troepen noodeloos, en stelt zich vrijwillig bloot aan de kans van doorgebroken te worden of op één punt zwaar verlies te lijden. Gelukkig viel de vijand minder de flanken dan wel de achterhoede aan. In dergelijke omstandigheden formeerde de maarschalk BUGEAUD, eene voorhoede, eene achterhoede en twee zijkolonnes geheel mobiel, en waartusschen de impedimenta met eene eigen bedekking veilig en gemakkelijk marcheerden. Dit voorbeeld werd bij ons een enkele maal gevolgd, maar niet altijd als het kon en moest gevolgd worden. Onze voor- en achterhoeden waren wel sterk genoeg en vereenigd, maar onze flanken bleven zwak en liepen meer dan eens groot gevaar.

9 Mei.

In de hier aangeduidde orde verliet de expeditionaire afdeeling het bivak bij Milah: de eerste brigade om 5, de tweede om 10 uur, na de soep. Wij marcheerden nog in bevriend land; de scheiks BEN-AZZE-

DIN en BOU GRENNAN met hunne goum's vergezelden de kolonne. Het weêr was heerlijk, en het 3 uur verder gelegen bivak niet minder: het besloeg de helling van de zachte hoogten aan wier voet de Oued Endja, linkernevenrivier van den Roumel; voor ons verheft zich de eerste keten van den Zouagha; de landstreek is rijk aan hout, water en wild, en vormt een scherp contrast met de naakte en verdorde vlakte tusschen Milah en Constantine.

10 Mei.

De wapens zijn geladen want wij komen op vijandelijk gebied. Gedurende 5 uur beklauteren wij de eerste keten van den Zouagha, langs een slecht pad bezaaid met keisteenen; doch de natuur blijft prachtig: talrijke olijfboomen, rozenlauriers, borstbeziënboomen, hagedoorns en kamperfoelie verkwikken het gezigt en streelen den reuk; en zonder veel vermoeijenis bereiken wij de moerassige oevers van de Beinen waar de tenten worden opgeslagen. Nadat de voorposten zijn uitgezet, verkent de Generaal van den Djeb-el-Nathor, een paar honderd pas meer voorwaarts, het dal van de Beni-Mimoun [1]). In de diepte stroomt de Oued-Ja en op den tegenover liggenden regteroever verheft zich de tweede keten van den Zouagha, met eene naakte en rotsachtige helling waartegen verscheidene voetpaden opklauteren naar den tedj (Col) van Mnazell. Dit punt moeten wij morgen bemagtigen [2]). De dorpen der

[1]) Beni, beteekent zonen der bergen, Ouled, zonen der vlakte.

[2]) Zie Terreinschets 1.

Ouled Askar, die langs de helling verspreid liggen, schijnen verlaten te zijn, en sommigen staan reeds in brand ten teeken van hardnekkigen tegenstand. Een ieder bereidt zich voor het gevecht. In den namiddag reeds wisselen onze voorposten eenige geweerschoten met vijandelijke stroopers, en nemen 4 spionnen gevangen. Deze worden voor de leus op Constantine gerigt; maar een paar honderd passen van het bivak trachten zij hun geleide te ontkomen, worden neergeschoten en met een proces-verbaal van verlies is de zaak afgedaan.

11 en 12 Mei.

De dag van de eerste ontmoeting is aangebroken. De Afrikaansche benden zijn in hun normalen toestand, doch de Roumikorpsen, zoo als de nieuw aangekomen regimenten spottenderwijze genaamd worden, verraden door eene buitengewone luidruchtigheid dat er iets buitengewoons op til is. En werkelijk de eerste ontmoeting met den vijand verwekt een diep gevoel van een eenigzins onbestemd karakter, maar het is kortstondig; in het gevaar vergeet men het gevaar het spoedigst en snelt met geestdrift vooruit.

Om 4 uur 's morgens daalde de divisie van den tedj Beinen naar de Oued-Ja in 3 aanvalskolonnes, terwijl de kolonel JAMIN met 3 bataillons (8, 16 en 10) en 2 stukken geschut het konvooi beschermde en de achterhoede uitmaakte. Allen volgden den weg die den vorigen dag verkend en eenigzins verbeterd was. Tegen 7 uur trokken zij op één punt de rivier

over en maakten eene korte halt [1]). De linkerkolonne onder DE LUZY was zamengesteld uit de 2 bataillons van het 20e, de inlandsche tirailleurs, 50 artilleristen en 70 ruiters met den kommandant FORNIER; de regter, generaal BOSQUET, uit de Zouaven, 1 bataillon van het 8e, de ligte infanterie van Afrika, 50 artilleristen en 70 ruiters met den kolonel BOUSCARIN; die van het centrum, luitenant-kolonel ESPINASSE, telde de jagers te voet, 1 bataillon van het 9e en het Vreemden Legioen; allen hadden dus een kern van beproefde soldaten. Voor ons verhief zich een ontzaggelijk hooge en ruwe keten die over een breed front bekroond was door den vijand, 2000—3000 hoofden sterk; links kronkelde over hoogten en ravijnen het voornaamste pad door het lange dorp Kozen, dat nog bezet was, naar den Col van Mnazell; daar had de vijand zijne voornaamste krachten verzameld. Op den regter rivieroever scheidden de drie afdeelingen. Terwijl BOSQUET regts omtrok, moesten de 2 anderen den pas zelven aanvallen, ESPINASSE in front, DE LUZY meer links. Deze stuitte het eerst op het dorp, dat echter flaauw verdedigd, spoedig door de inlandsche tirailleurs onder den kommandant BATAILLE stormenderhand genomen en in brand gestoken werd, en vervolgde nu zijne beweging links van den weg.

---

[1]) Naauwelijks was ons bataillon weer op marsch gegaan of het telde 2 lijken. Een der beste onderofficieren, die zich te zwak gevoelde om verder te gaan en niet bij de ambulance wilde opgenomen worden, bragt zich zelven om 't leven, en kort daarop velde een Kabyl achter eenige struiken verborgen, bijna à bout portant een onzer manschappen, zonder dat men hem kon achterhalen. Eene treurige inleiding!

De vlammen van Kozen noodzaakten ESPINASSE regts uit te wijken, en een moeijelijker terrein te volgen; daarbij kwam nog dat de hitte vrij sterk was. Eenige Kabylen die voorwaarts van den Col de lagere gedeelten van den berg bezet hielden, openden langzamerhand het vuur, doch werden spoedig verdreven door de tirailleurs van de eerste kolonne, en onder anderen door de artilleristen. In plaats nu van te wachten op de omtrekkende beweging door BOSQUET uitgevoerd, zette deze kolonne door en raakte spoedig in een vuurgevecht met de hoofdstelling des vijands. Dat duurde niet lang, want zij ging kort daarna tot den aanval over: de inlandsche tirailleurs en de artilleristen links, het 20e regiment in front. Op de kruin bij den Col, hadden de Kabylen een laag retranchement van steenen opgeworpen, dat op geen 25 passen zigtbaar was. Juist op de hoogte van dit retranchement, bereikten de 2 bataillons van het 20e, afgemat en in *geslotene kolonne*, den rand van de bergkruin, en werden begroet met een salvo geweervuur, dat den kommandant VALICON en een aantal manschappen velde. Gelukkig echter nam de kommandant BATAILLE dit retranchement gelijktijdig in den rug, terwijl de kavallerij in front voorbij snelde en zich op den achterwaarts staanden vijand wierp. Deze verliet nu spoedig op deze hoogte zijne stelling.

Zoodra de luitenant-kolonel ESPINASSE het vuur van de linkerkolonne hoorde toenemen, gelastte hij aan zijne bataillons de randsels af te leggen en naar boven te snellen. Nu het gevecht eenmaal begonnen was, moest de vijand zooveel mogelijk overal te ge-

lijk worden aangevallen. Gedurende een groot half uur beklauterden wij nog de beurtelings zandige en steenachtige helling onder een vrij hevig geweervuur, waarop onzerzijds alleen de stormmarsch van hoorns en trommen antwoordde. Zonder groot verlies bereikten wij eindelijk de kruin bijna gelijktijdig met LUZY en vielen nu onmiddelijk met de bajonet op de linie Kabylen, die reeds wankelend was. Het geschutvuur van de kolonne BOSQUET en de onstuimige aanval der Zouaven eindelijk, verdreven hunnen linkervleugel, en weldra was de geheele linie verstrooid, en vlugtte in alle rigtingen. Het Vreemden Legioen werd op het plateau als reserve opgesteld, en genoot nu na de vermoeijenis van den morgen eenige rust en een belangwekkend schouwspel. Ver voor ons uit, over bergketens en ravijnen, zagen wij Djidjellij aan de zandige boorden der blaauwe zee; aan onze voeten, eene schilderachtige vallei, bezaaid met woningen en bosschen, waarin de vijand, door het artillerijvuur bestookt en met de bajonet vervolgd, nergens kon stand houden, maar al verder en verder vlugtte om eene veilige schuilplaats te bereiken, eene vallei zoo levendig en luidruchtig als zij zeker nooit geweest was. Achter ons aan den verren horizont Constantine en de donkere oasis van Milah, en in het diepe dal van de Oued-Ja vlammende dorpen en langs de tegenover liggende helling de steeds afwisselende kronkelingen van het nederdalende konvooi. Het was waarlijk om er de ruwe proza bij te vergeten. Spoedig echter werden wij aan dit rustig genot onttrokken door eene orde, om de randsels te gaan halen en dan den marsch te vervolgen.

Tusschen 4 en 5 uur bereikten wij het bivak van el-Aroza, waar ook de meeste der bataillons al vechtende waren aangekomen. Maar het konvooi en de achterhoede? Deze hadden ten naastenbij den Col bereikt. Dewijl echter na ons vertrek geene troepen waren achtergebleven om de genomen positie bezet te houden, tot dat alles gedefileerd had, was de regts en links uiteen gedreven vijand gedeeltelijk teruggekeerd, en wierp zich nu op het konvooi. De achterhoede werd dan ook in een vrij scherp vuurgevecht gewikkeld, waarbij de kommandant ROBUSTE en verscheidene officieren en manschappen gewond werden, en eerst tusschen 8 en 9 uur in den avond bereikte zij het kamp. Deze dag kostte ons eene groote honderd dooden en gekwetsten; zeker zou hij minder gekost hebben zonder het ongeduld van de linkerkolonne, het gesloten aanvallen van het 20ᵉ, en het verlaten van den Col; het materiëel verlies van de Kabylen was stellig grooter, maar wat meer zegt, hun onbepaald vertrouwen moest geschokt zijn, nu zij eene zoo geduchte stelling als die van Mnazell hadden moeten verlaten.

Het bivak van el-Aroza was slecht gekozen. Aan alle zijden omringd door begroeide heuvels, die echter buiten geweerschot lagen, sloot het aan de zuid-oostzijde bijna tegen een zeer uitgestrekt bergwoud van eikenhout en struikgewas. Hierin had zich een gedeelte van de Kabylen teruggetrokken, en zoodra de eerste tenten waren opgeslagen, openden zij een levendig geweervuur, hetwelk dreigde den ganschen nacht te zullen aanhouden en groot nadeel te veroorzaken. Aan opbreken viel niet

te denken. Het bosch moest dus genomen worden en bezet blijven. Aan de 4 keurkompagniën van het Vreemden Legioen — het was met de twee keurkompagniën van een der andere bataillons versterkt — werd deze moeijelijke taak opgedragen. De soldaat was bezig met zijne soep te kooken, de officier zag juist het hoofd van het konvooi aankomen en vlaste op het achterstallig ontbijt, toen dit bevel aller hoop kwam verijdelen. Er was wel reden tot pruttelen, maar niemand maakte er gebruik van en stond in een oogenblik gereed. Het punt waar wij heen moesten was eene hoog boven het bosch uitstekende rots; den volgenden dag bleek het dat deze meer dan een uur van het bivak verwijderd lag; maar de stafofficier die ze ons aanwees gaf zich ook niet de moeite ons derwaarts te vergezellen, om zich te overtuigen of dit bevel uitvoerbaar was. Tegen 6 uur, met de invallende duisternis, bereikten wij den boschrand waar langs de veldwachten en tirailleur verspreid waren. Hier bleek het dat wij een goed chef hadden. Duidelijk, verstaanbaar en beknopt gaf hij zijne bevelen: de halve voltigeurkompagnie Gaucz de voorhoede, met de tweede helft als soutien; de andere op beide flanken van de grenadier-kompagniën; niet vuren maar de bajonet gebruiken. Zoodra deze maatregelen genomen waren blies de stormmarsch en de voltigeurs snelden vooruit. Het was niet mogelijk op 5 pas van zich af te zien, zoo begroeid was het bosch en zoo digt de duisternis; het vuur des vijands was onze eenige leidster. Op een 500 passen van den rand in een klein open vak, bleef deze ons bedaard afwachten, en na een salvo dat verscheidene man-

schappen velde, kwam hij ons te lijf; maar de voltigeurs snelden hem te gemoet, en in een oogenblik was de plek bezaaid met Kabylen-lijken; de overigen gingen op de vlugt. Op het vernemen van dit salvo der Kabylen, hadden eenige der achterop komende grenadiers, tegen den uitdrukkelijken last van den kommandant, in onze rigting gevuurd, en hoogst waarschijnlijk een paar hunner kameraden getroffen. Maar hoe in de gegeven omstandigheden de schuldigen gevonden? Op onzen regterflank bleef het geweervuur met de achterhoede steeds aanhouden. Het was niet raadzaam in dit moeijelijke terrein verder te gaan dan noodig was, om het bivak te beschermen. Onze 4 kompagniën werden dus op de plaats opgelost in eene lange tirailleurlinie, ten einde er den nacht in hinderlaag door te brengen. Nadat de achterhoede geheel binnen was, hield het vuren op, en heerschte er eene doodsche stilte. Een lange nacht is die, welke men vermoeid en met een hongerige maag in gespannen verwachting zoo doorbrengt. Een zeer lange nacht! Eindelijk toch kwam de dageraad ons verlossen. Nu zagen wij hoe goedgunstig het toeval ons geweest was [1]). Wij hadden bij onzen aanval eenen rug gevolgd tusschen twee steile ravijnen; een paar honderd passen meer regts of links, en wij tuimelden in de diepte onder het mes der Kabylen. Het half officiële verslag van den veldtogt, verzwijgt stipt deze nachtelijke expeditie. De reden waarom, is gemakkelijk te be-

---

[1]) Wij zagen toen ook dat de Kabylen in weerwil van onze gespannen waakzaamheid vele hunner lijken hadden weg gehaald.

grijpen: de keus van het bivak was zeker niet gelukkig te noemen.

Een paar uur na onze terugkomst kwam de order dat twee mobiele kolonnes eenige naburige stammen ten noorden en zuid-oosten van het kamp moesten gaan tuchtigen; 4 bataillons bleven achter om dit te bewaken. Tegen 10 uur rukten wij uit. De kolonne LUZY verwoestte de dorpen Mnazell van de Ouled-Askar, en leed daarbij slechts geringe verliezen. De kolonel BOSQUET had eene moeijelijker taak te vervullen tegen de Beni Kattab, onderdeel van de Mimoûn.

Deze stam bewoont eene sterk geravineerde streek ten noorden van de Oued-Ja, en is zeer krijgshaftig; ook had men haar in 1847 niet kunnen onderwerpen. De generaal zelf trok met de Zouaven, 1 bataillon van het 8e, 2 houwitsers, een detachement artillerij te voet en 100 paarden, waarbij BOU GRENNAN en zijn goum, ten noorden om het bosch dat wij 's nachts bezet hadden, en zond 2 bataillons, 1 van het 16e en het Vreemden Legioen door dit bosch, om het te verkennen. Na een paar uur klimmens bereikten wij de hooge rots waarvan hier boven gemeld is, zonder iets anders gezien te hebben dan trotsche overoude eiken, dan „groene prieëlen door de natuur gevormd, of donkere gangen waar de kunst nooit deel aan had, waar, als de zon hare brandende stralen nederschiet, men naauwelijks eene bevende schemering gewaar wordt, en het vermengd en verward concert der glinsterende vogelenscharen in een onophoudelijken kring weergalmt." Een dikke en koude mist hing aan de berg-

kruinen en belette ons eenigen tijd het uitzigt. Iets lager echter waren atmospheer en landschap geheel vrij, en nu ontwaarden wij de stelling van den generaal BOSQUET en die des vijands op een half uur voor ons. Het gevecht was juist begonnen. Het plateau met de dorpen der B. MIMOUN sluit ten zuiden aan eene lage maar steile kruin die het van de Oued-Ja scheidt; ten noorden aan eene boschrijke landstreek. Van dit plateau loopen trechtersgewijze naar het westen, waar onze stelling was, 2 ravijnen, waarvan een vooral zeer diep en begroeid; het terrein tusschen beide is heuvelachtig. Van een dezer heuvels beschoot de artillerij het vijandelijk plateau, terwijl de Zouaven regts de steile kruin volgden, door de Kabylen voet voor voet verdedigd, en de kavallerij hen links bedreigde; 1 bataillon stond in reserve. Na onze komst rukte ook dit op tot ondersteuning van de Zouaven die reeds vele dooden en gekwetsten hadden, de aanval werd nu met kracht doorgezet, en spoedig stonden verscheidene dorpen op het plateau in brand. Een tamboer der Zouaven, een van die Parijsche gamins die na de ontbinding der Mobiele, door woelzieke levenslust naar Afrika gedreven werden, gaf in dit gevecht een bewijs van stoicijnsche hardvochtigheid. Een kogel had hem den linkerarm nagenoeg verbrijzeld, maar met de loshangende hand en den regterstok bleef hij de stormmarsch doorslaan tot het signaal van ophouden gegeven werd. Niettegenstaande de voortvarenheid der onzen, hield de vijand hardnekkig vol. Dit deed den generaal vermoeden, dat misschien in het ravijn regts van ons, en nu reeds in den rug der Zouaven, de vrouwen en het vee verborgen waren, en vol

vertrouwen in de speureigenschappen van het Vreemden Legioen, riep hij onze kompagnie voltigeurs, en droeg haar den last op dit ravijn te doorsnuffelen, vervolgens aan den voet van het plateau stand te houden, en daarna door het linksche ravijn den terugtogt der kavallerij te beschermen. Een gedeelte der kompagnie bleef aan deze zijde den rand volgen, het overige daalde in de diepte of beklom de tegenoverliggende helling. Geen weg; een steile rotswand met boomen en struiken, waar langs men slechts met handen en voeten en levensgevaar kon vooruit komen, en aan verdediging niet te denken viel. Gelukkig geen vijand, maar ook geene razzia. Met verscheurde kleeren en bebloede handen bereikten wij den voet van het plateau, en nu werd het signaal voor den terugtogt gegeven. De geregelde troepen gehoorzamen terstond, de goum echter, die op buit aasde, stoorde er zich volstrekt niet aan. Wij hadden ons en tirailleur opgelost. De Kabylen die de terugtrekkende troepen zoo digt mogelijk volgden, waren reeds onze flanken voorbij, en de goum bleef in weerwil van herhaalde bevelen steeds op het plateau kruid vermorsen, totdat wij eindelijk het vuur openden op vriend en vijand. Wij kregen toen ruimte en begonnen nu op onze beurt de aangewezen rigting te volgen. Toen wij echter uit het ravijn weer het open terrein bereikten, had de vijand het hout op onzen regterflank sterk bezet, en zijn vuur sneed ons den terugtogt af. Met een verlies van een paar man bereikten wij gelukkig eene half afgebrande woning, waarvan het onderste gedeelte was staan gebleven, en daarin bleven wij veilig het gevecht voortzetten, over-

tuigd dat de reeds aftrekkende kolonne ons spoedig zou ontzetten. Dit geschiedde. De generaal BOSQUET zond een paar kompagniën Vreemden Legioen in het bosch, terwijl de artillerij eenige salvo's gaf, meer om schrik aan te jagen dan in de hoop van te zullen treffen, en de vijand liet los. Deze kompagniën echter in plaats van onmiddelijk na dit resultaat den aanval te staken, drongen te ver door en hernieuwden het afgebroken gevecht. Hierbij leden zij meer verlies dan de Kabylen; onder anderen ontving de kapitein adjudant een kogel in het linker been. Nog geruimen tijd vergezelden ons de B. MIMOUN, en eerst tegen 5—6 uur was de kolonne BOSQUET in het bivak terug. Wij hadden eenige armzalige dorpen verbrand, ten koste van verscheidene dooden en gewonden. Deze uitkomst was zeker niet zeer bevredigend. Het officieële verslag meldt van den 12[en]: „que la journée fut remplie par des actions où l'ennemi seul éprouva des pertes sérieuses." De nacht was gelukkig rustig; en de rust was goed verdiend en zeer welkom.

13 Mei.

De dag van den 13[en] was een noodlottige dag voor de expeditionaire afdeeling. Het bivak van el-Aroza werd opgebroken, niettegenstaande geen der naburige stammen zich had onderworpen, en deze onderwerping het best door een lang verblijf en de werking van mobiele kolonnes kon verkregen worden. Zoo was de maarschalk BUGEAUD gewoon te handelen, en de meeste zijner ondernemingen gelukten met gering verlies. De vijand hield zich

schuil, doch omringde ons aan alle zijden. In éénc kolonne marcheerden wij op in N. O. rigting om een nieuwe bergketen in haar laagste gedeelte over te trekken en zoo den Beneden Kebir en het strand te bereiken [1]). Het Vreemden Legioen bevond zich bij de troepen van het konvooi, de Zouaven maakten de voorhoede, de Inlandsche Tirailleurs de achterhoede uit. Aanvankelijk was het terrein vrij open. Op het grondgebied der B. AÏCHA verbrandde het hoofd der kolonne de gourbis ESAÏMA, en ontmoette gedurende den ganschen dag geen tegenstand van eenig belang; ook marcheerde het rustig voort. Maar de flanken der kolonne en de achterhoede werden zoo veel te heviger bestookt. Deze was van den beginne af gedurig aangevallen en de inlandsche tirailleurs met de artilleristen te voet hadden de handen vol. Alles ging echter nog vrij geregeld tot het middaguur, toen wij het land der Taïlmen bereikten. De weg vernaauwt daar meer en meer en eindigt in een smal pad tusschen digt struikgewas, hetwelk ter linkerzijde door hooge en steile rotsen beheerscht wordt. De muilezels konden nu slechts één voor één vooruitkomen; daardoor werd de marsch gestremd en veroorzaakte het steeds opdringen van den staart der kolonne eenige wanorde. Gedurende dit oponthoud maakten wij de groote halt. Op de hoogte links brandde een dorp van de O. Mahafi (B. AÏCHA); de steilten, die het defilé beheerschen, werden door de flankerende troepen achtereenvolgens bezet. De Kabylen hadden zich langzamerhand in hunne nabijheid gemasseerd, doch

[1]) Zie Terreinschets 2.

het raadzaam geoordeeld zich schuil te houden. Eindelijk kwam de beurt om een dezer flankstellingen in te nemen aan 2 grenadier kompagniën van het 10e regiment: het was een 30—40 el verheven plateau met steile wanden, open, doch naar 's vijands zijde door struikgewas gesloten. Geen vijand ziende en nog weinig bekend met de taktiek der inlanders, denken zij dat er geen vijand is, en verwaarloozen dus alle veiligheidsmaatregelen; hun vertrouwen gaat zelfs zoo ver, dat zij de geweren aan rotten zetten, de randsels afleggen en uiteen gaan. De Kabylen maken terstond gebruik van deze zorgeloosheid; zij weten dat deze kompagniën niet spoedig ondersteund kunnen worden; met een woest geschreeuw dringen zij, 300—400 man sterk, uit het hout te voorschijn, en werpen zich met den yatagan in de hand op de verspreide grenadiers. Onthutst door die onverwachte verschijning, ongewoon aan het woest geschreeuw en het gezigt van eene zoo vreemde bende, reeds gedeeltelijk afgesneden van hunne geweren, worden de grenadiers bevangen door een panischen schrik en vlugten naar den rand van het plateau. Niet allen vlugten echter: de officieren, 5 in getal, en een paar onderofficieren houden stand; zij trachten den woesten stroom des vijands tegen te houden, en hunne soldaten met woord en daad moed te geven; maar te vergeefs. Zij sneuvelen eervol, bedekt met wonden; 48 hunner onderofficieren en manschappen worden afgemaakt, 60 andere werpen zich in de diepte of worden neêrgestort, en slechts weinigen bereiken de kolonne in havelooze kleeding, met bebloede koppen en den doodsangst op het gelaat.

Het bataillon van het 9e, dat zich het digtst bij bevond, snelt terstond naar het plateau, maar komt te laat. De Kabylen gefanatiseerd door dezen ongewonen voorspoed, bereiken met de vlugtende het konvooi en wanen dit reeds in hunne magt: het is nagenoeg zonder verdediging, want voor of achter is men onbewust van het gevaar, en het terrein veroorlooft toch niet onmiddelijk hulp te verleenen. Een oogenblik ontstaat er nu eene onbeschrijfelijke wanorde [1]; de geleiders der muilezels worden handgemeen met den vijand, en zouden bezweken zijn, zoo niet de fourier DENYS van het 13e regiment artillerij, de kanonniers van het reserve park vereenigd en zich met de bajonet in het diepst van de Kabylen geworpen had; dit bragt hen een oogenblik tot staan, en nu konden nieuwe kompagniën en artillerij bijspringen en het konvooi ontzetten.

In hunne blinde vrees waren sommige der grenadiers voortgehold, roepende: du canon! du canon! l'arrière garde est enfoncée! De kolonel MARULAZ van het 20e regiment, die zich in de nabijheid bevond, vermeende geene maatregelen te moeten nemen om deze gevaarlijke leugenaars tegen te houden, en zoo kwamen zij tot den generaal aan het hoofd der kolonne. Deze, zegt men, ontstak in eene hevige drift, rukte hen de epauletten van de schouders, heette hen lafaards, doch zond onmiddelijk de Zouaven naar

---

[1]) In deze worsteling kreeg onder anderen de oppasser van mijn kapitein een kogel door beide beenen, een der inlandsche geleiders een kogel in den voet, en werd één muilezel van het bataillon doodgeschoten. Een bewijs, dat het konvooi ernstig gevaar liep.

de achterhoede en liet onder anderen de linkerflankdekking versterken door twee kompagniën Vreemden Legioen. De marsch werd nu geregeld voortgezet; de bedwelmde vijand liet echter niet af hevig aan te vallen, tot dat de achterhoede de steile helling Bou-el-Hadid en de Oued Guerdjana voorbij zijnde op een meer open terrein kwam. Doch de dappere Afrikaansche korpsen, waarmeê hij nu hoofdzakelijk te doen had, kenden geene vrees, en hielden hem in bedwang. Het bivak werd betrokken op het plateau el Eursa bij de Taïlmen. Eerst laat in den avond bereikten het de laatste troepen; wij waren 's morgens om 4½ uur op marsch gegaan.

Ons verlies bedroeg aan dooden: 6 officieren, 70 onderofficieren en manschappen; aan gekwetsten 128, waaronder 4 officieren. Dit verlies, hoewel aanzienlijk, was echter gering in vergelijking van de zedelijke gevolgen van dien dag. Eenerzijds had de bloedige ramp van het 10e het moreel der kolonne ter neêrgedrukt, en de vrees voor de Kabylen bij de onervaren soldaten verlevendigd; ten anderen schrapte die gebeurtenis in de gemoederen der inlanders de nederlaag van de vorige dagen, wekte hunne dweepzucht op, en verschafte aan hunne profeten als een voorloopig bewijs hunner voorspellingen. Dat zij daarvan partij trokken om de deelneming aan den heiligen oorlog aan te wakkeren, spreekt van zelf; de buit gemaakte kleeding en wapens werden van stam tot stam in triomf rondgedragen, en wie weet welke hooge vlugt de vurige verbeelding der bergbewoners genomen heeft bij het aanschouwen van deze spolia opima. Zeker is het, dat zij dien dag hardnekkiger ge-

vochten hadden, en zij nog geruimen tijd geen schijn van onderwerping verrieden.

Die ramp was vooreerst het gevolg van zorgeloosheid, van pligtverzuim bij de officieren, en niets kon dit verzuim uitwisschen dan de heldendood dien zij stierven; de verraste troep slechts aan blinde vrees gehoor gevende, miskende de stem en het voorbeeld zijner aanvoerders, en stortte zich vrijwillig in het verderf, terwijl in eene mannelijke houding alleen heil en behoud was: reeds 's anderen daags werd dit op een ander punt zonneklaar bewezen. Doch zij waren onervaren en slecht gekommandeerd? Dit mag hier tot hunne verschooning strekken; echter op den oogenblik zelven zou iedere verschooning eene stellige fout, een gevaarlijk voorbeeld geweest zijn. De overgeblevene onderofficieren werden dus gedegradeerd, de kompagniën ontbonden verklaard en later ingescheept naar Bône om door anderen vervangen te worden. Het geheele 10e regiment deelde onwillekeurig de schande van den 13en; zijn expeditionair bataillon was gedemoraliseerd en kwam verder weinig of niet in aanmerking.

In het bivak el Eursa betrok mijne kompagnie de veldwacht. Ieder korps infanterij bewaakt zich door éénen en soms twee posten, gewoonlijk *heele kompagniën*; de hoofdofficier van den dag zorgt voor de goede plaatsing en den zamenhang der keten. Wij werden opgesteld in een open veld, zacht afhellende naar de Guerdjana; op iets meer dan geweerschot afstands een begroeid terrein, en voorwaarts links, de helling Bou-el-Hadid. Dadelijk na onze aankomst werden de randsels afgelegd op één gelid, en terwijl eene sectie onder de wapens bleef maakte de

kompagnie, nagenoeg uit eigen beweging, eene lage borstwering van aarden kluiten. Tegen dezen wal nu werden 5 schildwachten op de loer gelegd, terwijl de overige manschappen in hunne deken gewikkeld met het hoofd op den randsel en het geweer aan den arm mogten rusten; daarachter de onderofficieren en officieren. Eene sectie was gedetacheerd geworden als nevenpost op 300—400 pas en rigtte zich op gelijke wijze in. Overigens geene gedetacheerde manschappen of patrouilles, die groot gevaar zouden loopen van opgeligt te worden. Toen de achterhoede het bivak bereikt had, zagen wij bij maanlicht de Kabylen voor ons in het hout sluipen, en weldra brandden ook hunne signaalvuren op de verder gelegen bergkruin. De nacht was vrij rustig, van tijd tot tijd zond de vijand ons eenige geweerschoten die onzerzijds niet beantwoord werden. Eenmaal echter lostte de vleugelschildwacht zijn geweer. Op een 50 pas voor de borstwering stonden een paar boomen en struiken waarin hij geritsel meende te hooren, en nu verliet eene vlugt Kabylen dezen schuilhoek dien zij onopgemerkt hadden weten te bereiken. Of het zaak is met hen steeds op zijne hoede te zijn! Gedurende deze slapelooze nacht recapituleerde ik in mijn geest de menigvuldige regels welke gewoonlijk aan de beschermde keten worden voorgeschreven, en vergeleek dat gememoriseerd theoretisch weefsel met de eenvoudige praktijk die ik hier onder de oogen had. En eerst toen begreep ik regt de rekbaarheid en het gemak van de standvastige slotformules onzer leerboeken: „overigens te wijzigen naar het terrein en de omstandigheden!"

14 Mei.

De vorige dag was zoo vermoeijend geweest, dat het bivak eerst om 10 uur in den morgen werd opgebroken. De tweede brigade had de voorhoede, het Vreemden Legioen was het 2e bataillon van het hoofd. Overal op de omliggende kruinen vertoonden zich de Kabylen, en alles voorspelde ons een moeijelijken togt. Terwijl de voorhoede geformeerd werd kwam de generaal LUZY bij het bataillon, herinnerde aan de soldaten eenige hunner vroegere wapenfeiten en besloot met te zeggen dat hij op hen had leeren rekenen als op eene onversaagde en trouwe bende; de gebeurtenissen van den dag moeten dien generaal in zijn vertrouwen versterkt hebben.

De afmarsch was rustig. Op eenigen afstand van het bivak trokken mij door de Oued Bousselet nog zonder verontrust te worden. Op den linker oever van die rivier in het land der B. HABIBI echter begint een lang en moeijelijk defilé, Bou Sanem genaamd, hetwelk naar de kustvlakte van den Beneden Kebir leidt, en waar eens een leger van 5,000 Turken zijn volkomen ondergang vond. Vooreerst een doorgaans moerassigen bodem, waardoor slechts een paar modderige voetpaden, digt begroeid met lang struikgewas, en ter weêrszijde boschrijke bergen en ravijnen door den vijand bekroond. Hier meer dan ooit was het zaak eene sterke infanterij kolonne op beide flanken en over de hoogten te zenden, terwijl het konvooi défileerde; maar dat gebeurde niet, en wij zullen de gevolgen zien van het veronachtzamen

dezer gezonde taktiek. Daar wij de Kabylen niet gingen opzoeken, daalden zij spoedig gedeeltelijk tot halfheuvel om de flanken van den togt te bestoken in afwachting van de achterhoede. Dit noodzaakte den generaal LUZY voor en na kompagniën van het eerste bataillon, het 16e, zijwaarts te detacheren, vooral links waar het terrein moeijelijker was. Maar zoodoende weet men ten slotte niet waar zich deze kompagniën bevinden, stelt hen afzonderlijk bloot aan de vereenigde magt van den vijand, en vermoeit de soldaten noodeloos met heen en weêr te trekken: ook gelooven wij, dat dit, in de gegeven omstandigheden, een slecht stelsel van flankeren was. Op het punt van den Bau Sanem te verlaten, gelastte de voorhoede-generaal onzen bataillons chef, eene kompagnie grenadiers links te detacheren, op een hooge en begroeide bergkruin, waar zich de vijand vertoonde, als diversie ten voordeele eener kompagnie van het 16e, die met de verbranding van eenige gourbis belast was geworden. De kommandant veroorloofde zich de aanmerking, dat een enkele kompagnie op dien afstand en in dit moeijelijk terrein gevaar zou loopen, doch moest gehoorzamen. Op eigen gezag zond hij echter ter harer ondersteuning eerst 2 center-kompagniën en vervolgens nog de tweede voltigeur kompagnie, dus het halve bataillon, en bleef met de andere helft halt maken op zij van den weg. Hij ontving wel herhaaldelijk bevel om het hoofd van de kolonne te volgen, doch gehoorzaamde ditmaal niet: „hij wilde zijne soldaten niet in den steek laten.” Allengs nam het geweervuur links van ons toe, en weldra hoorden wij salvo's in de rigting door onze kompagnie ge-

volgd. De kommandant zond nu den luitenant ROUSSEAU, met den last aan de detachementen van zich niet te sterk in een gevecht te wikkelen, maar echelonsgewijze en al flankerende terug te trekken. Kort daarna berigt ontvangende, dat zij reeds verscheidene gekwetsten telden, verzocht hij mij om den stand van zaken te gaan opnemen en het bevel tot den terugtogt te herhalen. De stand van zaken nu was deze: de center-kompagnie, kapitein BAMBERG, was aan den voet van de hoogte gebleven, misschien om de verbinding te bewaren; de voltigeur-kompagnie, luitenant GUYNET, had ter halver hoogte post gevat; slechts de grenadier-kompagnie, luitenant ROBERT, en de center-kompagnie, luitenant GAUTIER, waren al vechtende tot de kruin doorgedrongen, doch daar omringd geworden door eene overmagt van Kabylen, wier eerste salvo hen 15 man kostte; met de manschappen om de gekwetsten te helpen, verminderde dit hunne sterkte tot op 60 man. ROBERT, die zich trouwens te ver gewaagd had, oordeelde het dus raadzaam om terug te trekken, en zond de luitenants BICHEROUX links en GAUTIER regts om zijne beweging te flankeren. Zoodra de Kabylen deze gewaar werden vielen zij met vernieuwde woede aan, en werden met onze soldaten handgemeen. De officieren kwamen kortstondig in hunne magt; GAUTIER en ROBERT werden terstond ontzet, doch BICHEROUX, van zijne manschappen afgedwaald, werd gewond door een kogel in het been, ontving daarop 2 yataganhouwen, en zou een slagtoffer geworden zijn van zijnen moed, zoo niet zijn jeugdige makker DE BRIAN en de sergeant BEYNEN (een Hollander), beiden van de kompagnie

GUYNET, met eene sectie naar boven gezonden, hem op dit oogenblik verlost hadden. Op het vernemen van den hagchelijken toestand der kompagniën ROBERT en GAUTIER, namen wij beide gedetacheerde officieren, op ons de orders te veranderen, aan de voltigeurs GUYNET te gelasten naar boven ter hulp te snellen, en lieten den bataillons chef van het voorgevallene berigten. Het hooren van den stormmarsch maakt altijd grooten indruk op de inlanders; zij lieten dus eenigzins af, en dit oogenblik werd benuttigd om de gekwetsten buiten gevaar te brengen, en den terugtogt met orde voort te zetten. Spoedig echter keerden de Kabylen terug en andermaal begon een hevig gevecht, toen de kommandant, aan het hoofd van de reserve, links van ons de hoogte bereikte, en hen met de bajonet tot over de kruin dreef. Hiermede vergenoegde hij zich niet. Na de geteisterde detachementen weggezonden en zijnen terugtogt verzekerd te hebben, legde hij zich in hinderlaag op een klein verheven plateau, overtuigd dat de vijand weldra andermaal zou opdagen. Zoo gebeurde het. De Kabylen, wanende dat zij slechts een geringe troep meer voor zich hadden, omringden langzamerhand onze stelling en sloten ze al naauwer in; hunne gewone luidruchtigheid verraadde hunne nadering. Toen nu het gunstige oogenblik gekomen was, wierpen wij ons gezamentlijk van het plateau op de verwarde massa, die reeds den voet omzoomde, en in weinig minuten was zij met aanzienlijk verlies uit elkander gedreven. Niets verontrustte nu onzen verderen marsch.

Deze episode van den 13en kostte het Vreemden Legioen eenige dooden en 37 gekwetsten, waaronder 2

officieren. Geen der laatsten was achtergelaten, niettegenstaande den neteligen toestand van het oogenblik, en deze omstandigheid alleen bewijst de deugdelijkheid van den troep en schept het onderling vertrouwen dat in den strijd zoo onmisbaar is. Die deugdelijkheid was trouwens duidelijk gebleken uit de houding der kompagniën ROBERT en GAUTIER. Omringd door eene overmagt van vijanden, wien de voorspoed van den vorigen dag tot dweepzieke vermetelheid dreef, in een moeijelijk terrein op meer dan een half uur van de kolonne verwijderd, bleven zij manhaftig den strijd voortzetten, te regt begrijpende dat een haastige terugtogt hun aller ondergang zijn zou, gelijk het met die van het 10e geweest was. Toen de opperbevelhebber de gebeurtenissen van den dag vernam, betuigde hij aan het bataillon zijne hooge tevredenheid. De ongehoorzaamheid van den chef werd niet aangeroerd, want de uitkomst had die geregtvaardigd; die ongehoorzaamheid had een dapperen troep gered, en den vijand eene bloedige les gegeven. Zoo moet de onderbevelhebber zelfstandig weten op te treden, en waar het te pas komt, zedelijken moed toonen. De verantwoordelijkheid die onze bataillons kommandant hier op zich nam, is zeker oneindig geringer dan die, welke de Prins van ORANJE en de generaal PERPONCHER eenmaal aanvaardden bij *Quatre-Bras*, maar het beginsel is hetzelfde, en wij kunnen ook daarvan zeggen, wat een hooggeacht schrijver, de kapitein KNOOP, zegt van de handeling der Nederlandsche veldheeren, in den dag van 16 Junij 1815: „Zeker, de gehoorzaamheid, de ondergeschiktheid, de geheele en onverwijlde uitvoe-

ring van een gegeven bevel, is in het algemeen de eerste pligt van den krijgsman; maar ook daarop zijn uitzonderingen; en men mag, men moet gehoorzaamheid en ondergeschiktheid op zijde stellen wanneer dit onvermijdelijk is om een gewigtig voordeel te behalen, of *om een dreigend gevaar af te wenden;* een legerhoofd wordt het best gehoorzaamd wanneer men medewerkt om hem overwinnaar te doen zijn."

Zien wij thans wat op andere punten van de kolonne, was voorgevallen. Terwijl het bivak nog ontruimd werd had het detachement artilleristen van den kapitein LUCET, de Kabylen op eerbiedigen afstand weten te houden. Daarna sloot het aan bij de Zouaven, die de uiterste achterhoede uitmaakten, en die in den Bou Sanem den vijand herhaaldelijk met de bajonet moesten afweren. Eene sectie houwitsers bewees hier goede diensten. Iets voorbij den uitgang van het défilé en op eenigen afstand van den linker Kebir-oever, verheft zich een bosch van olijfboomen, toebehoorende aan de mosquee Djemâa-Sidi Ouerts. Daar en op de overzijde der rivier in de begroeide hoogten van de B. MESLEM bleef de tegenstand nog steeds voortduren, maar een twintigtal granaten, waarvan enkelen op behoorlijken tijd en plaats sprongen, verdreven eindelijk de vijandelijke tirailleurs. Al wat zich nu op onzen regterflank bevond snelde naar de rivier; het gelukte de kavallerij niet hen af te snijden. De kolonne had nu het moeijelijke terrein verlaten, en de Kabylen wagen zich nooit in de vlakte. Het bivak werd vroeg in den namiddag betrokken op den linker oever van den

Kebir en digt bij het strand, dat wij slechts te volgen hadden om Djidjelly te bereiken.

15 en 16 Mei.

Eenmaal in de vlakte en op het strand werd de kolonne niet meer ernstig verontrust, en kon de marsch met een breeder front en sneller plaats hebben. Eenige geweerschoten werden gewisseld, en eenige dorpen der B. SALAH afgebrand door het 20e regiment, doch de massa der Kabylen bleef buiten bereik op de meer landwaarts gelegen bergkruinen. Hoe rustig anders ook was deze marsch zeer vermoeijend. De weg liep verscheidene uren door het zware zand, en de soldaat had hout, water en fourage medegenomen, want het volgend bivak leverde deze niet op, zeide de order. Dit bivak nu was een laag weiland, tusschen de Oueds Youssef en Nil, met hout en water in overvloed; de inlichtingen van het Arabisch bureau waren dus slecht geweest; de spotlust van den soldaat liet deze fout niet ongestraft voorbijgaan, vooral toen zware en aanhoudende stortregens ons weiland spoedig in een modderpoel en toen in een meer veranderden. De officiëele naam mogt luiden el-Outamta-Seînou, de soldaat doopte het »le bivouac des Canards," en zijn toespelend kwak! kwak! kwak! hield den ganschen nacht aan.

Den 16en werd de togt voortgezet. De kavallerij had den vorigen dag het terrein reeds gedeeltelijk verkend en de dachera's Bazoul van de O. BELLAFOU afgebrand. Geen vijand, maar aanhoudenden regen en mist, een doorweekten grond en vier sterk gezwollen

rivieren te doorwaden! De soldaat bleef opgeruimd, maar de arme zieken en gewonden! Zij waren dubbel te beklagen. Eindelijk bereikten wij Djidjellij. Had het Arabisch bureau ons den vorigen dag noodeloos gekweld, nu was het de generale staf die de troepen deed heen en weêr trekken, en 2 uur in den regen liet klappertanden, alvorens hen eene plaats aan te wijzen. »Hoe meer koks hoe slechter soep," bromde bij deze gelegenheid een Vlaming van het Legioen, en de man sloeg den spijker op den kop. Niets ontstemt den soldaat meer dan nuttelooze vermoeijenissen, en dit werd bij onze kolonne maar al te dikwijls vergeten. Wij zullen er spoedig nieuwe voorbeelden van zien.

De gebeurtenissen van dit eerste gedeelte der expeditie hebben wij medegedeeld zoo als wij de volgende zullen meêdeelen, naar ons beste weten, naar waarheid, zonder ze op te smukken of de begane fouten te verzwijgen, omdat wij vermeenen dat dit de pligt is van den berigtgever, dat zoo doende zijne voorstelling leerzaam wordt. Zoo zijn de Fransche verslagen die ons bekend werden niet geschreven. Of wel, het zijn bulletins, ontleend aan de slechtste overleveringen van het Keizerrijk, of wel lofredenen van sommige personen ten nadeele van anderen, of eene partijdige en blinde veroordeeling van goede handelingen en roemrijke daden. En tot de eerste soort van verslagen behoort ook het officiëele orgaan! Wij hebben dit reeds doen opmerken, en moeten er nog meermalen op terugkomen. Na met een paar woorden den ramp van het 10e verbloemd te hebben, laat de Moniteur volgen: »un bataillon du 9e de ligne a, par son

intervention vigoureuse, *déjoué* (sic) une embuscade où trop des nôtres sont malheureusement restés.' Van den 14en wordt gezegd: »L'ennemi qui avait tenté sur nous une audacieuse attaque, a éprouvé un rude échec. Tous les Kabyles qui de El Aara à Dienaa, sont descendus sur notre passage ont été dispersés par les Zouaves du commandant LAURE et les tirailleurs du commandant BATAILLE; ils se sont retirés en laissant un grand nombre de morts dans les ravins." Geen woord van de moedige houding en de nuttige diversie van het *Vreemden* Legioen. Ja toch! Na vermeld te hebben, dat op den 16en allen aanval had opgehouden, volgt er: »l'arrière garde, où deux compagnies de la légion étrangère, sans les ordres du commandant MAYER (MEYER), ont habilement manoeuvré, a été parfaitement conduite par le colonel ESPINASSE." »C'est du fatras," zeide eens NAPOLÉON van het rapport van een zijner generaals, en wij mogen gerust hetzelfde zeggen van het officiëele verslag in den Moniteur. Met de orders in de hand kunnen wij bewijzen, dat het Vreemden Legioen noch den 15en, noch den 16en tot de achterhoede behoorde of onder de bevelen kwam van den luitenant-kolonel ESPINASSE. Den 14en behoorde het tot de voorhoede, en hebben wij zijne handeling breedvoerig gezien. Wat moet dus de aangehaalde volzin beteekenen? Doch genoeg: wij weten nu welk geloof wij hechten kunnen aan die Fransche rapporten, waaruit de waarheid verdrongen is door overdreven eigenliefde en den invloed van de zoogenaamde sociétés d'admiration mutuelle.

Alvorens verder te gaan, moeten wij een overzienden blik geven aan de vermelde operatiën. Djidjelly, het

eerste doel van den veldtogt was bereikt, en ontzet..... zoolang de expeditionaire afdeeling onder zijne muren legerde. De Kabylen immers hadden wel de overtuiging bekomen, dat hun land niet ongenaakbaar was, zij hadden nederlagen en verliezen geleden en verscheidene hunner dorpen waren afgebrand; maar zij hadden ook gezien welke moeijelijkheden hun land opleverde, zij hadden op hunne beurt overwonnen, wapens buit gemaakt en talrijke slagtoffers doen vallen. De oorlogskans bleef nog onbeslist. Men had nog geen van die geduchte slagen getroffen die eensklaps de dweepzieke geestdrift in moedeloosheid veranderen; hunne vrouwen en kinderen, hunne kudde en verdere bezittingen waren niet ontdekt geworden; hunne graanvelden en vruchtboomen bleven grootendeels gespaard en de strijders waren slechts kortstondig gescheiden geweest van huis en gezin. Het kon hun bovendien niet ontgaan zijn, dat wij den 13en den oorspronkelijken en regtstreekschen marsch op Djidjelly eensklaps gestaakt hadden om een langer maar gemakkelijker weg te volgen door het dal van den Beneden Kebir en langs het strand. Evenmin, dat wij verder zonder oponthoud waren doorgetrokken in plaats van door een langdurig verblijf in één centraalpunt en de werking van mobiele kolonnes, een beslissend resultaat te zoeken, en na den ramp van het 10e had misschien deze handelwijs in hunne oogen iets van eenen aftogt. Dat dit noodzakelijk was om de troepen niet aanstonds te veel te vermoeijen; om meer zekerheid te hebben Djidjelly tegen een bepaald tijdstip te bereiken, daar de kolonne te ravitailleren, onze groote driehonderd gekwetsten te

kunnen achterlaten, en vervolgens met vernieuwde krachten en middelen den togt voort te zetten, dat was hun welligt minder duidelijk. Doch wat van dit alles ook waar zij, zeker is het, dat zij vooreerst niet ernstig dachten aan onderwerping, en hunne hoop was zoo niet gestegen toch ook niet gedaald. De volgende gebeurtenissen zullen dit spoedig doen blijken.

16—19 Mei.

Te Djidjelly wachtte ons de gouverneur-generaal ad interim, die het noodig oordeelde den soldaat een paar rustdagen te geven. Hiervan werd tevens gebruik gemaakt om nieuwe levensmiddelen uit te deelen, de 280,000 verbruikte infanterij-patronen aan te vullen en de zieken en gekwetsten onder dak te brengen of per schip te evacueren op Philippeville. Ook werd een bevel uitgevaardigd dat strekken moest om het konvooi te verminderen. De generaal wilde wel het noodige toelaten, maar niet het overtollige, en gelastte dus, dat voortaan de luitenants slechts op één muilezel per kompagnie regt hadden. Deze maatregel misnoegde velen en verminderde het totaal der lastdieren met 60 of 70, dus met een weinig beduidend aantal. De staven en andere wapens konden van hunne armoede moeijelijk iets missen. Waarom niet den spijker op den kop geslagen, en het voorbeeld met de verklaring van den regel doen gepaard gaan! De generaal PELISSIER scheen niet uiterst tevreden met dit begin van den veldtogt, en liet zich hevig uit tegen het 10e regiment. De soldaat echter

was zoo veel te meer tevreden en stelde zich schadeloos voor de ontberingen welke hij geleden had en die welke hem nog wachtten: in zulke omstandigheden is het Vreemden Legioen veel moeijelijker in toom te houden dan eenig ander korps, doch ook hierbij ging het nog al redelijk toe.

19—22 Mei.

Den 19[en] om 5 uur in den morgen verliet de kolonne Djidjelly en trok in zuidelijke rigting door het land der onderworpen B. HASSEN [1]). Weldra bereikte zij het gebied der Chma Chma, verbrandde gaande weg hunne gehuchten en betrok het bivak te Dar Duydjelly, op 2 uur van het strand en aan de oevers van de Oued Mencha, tusschen de Beni AMRAN en KTATTAB. Hier begon het ruwe bergland en dus ook de tegenstand. Hier ook gaf de staf een nieuw bewijs van zijne ongeschiktheid, door ons bataillon een uur nutteloos in het kamp te laten rondwandelen alvorens het eene plaats te kunnen aanwijzen. De soldaat pruttelde niet zonder reden, en onze kommandant bejegende niet zeer vriendelijk den stafofficier dien het aanging. Eindelijk toch kwamen wij te regt.

Na 2 uren rustens werd een uitval gedaan zonder randsel door 9 bataillons, terwijl de 3 andere tot bewaking van het bivak achterbleven. Deze troepen trokken in 3 kolonnes noord-oostwaarts. Regter kolonne: BOSQUET, met 3 bataillons, 50 artilleristen te voet en 1 sectie houwitsers; linker kolonne: LUZY, met

---

[1]) Zie Terreinschets, 3.

4 bataillons, 50 artilleristen en 1 sectie houwitsers; reserve: SAINT-ARNAUD, met 2 bataillons, de kavallerij en 1 sectie artillerij. Op omstreeks een half uur links van het bivak bekroonden nagenoeg 1500 Kabylen eene tamelijk breede heuvelkling, met zachte doch begroeide hellingen die in een ravijn eindigden, en schenen vast besloten deze stelling en het daarin gelegen dorp Guydjedjella tot het uiterste te verdedigen. Ten minste zij wachtten ons bedaard af en lieten ons, tegen hunne gewoonte, naderen tot aan den voet van het ravijn zonder een schot te lossen. Onze kolonnes maakten dus halt, deploijeerden en ontwikkelden tirailleurs alsof een geregelde veldslag zou plaats grijpen. Doch naauwelijks waren de eerste schoten gewisseld en bedreigden wij hunne flanken of zij trokken in overhaasting terug. Het dorp, nog flaauw verdedigd, werd nu stormenderhand genomen. De vlugtenden waren grootendeels afgedaald in een tweede zeer diep ravijn, waaruit slechts een enkel smal pad tegen de achterwaarts gelegen berghelling voerde. Terwijl BOSQUET de omtrekking regts voortzette en de kavallerij zich op den linkervleugel in het meer open terrein uitbreidde, hadden de inlandsche tirailleurs hen op den voet gevolgd, ondersteund door LUZY. In plaats nu van met den vijand af te dalen en hem in het ravijn vast te houden — wat toch in de gegeven omstandigheden niet zeer gewaagd was — lieten zij zich in een vuurgevecht wikkelen en gaven daardoor aan de massa der Kabylen den tijd om te defileren en ongehinderd de hooge bergkruin te bereiken. Een gedeelte hunner, dat meer links was teruggetrokken, werd bereikt en afgemaakt

door de kavallerij. Op den regtervleugel was het terrein moeijelijker en sterk begroeid. Daar verdwaalde eene kompagnie Zouaven, en werd zij bij de hoogte Kef-Marabout hevig aangevallen door eene groote overmagt, waaraan zij slechts door de uiterste dapperheid en inspanning ontsnapte. Dit voorval was gezien geworden in het bivak. De achtergeblevene sectie artillerij was daarop in allerijl vooruitgerukt, en hare granaten hielpen de Zouaven ontzetten.

Tegen den avond keerden wij in het bivak terug. De dag was niet ongelukkig geweest. Wij telden eenige dooden en 31 gekwetsten, en de gemaakte buit, in wapens, burnous en levensmiddelen bestaande, was vrij aanzienlijk. De vijand had misschien een honderd man verloren.

De volgende dag was nog veel belangrijker, zoo niet de belangrijkste van den veldtogt, niet om de gevaren en vermoeijenissen welke hij opleverde — deze waren luttel in vergelijking met die van andere dagen — maar door de zedelijke gevolgen van de overwinning, welke op dien dag met weinig inspanning bevochten werd.

Den 20en namelijk, verbleven wij in ons bivak; de gekwetsten van den vorigen dag werden op Djidjelly gekonvoijeerd door het 16e en 9e ligte infanterij. Twee bataillons, van het 20e en het 10e, bewaakten het kamp, terwijl de overigen met de artillerij en kavallerij tegen 11 uur eenen uitval deden in zuidelijke rigting. D generaal LUZY had onder zijne bevelen 50 artillerister de inlandsche tirailleurs, 1 bataillon van het 20e, jagers te voet en twee houwitsers; de generaal B QUET de Zouaven, 2 bataillons van het 8e, de

infanterij van Afrika, 50 artilleristen en 2 houwitsers; de reserve bestond uit de kavallerij en het Vreemden Legioen,. onder de onmiddelijke leiding van den opperbevelhebber. Op een klein uur van Dar Guydjelly, bij de mosqueën van Sidi Brahim, hadden de Kabylen positie genomen op eene begroeide kruin van omstreeks 2 kilometers lengte. Deze stelling was in front natuurlijk sterk; haar linkervleugel leunde aan het zeer diepe en steile ravijn der Ouled Djemâa; regts echter, daalde de kruin trapsgewijze tot aan een vrij breed en gemakkelijk défilé, langs hetwelk men dien vleugel kon omtrekken en het ravijn beheerschen. De Kabylen hadden verzuimd dit punt te bezetten. Het terrein aan onze zijde veroorloofde eene bedekte nadering. Nadat 's vijands stelling verkend was werd het volgend plan ontworpen en uitgevoerd. Terwijl de brigade BOSQUET den vijand in front vasthield, door zich in een vuurgevecht in te laten, trokken [illegible] inlandsche tirailleurs ongemerkt regts vooruit om [illegible] ravijn der Oule[illegible]emâa te bereiken, ter hoogte [illegible] 's vijands link[illegible]el; de kavallerij bleef intus- [illegible] verborgen [illegible]ene terrein plooi; zoodra [illegible] de omtre[illegible] den linkervleugel genoeg- [illegible] bewerkstel[illegible]etgeen aangekondigd werd [illegible]n kanon[illegible]e zij vooruit langs boven- [illegible]l défilé [illegible]en Kabylen den terugtogt [illegible] volgd[illegible]s te voet, terwijl BOSQUET [illegible] hoofd[illegible] en het 8e regiment met [illegible]et voo[illegible] hen van de hoogte wierp. [illegible]n nu[illegible]jden ingesloten en er bleef [illegible] ov[illegible] ravijn, waar zij door het [illegible]lijk nog konden ontsnappen.

[illegible]

Door onze troepen hoe langer hoe meer gedrongen, wierp zich dan ook de massa der Kabylen hopeloos in dezen afgrond op de bajonetten der inlandsche tirailleurs, en défileerde daarna onder de salvo's van 3 bataillons, terwijl de achterblijvers door de kavallerij werden neêrgesabeld. Een oogenblik was het nu een vreeselijk bloedbad, een ijzingwekkend tooneel, een ontzettend gejammer in die anders zoo eenzame en dood stille diepte, en bij de 400 lijken bedekten den bodem; de overige Kabylen wisten aan deze slagting te ontkomen. Onze overwinning was ditmaal volkomen en kostte ons slechts 3 dooden en een 6tal gekwetsten. Er was een van die slagen getroffen welke de verbeelding der inlanders diep schokt, hunne dweepzucht in eens ter neder slaat, en waarin zij eene straf des Allerhoogsten erkennen; een van die slagen, waartoe in Kabylië zelden gelegenheid is, welke men als eene droevige noodzakelijkheid kan beschouwen, maar die een veldheer niet mag laten voorbijgaan zonder den oorlog op de lange baan te schuiven en honderden zijner soldaten aan de lagen van den vijand en den verderfelijken invloed van het klimaat op te offeren.

De kolonne keerde kampwaarts met tal van geweren, pistolen, yatagans, enz.; sommige spahis met de nog bloedende hoofden van de verslagen vijanden aan den zadel; intusschen waren de te huis gebleven bataillons ijverig bezig geweest met het omverhakken en vernielen van vruchtboomen.

De rustige blik van de vruchtbare heuvels, die zich voor de opening mijner tent uitstrekten, tot aan de verre blaauwe zee, nam eenigzins den pijnlijken

indruk weg, welken dit tooneel van moord en verwoesting op mij gemaakt had.

Reeds den avond van denzelfden dag gaf deze overwinning belangrijke gevolgen. De ontstelde B. AMRAN kwamen van alle zijden om zich te onderwerpen. Dit waren zoo niet de eerste voorstellen van dien aard, ten minste de eerste die ernstig gemeend waren. Na veel gaan en komen, wisselingen en moeijelijkheden, zoo als Arabieren die weten op te werpen, werden hun de volgende voorwaarden gesteld:

1. Onmiddelijk ontzet van Djidjellij;
2. betaling eener boete van 1000 franken door ieder der onderdeelen;
3. betaling van eene jaarlijksche belasting.

Verscheidene onderdeelen der stam stonden in alles toe; andere vroegen een uitstel; dit werd hun verleend tot den volgenden dag.

Intusschen werden maatregelen genomen om zonder verwijl de vijandelijkheden te kunnen voortzetten, wanneer de onderhandelingen mogten afspringen. In den vroegen morgen van den 21en waren 50 sappeurs van de genie en 50 artilleristen, met zagen en bijlen gewapend, bezig met het omverhakken der nog overgeblevene olijfboomen, en hielden zich 2 mobiele kolonnes gereed om uit te trekken ten westen van het bivak. Dit was echter onnoodig. De onderwerpingen kwamen van alle kanten, en de dag verliep rustig te midden van Frankrijk's nieuwe schatpligtigen; de bondgenooten waren voorloopig huiswaarts gekeerd. De verslagenheid der Kabylen scheen dus zeer groot te zijn; de hoop welke de dag van den

13en hun gegeven had was grootendeels verdwenen, en de veldtogt telde nu een eerste en schitterend resultaat.

22—25 Mei.

Ook verliepen de eerstvolgende dagen zonder noemenswaardige vijandelijkheden. Den 22en verlieten wij het bivak van Dar Guydjelly en trokken in het land der B. MAALI langs een rotsachtig pad tusschen hoog heide kruid; dit pad werd door sommigen gehouden voor een overblijfsel van den Romeinschen weg van Setif naar Djidjelly, waarvan gewaagd wordt in *Reistafel van Antoninus*, doch geene kenteekenen kwamen dit vermoeden bevestigen. Eenige groepen Kabylen onder het geboomte op zij van den weg gezeten, zagen onze lange kolonne voorbij trekken met eene karakteristieke onverschilligheid. Op de interpellatiën der soldaten vergenoegden zij zich te antwoorden: „Sami! Sami! (vrienden)." Zij hadden overigens de voorzorg genomen hun hoofd te versieren met eenig groen, ten teeken van vrede, en ditmaal schuilde achter den olijftak geen kwade trouw of krijgslist. Gelukkig, want ons bivak ter plaatse Teki Djemâa was taktisch zeer slecht.

's Anderendaags ging de togt verder door de engte Tleta Edjedida, waar dingsdags markt gehouden wordt. Het smalle voetpad kronkelt langs de steile en begroeide hellingen van ontzaggelijke mamelons, die op de grilligste wijze door en op elkander liggen. Een schilderachtig oord is het, welks afgronden overschaduwd zijn door prachtige gewelven van verwis-

selend groen, waaronder de talrijke beken ruischen van de Oued Tissifts. Zoo trokken wij voort, man voor man, tot in den lagen kom Outha el Missia, waar de tenten werden opgeslagen tusschen weelderige boschjes van rozenlauriers. Wij hadden slechts 7 kilometers afgelegd, en hoewel de marsch om 5 uur in den morgen begonnen was, bereikte de achterhoede slechts het bivak met den invallenden nacht. Hoewel deze terrein moeijelijkheden te voorzien waren, en de achterhoede dien ten gevolge gerust eene vier uur later dan het hoofd der kolonne had kunnen opbreken, was zij evenwel te gelijk met dit onder de wapens gekomen, en had dus den halven dag op het défileren van de kolonne staan wachten. Deze fout, deze zorgeloosheid, wekte meermalen het ongenoegen op van den soldaat, die te regt begreep dat hij zoodoende nutteloos beroofd werd van rust en blootgesteld aan gure mist of brandende hitte. Slechts zelden werd voor elk der twee brigades een verschillend uur van afmarsch bepaald.

Den 24en doorwaadde de kolonne de Oued Missia en beklom vervolgens den Bou Meden, op het gebied der B. ADGIS, langs een geheel geimproviseerd pad, dat eer deed aan de werkers van de genie en artillerij.

Een geheel onverwacht incident kenmerkte het vertrek.

Op het oogenblik, dat de veldwachten inrukten, vielen eenige geweerschoten uit een boschje, gelegen op halve hoogte van de bergmassa, welke wij den vorigen dag waren langs getrokken. Dit verbeelde eene protestatie van de B. MISSIA (B. AMRAN), eige-

naars van de akkers waarop wij den vorigen dag gelegerd hadden. Twee kompagniën, jagers en Zouaven, werden er onmiddelijk heen gezonden; zij staken een dorp in brand en doodden een paar der weêrbarstigen, en daarmêe was het incident afgeloopen.

Intusschen zette de kolonne rustig haren togt voort en spaarde zorgvuldig de dorpen en gewassen welke zij ontmoette. Eerst na 5 uur wachtens kon de achterhoede de beweging volgen. De te beklimmen helling was zeer lang en steil en het wêer drukkend; het hoofd der kolonne liet zich echter hieraan niet gelegen liggen en marcheerde luchtig door; ook bereikten de troepen de groote halt, zwaar vermoeid en geheel ontbonden; het konvooi zonder bescherming was eveneens verbrokkeld langs den weg; nergens was meer zamenhang of slagvaardigheid. En toch, wat hadden de talrijke staf-officieren anders te verrigten, dan te waken voor den geregelden gang en de orde; maar niet een hunner kwam deze verpligting na. Hetgeen op dezen dag de grootste diensten aan den soldaat bewees, was het bekertje coco à één duit, van den stokouden Turk, die sedert jaren de expeditionaire afdeelingen vergezelt en laaft. Die arme stumpert, steeds te voet, naast zijn paard, dat betrekkelijk even oud was als hij, wist altijd het juiste oogenblik te vatten om zijne waar te slijten; hij stelde zich dan ergens op zij van den weg en recommandeerde zijne limonade aan de voorbijtrekkenden, met de uitroepen: Bono! Bono! Fresco! Kif! Kif (zoo goed als Cognac)! tot dat zijne twee blikken vaten leeg en zijn leeren geldbuitel vol was.

De steeds glimlagchende oude en zijn hinkend vervoermiddel waren algemeen bekend en bemind.

Tegen 3 uur — de achterhoede om 6 — bereikten wij eindelijk het bivak van Tsibaïren bij de Oued Nator, onder het genot van plasregens en nijpende koude. Daar zouden wij eenen dag verblijven, in afwachting van een konvooi levensmiddelen van Milah, en dan noord-westwaarts terugkeeren, terwijl de generaal BOSQUET zich bij de kolonne CAMOU ging aansluiten.

25 Mei.

De regen hield aan gedurende den nacht; 's morgens klaarde de hemel eenigzins op, en de zonnestralen waren iedereen welkom. Het was zondag, en deze werd gevierd door het lezen der mis. Rondom het geimproviseerde altaar stonden in eerbiedige houding de drie generaals met een talrijken staf, en de troepen korpsgewijze in kolonne als een schild tegen hoon en schennis. Eene zachte en ernstige muzijk stemde de gemoederen tot innige en vruchtbare overdenking, en in de ruime en trotsche natuur die ons omringde, verhief de ziel zich van zelve tot den blaauwen en zonnigen hemel, en tot het betere vaderland dat zich in grenzenloozen vrede ook boven dezen vijandigen bodem uitstrekte. Zelfs de anders zoo ruwe gelaatstrekken van het Vreemden Legioen teekenden zachte en godsdienstige aandoening, en de eenzame soldaat, die vergeten en ver van de zijnen, te midden van gevaar en ontbering rondzwierf, keerde naar zijne tent bemoedigd en opgebeurd; hij die hier als

balling voor eene loszinnige of misdadige jeugd boette, had onder den zegen des priesters vergeving gevoeld en beterschap versproken.

Na afloop van deze zielverheffende plegtigheid gingen de officieren van ons bataillon afscheid nemen van den generaal BOSQUET. Hij gaf hoogen lof aan het korps, bedankte de officieren voor de ijverige ondersteuning die zij hem verleend hadden, en beval hun ten slotte steeds met gemoedelijken ernst het welzijn van den soldaat te behartigen: »C'est là, pour nous messieurs, un des plus importants de nos devoirs, un devoir sacré. Le plus facile de notre tâche c'est de mettre le sabre au poing et de mourir pour la patrie. Oh! pour cela je suis convaincu que la France peut toujours compter sur vous." Hij sprak mij vervolgens toe met die welwillendheid welke ik reeds zoo dikwijls had ondervonden, en besloot met de woorden: „dites, monsieur, dites à vos braves compatriotes que nous nous rappelons toujours avec bonheur l'époque où ils combattaient dans nos rangs." Van deze eervolle en vleijende opdragt kwijt ik mij bij deze gelegenheid. De generaal BOSQUET staat in mijne gunstigste herinneringen aangeteekend. Hij handelde naar zijne woorden.

26 en 27 Mei.

Den 26en rigtte zich deze generaal naar de omstreken van Djimila met de 2 bataillons van het 8e regiment, eene sectie houwitsers en 25 sappeurs; de divisie verliet insgelijks Tsibaïren en keerde gedeeltelijk op haren weg terug om daarna meer west-

waarts te trekken tegen de B. TOUGHAL. Het bevel over de tweede brigade was nu opgedragen aan den kolonel MARULAZ van het 20e, een chef van zeer veel persoonlijken moed en weinig veldheers intelligentie, besluiteloos, log en tamelijk norsch. De marsch was niet groot; het land open, rotsachtig en doorsneden; het wêer vrij guur en de regen overvloedig. Tegen 11 uur bereikten wij doornat het diep gegroefde bivak el Outha Aamer. Nog nooit had ik onze soldaten zoo lustig gekend als gedurende deze zondvloedsdagen. Er mogt al een enkele koortsachtig rillen en neêrslachtig voortkruipen met zijne loodzware bepakking, de groote hoop was vrolijk gestemd en getuigde van eene praktische wijsbegeerte die den spot dreef met de kleine rampen van het expeditieleven. Het was een vloed van liedjes, aardigheden en potsen die MAHOMED *het land moesten opjagen*, want volgens den soldaat was het MAHOMED *die de week had* en die het zoo aanhoudend deed stortbuijen. Groote kinders! zullen misschien sommige onzer lezers uitroepen; groote philosofen! roepen wij op onze beurt, want wie zich in Algerië niet tegen den verslappenden invloed van het klimaat weet te verzetten is reeds voor drie kwart verloren.

Van de hoogten in het bivak zag men in de diepe keel die naar de rivier Mta el Msila voerde, en op de bergen, welke haar ten westen sluiten, eene menigte dachera's schilderachtig gegroupeerd in kleine ravijnen met rijke vruchtboomen. Het was in die rigting, dat 3 mobiele kolonnes tegen 4 uur in den namiddag vertrokken. De vijand was zwak, slecht gewapend, en trok terug na een onbeduidend tirail-

leurvuur, terwijl zijne woningen in vlam en rook verdwenen, zijne silos geplunderd en zijne boomen omvergehakt werden. De invallende nacht verhinderde ons hem in het steile en helsche ravijn van de Oued Msila te vervolgen; er werden hem slechts eenige granaten nagezonden. Voor dat wij het bivak bereikten was het stik donker, en weldra barstte een onweêr los zoo als slechts de berglanden kennen.

De nacht was dan stik donker, en niets bestuurde onzen marsch in dit hobbelig en diep gegroefd terrein, dan de verre schemering van eenige flaauwe bivak vuren. De regen viel plassend; de wind stormde met bijna onweerstaanbare kracht; vreeselijke donderslagen klaterden en werden duizendmaal herhaald met steeds dofferen weêrgalm, en schitterende bliksems schoten uit alle hoeken van den ontvlamden horizont, en verspreidden dan eene helsche tint over dit ontzaggelijk natuurtooneel. Bijna ademloos strompelden wij voort over begroeide rotsen en door schuimende bergstroomen, gelukkig nog, dat wij den zwarten afgrond van de Missia hadden verlaten. Van tijd tot tijd schalden de signaal-hoorns om de afgedwaalden teregt te helpen, en wij riepen ons onderling toe om voor te komen dat een ongelukkige, wiens wanhopige klagt zich in het stormgeloei zou verliezen, hulpeloos mogt achterblijven. Eindelijk verkondigde ons het kloppen van den hamer op de losgerukte piketpalen, de nabijheid van het kamp. Onze zwakke tenten lagen neêrgeworpen en verward door elkander; het water stroomde langs de flaauwe helling waarop wij legerden; paarden en muilezels stonden druipstaartend te beven, en lieten

van tijd tot tijd een angstig geluid hooren. Met een woord, het was een nacht van schrik en verwoesting. En toch, in de korte tusschenpozingen van stilte, hoorde men om zich heen hartelijk lagchen, geestigen spot, gemoedelijke philosophie, zoodat MAHOMET wel van kwaadheid uit zijn vel moest springen. Onze soldaten herinnerden mij onwillekeurig aan MARK TAPLEY uit den MAARTEN CHUZZLEWIT van DICKENS: »er stak waarlijk eer in om in zulke omstandigheden nog vrolijk te zijn." Langzamerhand bedaarde de storm en verminderde de regen, en nu werden heldere vuren ontstoken, waarbij wij in mantels en dekens gewikkeld, den verderen nacht met praten doorbragten.

Den 27en verbleven wij te el Outha Amer om de operatie van den vorigen dag te voltooijen, en rukte te dien einde vroegtijdig uit. Een kort oogenblik vertoonde zich de zon, doch spoedig waren wij omgeven door dikke nevels van eene doordringende vochtigheid. De kolonel MARULAZ geleidde onze brigade langs een bijna onbegaanbaar terrein op eene hoogte welke het dal der Missia beheerscht, en daar bleven wij groote 2 uur in doodsche stilte het optrekken van den mist verbeiden. De pijp, de hartverkwikkende en zinstreelende pijp, verkrijgt dan eene onschatbare waarde; zij wordt ontstoken, en glimt in den grijzen nevel als eene illusie van het twintigste levensjaar in de sombere ondervinding van den ouden dag; weldra verspreidt zij een zachten gloed, welke de stijve vingers verwarmt en daardoor weldadig werkt op het geheel; hare geurige rookwolken prikkelen aangenaam het verhemelte, zij ontspannen het voorhoofd en doen den geest ont-

waken, en terwijl het oog op hunne grillige vormen staart tot dat zij met den dampkring zamensmelten, verliest de gedachte zich langzamerhand in droombeelden van de toekomst en vergeet het onzalige van het oogenblik.

Eindelijk trekt de nevel weg. Wij blijven over de kruinen het dal flankeren, en maken eindelijk halt zonder den vijand te zien. Het 20e regiment daalt in de diepte, en weldra stijgen zwarte wolken ten hemel en knalt een aanhoudend geweervuur, doch voor ons blijven de Kabylen onzigtbaar. Nu rukken 2 kompagniën Zouaven en 2 van het Vreemden Legioen ter ondersteuning van den luitenant-kolonel ESPINASSE; deze echter keert weldra terug, daar hij zich niet ondersteund wetende, den 400 man sterken vijand niet had durven volgen in den steilen afgrond waarin hij hem met verlies had teruggeworpen. De waarheid is dat de Kabylen hem nergens een ernstigen tegenstand boden. De contingenten voor het oogenblik geslagen, uit elkander gedreven of onderworpen, waren niet meer daar om eenen strijd voort te zetten welke hun reeds zoo vele offers gekost had. Wij hadden dus slechts te maken met de strijders van den stam der B. FOUGHAL, en door hunne sterkte op 200 geweren te schatten, gelooven wij eerder boven dan beneden de waarheid te zijn. Wat konden nu zoo verzwakte strijdkrachten tegen ons verrigten.

Wij keerden ongestoord terug langs hetzelfde fabelachtige voetpad, en bereikten tot mijne groote verwondering het bivak zonder meer dan één man in de diepte te hebben zien neêrstorten.

28—30 Mei.

Ook de eerstvolgende marschen verliepen zonder gevecht. Den 28en waren wij het voorste bataillon van de achterhoede. De kommandant MEIJER, eenigzins ongeduldig van aard, en dien morgen meer dan ooit omdat hij op het défileren van bijna de gansche kolonne zou moeten wachten, liet ons volgens gewoonte eene andere rigting opzoeken, zijdwaarts van het pad dat de artillerij en genie met groote moeite verbeterd hadden; zijne soldaten, zeide hij, kenden geene terreinbezwaren, en dit was volkomen waar. Wij trokken dan vóór onzen tijd regt op de rivier aan, doorwaadden deze, beklauterden den steilen linkeroever en deboucheerden eenige honderd passen verder op de voorhoede, zoodat er nu ruim tijd was om koffij te kooken. Zeker is het dat wij hierdoor een langen weg en het vermoeijend slenteren achter het konvooi hadden gewonnen. Met dit uitwijken echter maakten wij ook wel eens omwegen en kwamen wel eens teregt met verscheurde kleeren en bebloede handen. In zoo ver staan voor en tegen nog tamelijk gelijk. Maar waar zou het heen leiden indien ieder chef de marschrigting verliet om een eigen weg te volgen. De generaal betuigde onzen bataillons-kommandant dan ook met regt zijne ontevredenheid, maar het baatte weinig: de Zwitsersche Fries volhardde in de zijpaden, en weldra heette dit bij de andere korpsen: „piquer une étrangère."

Het weêr was steeds guur en mistig. Kort nadat wij onze plaats in de kolonne hernomen hadden, ontving

ik de opdragt om eene flankdekking welke op kleine 1000 pas door de verschillende korpsen was bezet geworden, te gaan aflossen. Ik kwam gelukkig ter plaatse, maar toen wij de kolonne dachten terug te vinden was deze spoorloos verdwenen, en de nevel zoo dik, dat men den rug van zijn voorman tot horizont had. Wij dwaalden nu 2 à 3 uur op goed geloof, en toen de zon doorbrak zagen wij het bivak zijdwaarts in de laagte op 1 uur afstands. Het scheelde weinig of wij waren aan het dwalen gebleven. Ieder moet zich maar weten te redden, was het antwoord, en wij berustten in dit stopwoord behoudens de aanmerking dat een chef zijne manschappen niet noodeloos mag wagen; in de gegeven omstandigheden waren verbindingsposten of signalen een vereischte. Wij kampeerden tegen 12 uur op het grondgebied der O. Thaar (B. FOUGHAL). Er was bevolen de woningen te verbranden en het veldgewas te maaijen; weldra kwam echter tegenbevel dewijl de Thaar zich onderwierpen.

Den 29en, na eene kleine marsch van 2 uur, bereikten wij de B. OUAZZEDIN aan de oevers der Djendjen. Ook deze smeekten om amam, en wij hadden dus over onzen tijd te beschikken. Langs de kruin der voor ons liggende bergketen hingen wel lange witte wolken als een trotsche waterval, maar de hemel was overigens gunstig, en wij hadden eene vischpartij georganiseerd toen MAHOMED ons andermaal vergastte op onweêr, regen en mist. Volgens loffelijke gewoonte zochten wij nu naar eene vergoeding voor deze teleurstelling; ieder bragt de zijne in het midden; de beraadslagingen gesloten zijnde,

werden de stemmen opgenomen, en eene groote meerderheid beslistte dat wij tevreden moesten zijn met te ontsnappen aan een ridicule, want de bepaling van den hengel luidt: „une longue perche avec un hameçon d'un côté et un imbécile de l'autre." Sommige leden van onzen areopagus protesteerden wel tegen de waarheid van dit vonnis; doch dit waren verstokte hengelaars.

Bij gelegenheid van de nieuwe onderwerping die wij vermeld hebben, verscheen de volgende dagorder:

„Chaque jour la colonne expéditionnaire de Djidjelly voit ses efforts couronnés de succès. Après deux sorties heureuses la grande tribu des B. Foughal tout entière a fait sa soumission. Les B. Ouazzedin demandent l'amam. Le général s'empresse de porter ces résultats à la connaissance de la division."

„On ne brûlera rien sans ordre et on respectera les cultures."

Wij bevonden ons derhalve te midden van bevriende stammen, maar bevriend op Arabische wijze, zoodat het zaak bleef op zijne hoede te zijn. De nederlagen welke zij sedert den 19 geleden hadden verminderden hun opgewonden moed, maar vermeerderden zoo mogelijk hunnen wrok, en met een glimlach om den mond zouden zij ons van harte vergiftigd hebben.

30 Mei — 2 Junij.

Van 30, 31 Mei en 1 Junij valt weinig te vermelden. Wij trokken door een bergland digt be-

groeid met eiken boomen van dezelfde soort als in Europa. Deze bosschen beloven eenmaal eene rijke bron te zijn voor den handel en voor het militaire wezen in Afrika. Men beweert dat de Turken, hoewel niet in het bezit van dit land, hier echter regt van kappen hadden en daarvan partij trokken voor hunne koopvaardij en oorlogsmarine. In afwachting dat het andermaal productief worde, kan men er de schoonste natuurtooneelen aanschouwen. Onze marsch van den 31en onder anderen mag eene heerlijke wandeling genoemd worden. De weg was buitengewoon slecht, maar voerde door eene weelderig uitgedoschte landstreek met frissche grasperken en heldere vlieten, terwijl een ligte mist den zonnegloed temperde, en het landschap ten halve sluijerde. Het bivak aan de Oued Bouchaïd overtrof in pracht al wat ik tot nu toe gezien had. Verbeeld u een ruime kom die zich naar de zeezijde verwijdt, en op de overige zijden besloten is door hooge kruinen; trotsche boomen, wier reuzenstammen bekleed zijn met klimopranken, vormen boven ons hoofd digte gewelven, waarop de laatste zonnestralen hier en daar hunnen goudglans werpen; groene mostapijten door een murmelend beekje besproeid bieden ons een zacht rustbed aan, en terwijl eene vriendelijke koelte ons verder verkwikt, volgen wij tusschen het somber geboomte de telkens afgebroken kronkelingen van den langen stoet muilezels die de helling afdaalt. Weldra valt de nacht. Wij nemen ons diner gezeten op geïmproviseerde stoelen van allerlei aard, en gewikkeld in den warmen burnous, want er waait een frissche zeewind. Rondom

ons flikkeren en knappen de bivakvuren, die duizende vonken om hoog zenden en het gebladerte duizendvoudig schakeren tot dat zij zich als lichtende stippen in den verren nacht verliezen. Alles is leven en vrolijkheid. De soldaten om de heldere vlam gezeten, zingen lustig of verhalen hunne vroegere lotgevallen; andere loopen bedrijvig heen en weer en verzorgen kleeding en wapenen; de ruiters strooijen nog eenig groen voor hunne paarden voor dat zij zich ter ruste leggen; deze hinneken en trappelen en snuiven terwijl de wind in hunne lange manen speelt en ze golvend beweegt. Het geheele tafereel is licht en ziel. Op dit vrolijke feest zit echter hier en daar een afgezonderde groep inlanders, onbewegelijk en in doodsche stilte als de ongenoodigde kinderen van den somberen nijd. Daar klinkt het signaal van den taptoe; nu schallen de hoorns en rollen de trommen, die de duizend echo's van deze eenzame plaats opwekken en een nog achtergebleven boschbewoner uit zijnen schuilhoek verjagen; een oogenblik nog heerscht eene woelige drukte en nu is alles stil en rustig en flikkeren slechts met eeuwigen glans de lichten die door Gods hand ontstoken zijn.

2 Junij verlieten wij het bivak te Cavallo bij de B. KAÏD, en bereikten in den morgen Djidjelly, waar wij het kamp van 16 Mei betrokken. Wij hadden andermaal eenige gekwetsten, een groot getal zieken, en de campagne-vivres waren uitgeput. Gedurende tweemaal 24 uur reeds hadden velen onzer soldaten geen beschuit; de levensmiddelen die wij uit Milah gekregen hadden waren grootendeels be-

dorven, en ten gevolge eener slechte en karige voeding namen de koortsen en buikloopen schrikbarend toe. In Algerië, eene pas ontluikende kolonie, waar zich op enkele uitzonderingen na vooreerst slechts waaghalzen, fortuinzoekers en bankeroetiers gevestigd hebben, is de handel geheel gewetenloos. Vooral de arme soldaat wordt daar geëxploiteerd, en het bestuur draagt voor hem geene genoegzame zorg; met zijne karige bezoldiging is zijn toestand dikwijls zeer ellendig en komt zijne lagchende philosophie hem uitmuntend te pas. Die arme soldaat, welke gedwongen alle ontberingen, alle vermoeijenissen en gevaar gelaten en moedig trotseert zonder vooruitzigt op eer of bevordering, dat is onze ware held, dat is de bewonderenswaardige man, en echter hoe zelden wordt hij naar waarde geschat en geprezen! Bij deze gelegenheid breng ik aan mijn kapitein de welverdiende hulde dat hij uitmuntend zorgde voor het materiëele gedeelte van de kompagnie. Zijne voltigeurs leefden nog ruim, als anderen reeds gebrek hadden. Hij was in dit opzigt een model-kapitein. Ook op marsch toonde hij zich van eene zeer voordeelige zijde. Een onvermoeid voetganger, was hij altijd aan het hoofd van zijn troep en hield dezen vereenigd, aan de ongeduldigen onophoudelijk zijn brommend stopwoord toevoegende: „né couré pas! né couré pas!" Zoo als hij daar was met zijne goede en kwade eigenschappen, zag ik in hem de type van den grognard.

2—5 Junij.

Wij verbleven te Djidjelly tot 5 Junij. 8 Stammen of gedeelten van stammen die de landstreek tusschen deze plaats en den kring van Bougie bewonen, hadden beloofd zich te komen onderwerpen. Die beloften werden echter slechts onvolkomen opgevolgd, zoodat wij na twee dagen wachtens westwaarts moesten terugkeeren. Deze operatie ten allen tijde nuttig, was thans van eene gebiedende noodzakelijkheid: eene krachtige handeling moest voorkomen dat die stammen gehoor gevende aan den Cherif BOU BAGLA, zich voegden bij de reeds opgestane bevolking. Deze opstand nu, was wel reeds grootendeels gedempt door den generaal CAMOU, doch de tijding van de overwinning, welke hij op den 1en Junij behaalde, ontvingen wij slechts na den afmarsch in het bivak van Cavallo, en, naar het bleek had die overwinning geen afdoenden invloed uitgeoefend op de landstreek welke wij voornemens waren te onderwerpen. Het plan van onzen togt werd dus niet gewijzigd en kon niet gewijzigd worden. Maar die togt zelf was door het gebeurde gemakkelijk gemaakt.

Het officiëele verslag van de operatiën tegen BOU BAGLA, komt hoofdzakelijk neer op het volgende. De 2 bataillons die ons 27 Mei te Tsibaïren verlaten hadden, bereikten den 30en de kolonne CAMOU te Ma-ou-Aklan. Na zijne troepen eenen rustdag gegund te hebben trok deze generaal den 1en Junij over de Oued Bou-Sellam tegen den cherif, die zich

de Reboula's ophield. De vijand scheen het gevecht te willen aannemen, en de generaal CAMOU haastte zich deze gunstige gezindheid waar te nemen. Hij gelastte de randsels af te leggen; de soldaat voorzag zich van patronen en beschuit; het konvooi werd bedekt opgesteld achter eene hoogte en beschermd door 3 kompagniën en 2 houwitsers. Zoodra deze maatregelen getroffen waren, beklom de generaal BOSQUET de stelling der Kabylen. Zij boden ernstigen wederstand, doch de hevigheid van den aanval noodzaakte hen de wijk te nemen, en toen nu de generaal CAMOU hen met de reserve omtrok sloegen zij op de vlugt. Hunne nederlaag was volkomen. Zij lieten meer dan 300 lijken op het slagveld; eene menigte wapens, de tent, het muzijk en het konvooi van BOU BAGLA, zijne *smala* in een woord, vielen in handen des overwinnaars, ten koste van slechts 2 dooden en 17 gekwetsten. De cherif verdween nu uit de omstreken, de wijk nemende naar groot Kabylië bij de Zouaouas en de opgeruide bevolking kwam tot onderwerping. Maar zijn vertrek was kortstondig: onlangs bedreigde hij op nieuw de gemeenschap tusschen Setif en Bougie, en zijn invloed op zijne geloofsgenooten zal niet ophouden zoolang hij op vrije voeten blijft; de geschiedenis van ABD-EL-KADER, en die van zoovele andere gewaande zendelingen wettigen deze meening.

5—8 Junij.

Onze togt moest dus, niettegenstaande deze overwinning worden voortgezet. Het bivak van den 5[en]

te Cavallo, of el Agadi eene kleine kustvlakte, was ten oosten begrensd door een onbeduidend riviertje of liever een rivierbed, hetwelk wij droogvoets waren doorgetrokken; eenige veldwachten waren op den regteroever opgesteld geworden. Van den 5^{en} op den 6^{en} nu vielen aanhoudende stortregens, welke dit riviertje spoedig in een geweldigen stroom veranderd hadden, en aan het aflossen der posten was vooreerst niet te denken. Wij moesten dus verblijven in afwachting van gunstiger weêr, maar den 6^{en} en 7^{en} hielden de stortregens aan, zoodat het terrein onbegaanbaar en het lagere gedeelte van ons bivak een moeras werd. Men kan zich moeijelijk ellendiger dagen denken dan die drie dagen van gedwongen werkeloosheid, welke de soldaat te Agadi in de koude en het slijk doorbragt; slechts hier en daar kon een vuurtje worden aangehouden; er stak andermaal eer in om opgeruimd te blijven. De Kabylen hielden zich intusschen schuil; bij vochtig en regenachtig weer zijn hunne steenslot-geweren te veel in het nadeel, en het terrein was te vlak en open om iets goeds van verrassing te verwachten. Wij hadden dus zelfs niet de afwisseling van eenige geweerschoten.

8 en 9 Junij.

Tegen den avond van den 7^{en} hield de regen eindelijk op; den volgenden morgen verlieten wij ons moerassig bivak en beklommen de steile berghelling van de Beni SEKFEL; na eene kleine doch vermoeijende marsch sloegen wij de tenten op te el Ouanah,

een verheven en golvend plateau met eene ruime door de natuur gevormde grot van 2 verdiepingen, waarin onze inlandsche drijvers terstond hunnen intrek namen. Ons bataillon had deel uitgemaakt van de voorhoede; het weêr was steeds guur; terwijl de soldaten zich legerden, verzamelden zich de officieren om een groot vuur, welks heldere vlam ligchaam en geest ontspande en de herinneringen aan de doorgestane ellende te gelijk met de vochtige nevels verdreef; spoedig waren allen vrolijk en verlustigden zich om het hardst met de koddige figuur van diegenen die de glibberige helling op handen en voeten beklommen; de lastdieren echter werden beklaagd: drie kwart van hen struikelden, en sommige verdwenen in den afgrond van de belendende ravijnen. De Kabylen hadden eene heerlijke gelegenheid verwaarloosd om ons afbreuk te doen. Zij vertoonden zich niet.

Ook den 9en trokken wij ongehinderd door het kustland der B. KERACHA, SAFTIS en AÏSSA, en bivakeerden bij deze in de kustvlakte el Outha Taza, besproeid door de Oued Taza, welke zich in het oostelijk gedeelte van de golf van Bougie ontlast. Het weder was zeer gunstig, het landschap afwisselend naakt en rotsachtig of rijk begroeid geweest, en eenige incidenten, van ondergeschikten aard echter, hadden onzen marsch gekenmerkt. Eenige der B. KERACHA namelijk, stonden op eene verhevenheid naast den weg om onze kolonne te zien voorbij trekken. Toen de staf op hunne hoogte kwam, had een hunner den moed den generaal met schimpwoorden te bejegenen door hem onder anderen toe

te roepen: „de godsdienst van uwe vaderen is een godsdienst van zwijnen.” Hij werd terstond gevat door den chaouk; het was een klein, mismaakt, maar levendig figuur van omstreeks 40 jaar. Toen hij vernam dat hij ter dood zou gebragt worden, was hij terstond bedaard doch toonde niet de minste zwakheid. De generaal bedacht echter nog bij tijds dat het beste argument voor de zedelijkheid van onze godsdienst was, den lasteraar genade te schenken, en na hem dit te hebben doen begrijpen liet hij hem vrij. Hierdoor was de dweeper eerder teleurgesteld dan verheugd: het zinnelijk genot van zijn hemelrijk was hem vooreerst nog ontsnapt. Het volgend incident was van vrolijker aard en wekte niet weinig de lachtlust op van onze spotzieke soldaten. Onder het voorbij trekken eener steile rots bemerkten wij eene vrij sterke beweging in het geboomte dat nabij de kruin groeide, en eenige steenen welke naar beneden kwamen rollen of geworpen waren, versterkten het algemeene vermoeden dat de vijand zich daar verscholen hield. Men kon hem onmogelijk in die stelling laten. Reeds begonnen eenige Turcos de rots te beklauteren, terwijl anderen het vuur tegen den vooronderstelden vijand openden. Nu zagen wij duidelijk vrij groote gestalten te voorschijn komen, maar zij sprongen met zulk eene behendigheid van den eenen tak en zelfs van den eenen boom op den anderen, dat, welke spierkracht wij ook geneigd waren aan de Kabylen toe te kennen, deze clowns onmogelijk Kabylen zijn konden, en spoedig bleek het dan ook dat onze tegenstanders ditmaal niet anders waren dan... reusachtige apen.

Een algemeen gelach volgde deze ontdekking, en onder eenen vloed van spotternijen keerden de arme Turcos benedenwaarts. Zij hadden echter spoedig de gelegenheid om zich schadeloos te stellen. Terstond na de aankomst van de voorhoede te el Outha Taza, zond hen de generaal met de jagers te voet en een paar kompagniën van het 10^{en} op de bergkruin ten westen van het bivak waar oproerige gourbis gelegen waren. Na het wisselen van eenige geweerschoten en het verbranden der dorpen, keerden die troepen terug zonder gewonden bekomen te hebben. Twee kompagniën verbleven er echter als veldwachten.

10 en 11 Junij.

Den volgenden morgen brak de kolonne om 5 uur op. Zij beklom de helling der B. AÏSSA, trok door het land der Boumasser en voorbij twee dacheras der B. KHEZEUR, hield eene groote rust aan de rivier Dar el Oued, en bereikte de oevers van de Hamma, waar gebivakeerd zou worden. De laatste troepen kwamen slechts aan tegen 5 uur in den namiddag. Het doorgeloopen terrein was uiterst moeijelijk en de hitte ondragelijk geweest. Al de dorpen welke wij gezien hadden, zagen er vrij welvarend uit en, schenen rijk te zijn in graanvelden en vruchtboomen; van daar dat wij geen tegenstand ondervonden, want doorgaans zijn het de rijkste stammen die zich het eerst onderwerpen en om reden. Bij den afmarsch echter hadden een 100tal Kabylen de veldwachten aangevallen die op de kruin bewesten het bivak waren opgesteld, en onder anderen

een officier van het 10e door een geweerschot levenloos in de diepte doen tuimelen. De kolonne vervolgens voorbij trekkende, hadden zij stelling genomen op den Kleinen Babor, eene 1200 el hooge rots met bijna loodregte wanden, aan wier voet de tenten werden opgeslagen. Nu openden zij een hevig doch vrij onschadelijk geweervuur op de reeds aangekomen voorhoede en deden vervolgens zware steenen naar beneden rollen; dit was ernstiger. Twee houwitsers werden in batterij gebragt, en zonden hun een twintigtal granaten met weinig goed gevolg. De Kabylen hielden stand, ook was hunne stelling onneembaar; zij kon niet omgetrokken worden dan langs een grooten omweg en daartoe was de dag te ver gevorderd; ze aan te vallen in front scheen een onverantwoordelijk waagstuk te zijn, en de troepen waren te vermoeid om nog verder te kunnen marcheren. Eindelijk besloot de generaal toch tot eenen front-aanval, en droeg deze op aan het *Vreemden* Legioen. Daar van dit bataillon echter nog slechts ééne kompagnie was aangekomen — de overigen flankeerden het konvooi — werden er het 16e ligte infanterij en eenige kompagniën Zouaven heen gezonden, en toen nu deze met ongeloofelijke inspanning omstreeks ⅓ van de hoogte beklommen hadden, verdween de vijand tot groote verwondering van ons allen, want er waren zelfs geene 100 man noodig om in die stelling onze geheele kolonne ongestraft te tarten. De reden van dezen aftogt vernamen wij later. Zoodra onze kompagnie voltigeurs ter plaatse kwam, ontving zij bevel om het 16e, dat intusschen op een eerste terras van de helling halt gemaakt had, af te lossen en op den

Babor stelling te nemen. Onze soldaten waren uitgeput van vermoeijenis en echter gunde men hun naauwelijks den tijd eenig hout en water te fourageren om ten minste op de naakte rots, welke ons wachtte, koffij te kunnen kooken. De randsels bleven achter; met de halve dleken en bandoulière en het geweer met den cordonriem om den schouder, rukten wij naar boven, gevolgd door de dragers van hout, water en levensmiddelen. Gedurende bijna 2 uur klommen wij nu, meest op handen en voeten, langs steile wanden, door naauwe spleten, ons vasthoudende aan grasscheuten, aan punten of groeven van de rots, elkander over de moeijelijkste plaatsen voorthelpende, en dan weer een oogenblik rust nemende om bij adem te komen en de achterblijvers in te wachten. Bij dat alles verloor de soldaat zelfs niet zijne vrolijkheid. Deed een stumpert zijn uiterste best om ons in te halen, dan bemoedigden en ontmoedigden de overigen hem door het afwisselend geroep: „il arrivera! il n'arrivera pas!" en lieten hem haspelen. Kon hij echter werkelijk niet verder, dan werd zijne geheele bepakking en des noods hij zelf door de kameraden ter bestemde plaats gedragen. Scherts en ernst sloten zich niet uit. Eindelijk bereikten wij de bergspits. Nu konden wij nagaan waarom de Kabylen zoo onverhoopt waren afgetrokken. Uit het bivak gezien, scheen de Babor zamen te hangen met eenen bergrug welke zich west- en oostwaarts voortzet, en hun een veiligen aftogt zou verleend hebben. Hiervan is hij echter gescheiden door een ontzettend diep en woest ravijn, en de Kabylen hadden begrepen dat, gelukte het onze

kompagniën de stelling te nemen, geen hunner ontkomen zou. Zij waren dus bij tijds weggetrokken, en bij onze komst zagen wij hen nog de tegenover liggende helling beklauteren. Maar of zij moesten wegtrekken, of wij de stelling zouden genomen hebben, dit betwijfelen wij volkomen. Zelfs de lafste troep had hier stand gehouden tegen den besten, maar onze tegenstanders waren stellig weer beheerscht door een of ander fatalistisch idée. Zoo zijn ze beurtelings de dapperste en de slechtste soldaten.

Intusschen was de nacht gevallen. Ons arendsnest was volkomen beveiligd tegen iederen aanval, maar volstrekt niet tegen de koude welke nijpend werd, en leverde geene enkele plek op, waar wij ons behoorlijk konden uitstrekken. Wij bragten dien nacht door, tusschen puntige steenen zittende, met bivakpraatjes. Een der voltigeurs onder anderen verhaalde hoe in eene vroegere expeditie tegen de B. MINOUN zijn kameraad, die zich bukte om uit eene vliet water te scheppen à bout portant geveld werd door eenen Kabyl in eenige struiken verborgen. De aanwezige voltigeurs hadden den sluipmoordenaar gevat bij den burnous, maar deze wist door eene behendige beweging uit zijne pij te duiken, ontkwam door het houtgewas, en verscheen een oogenblik later in ADAM's toilet op eene verwijderde rots van waar hij hun het welbekende uitjouwingsteeken van den Parijschen straatjongen tot afscheidsgroet nazond. Een ander vertelde van de rijke razzias, welke zij met BUGEAUD en CHANGARNIER gemaakt hadden. Een derde sprak van het rampspoedige en onverstandige beleg van Zaatcha onder de leiding van

den generaal HERBILLON, en van de krachtige en beleidvolle handeling van den generaal CANROBERT tegen een naburig vlek. Het oordeel van den soldaat over de meest bekende Afrikaansche generaals is vrij eensluidend, en gestaafd door bijzonderheden welke het aannemelijk maken. Sommige van die oordeelvellingen hebben wij reeds medegedeeld; andere zullen wij bij gelegenheid te pas brengen.

Zoo pratenderwijze ging de nacht spoedig voorbij. De eerste zonnestralen waren ons meer welkom om hunne aangename warmte dan om het vergezigt dat zij ontsluijerden, hoe verrukkelijk dit ook was. De golf van Bougie en de landstreek bewesten Djidjelly vertoonden zich als aan onze voeten. Terwijl wij met het oog den weg poogden te volgen welken wij reeds hadden afgelegd, bemerkten onze posten aan de keerzijde geplaatst, dat de naburige stammen hunne muilezels geladen hadden en met have en goed wegtrokken. Hiervan werd onmiddelijk kennis gegeven aan den staf, en wij dachten nu ieder oogenblik eene mobiele kolonne te zullen zien uitrukken om hen te achterhalen, maar de gunstige tijd ging voorbij en reeds was het 11 uur en ondragelijk heet, toen de eerste brigade werd uitgezonden om met leege handen en afgemat terug te keeren. De generaal had vertrouwd op voorstellen van onderwerping welke hem den vorigen avond hunnerzijds gedaan waren; zij werden nu wel hernieuwd en aangenomen, maar zoodanige onderwerping miste de zedelijke waarde welke zij kon en zou gehad hebben ware zij een gevolg geweest van overvalling en schrik. Aan vermoeijenissen en aan vechten was in Kabylië

geen gebrek, maar wel aan buit: „cette expédition ne sent pas le mouton" pruttelden de oude knevelbaarden, en dit was meer dan eens de schuld van dralen, want wij kregen kudden genoeg *te zien.*

Aan den voet van den Kleinen Babor hield de divisie rustdag. Onze kompagnie werd in den loop van den morgen afgelost. Was de rijzing moeijelijk geweest, de daling was dit nog veel meer; ter halver hoogte bevond zich een loodregte rotswand van 15 à 20 meters waarin eene eenigzins schuins loopende groef van eene mansbreedte; hierdoor moesten wij den een na den anderen afglijden en werden opgevangen door de reeds beneden staanden; het gezigt van de ijzingwekkende diepte, waarin wij onvermijdelijk moesten neerstorten in geval deze mistastten, was geenszins geruststellend, en alleen het bewustzijn van uitgelagchen te zullen worden maakte dat ieder zonder aarzelen zijnen voorman volgde.

12—18 Junij.

Sedert de onderwerping van den 11en ontmoette de kolonne geenen tegenstand meer in deze landstreek. Zij doorkruiste vreedzaam den kring van Djidjelly, en bivakeerde achtereenvolgens aan zee te Mansourah, het Romeinsche Zama, waarvan nog talrijke puinhoopen en opschriften aanwezig zijn en waar de Titan ons voor drie dagen kwam ravitailleren, te Dar el Oued, en op het plateau el Ouanah om den 16en voor de derde maal Djidjelly aan te doen.

De 15e was een uiterst vermoeijende dag geweest. Om van Dar el Oued het plateau el Ouanah te bereiken, volg-

den wij eene meer oostelijke en regtstreeksche rigting dan bij den heenmarsch, maar niet in ons voordeel. Om 5 uur afgemarcheerd was de kolonne eerst om 10 uur 's avonds in het laatste bivak vereenigd, na 3 rivieren doorwaad, menige helling van 50 graden beklommen, en eenen weg geopend te hebben in een digt bosch van ¾ uur diepte. Bij die gelegenheid verloren wij onzen sergeant-wagenmeester en 3 grenadiers door vergiftiging. In het bosch namelijk hadden zij eene soort van kleine, blaauwzwarte moerbezië gegeten, waarvan de struik bekend is onder den naam van redoul of coriaire à feuilles de myrte [1]). Hun lijden was kortstondig maar hevig. Mijn kapitein had dien dag niet gedurig moeten roepen: „Né couré pas! né couré pas!" Wij kwamen slepende in het kamp aan.

18 Junij.

Na een bijna tweedaagsch verblijf te Djidjelly, vertrokken wij den 18en om 12 uur en legerden ons 2 uur verder bij het dorp Oum mer Abel op den regteroever van de Mencha [2]). Wij gingen de stammen tuchtigen die ons het eerste doorbreken zoo hevig betwist hadden en nog niet tot onderwerping waren gekomen. Daartoe zouden wij hun land, waarvan wij vroeger slechts den oostelijken zoom gevolgd hadden, nu in zuid-oostelijke rigting binnentrekken om

---

[1]) Zie de ministeriëele nota van 16 December 1851 in het Journal militaire officiel.

[2]) Zie Terreinschets 4.

vervolgens naar het strand terug te keeren, nieuwe levensmiddelen en amunitie te ontvangen, alvorens op den regter Kebir-oever over te gaan en op Collo te rukken. Ook de tweede ontmoeting met die krijgshaftige stammen was niet altijd in ons voordeel. Doch loopen wij de gebeurtenissen niet vooruit.

19 en 20 Junij.

De 19e Junij was een van onze voorspoedigste dagen, en voor het Vreemden Legioen bovenal. Dit had dien dag de uiterste voorhoede. Gedurende de eerste helft van den marsch trokken wij vrij zorgeloos over de groene heuvelrijen, door de welvarende gehuchten en de vele olijfboschjes tusschen de Mencha en Djendjen, want het Arabisch bureau scheen zeker te zijn dat de dag zonder geweerschoten zou voorbij gaan. Na eene korte halt bij laatstgenoemde rivier, beklommen wij nog een zachten landrug en zagen nu voor ons liggen de schilderachtige vallei van de Oued Nil met haar weelderigen plantengroei. Op den regter oever begint het bergland dat wij doorkruisen moesten, en vlak voor ons verhief zich eene trotsche kruin, wier voet met een rijk bosch van olijfboomen bezet is, terrasvormig omhoog. Dit is het gebied van de talrijke stam der B. idjer. Hunne dorpen waren vooreerst nog onzigtbaar, en geen levend wezen vertoonde zich in de kleine vlakte van den linker Niloever. Even zorgeloos trokken wij nog eenigen tijd voort tusschen prachtige rozenlauriers — achter onze kompagnie volgde de generaal met zijnen staf — en wij waren de ri-

vier reeds op 200 pas genaderd zonder vijand gezien te hebben, toen wij eensklaps met een hevig geweervuur uit het bosch aan de overzij begroet werden. De meeste kogels sloegen gelukkig aan, en wij hadden slechts één gekwetste, onzen bondgenoot SIDI BOU GRENNAN, die eenen kogel in den linker voorarm kreeg, en één doode, de jagthond van mijn kapitein, die letterlijk over zijne grootste lengte doorboord werd.

Oogenblikkelijk waren de randsels af en snelden wij door de rivier op het bosch aan. Eene tweede losbranding kostte ons nog een paar man, maar toen ook zaten wij den vijand op het lijf en in de verschansingen, welke hij tusschen de rivier en den boschrand had beginnen op te werpen. Onder het vijandelijk vuur mag niet geaarzeld worden wil men geene groote verliezen lijden: men moet altijd zoo snel mogelijk òf buiten bereik terugtrekken òf voorwaarts gaan, en het laatste is meestal het beste. Drie kwart durven en een kwart beleid, gelooven wij, dat de geschiktste verhouding is van de twee hoofdeigenschappen des krijgsmans. Het geheele bataillon had ons gevolgd en verspreidde zich nu in het hout; nog andere troepen, waarbij het 16e ligte infanterij en eene sectie artillerij, rukten op tot ondersteuning. Het terrein was begroeid en doorsneden, zoodat de verschillende kompagniën en zelfs de onderdeelen zich bij het voorwaarts rukken spoedig uit het oog verloren. Onze voltigeurs, die van den tweeden luitenant GRESSOT en de mijnen, waren de Kabylen die zij voor zich hadden op de hielen gevolgd, zonder te zien dat zij eene sterke

partij, die zich in een groep huizen genesteld had, in den rug lieten. Hen steeds voor ons uitdrijvende, bereikten wij spoedig het eerste terras van de helling waar het bosch ophield, en de voorste huizen van een uitgestrekt en welvarend dorp. Op onzen regter flank en in front lag een niet zeer diep maar een sterk geaccidenteerd en begroeid ravijn; links leidde eene zachte dwarshelling van het dorp tot de kruin. Wij hadden de Ider's blijkbaar verrast, want bij het deboucheren uit het bosch zagen wij op 200—300 pas voor ons uit nog eenen troep grijsaards, vrouwen, kinderen, beladen muilezels en hoornvee in het ravijn dalen. Om dezen te beschermen, hielden de Kabylen stand; zij hadden de dwarshelling reeds bezet en openden van daar en van tusschen de huizen een hevig vuur op onzen linker flank; te gelijk werden wij in den rug aangegrepen door eenige van de Kabylen die wij achter ons gelaten hadden, en wij waren in alles een 20 man sterk. De gelegenheid om buit te maken en een treffenden slag te slaan was schoon, maar daartoe hadden wij versterking noodig, en ik liet daarom vragen bij het 16ᵉ, dat ons gevolgd was. Onzen rug vrijmaken was het werk van een oogenblik; de Afrikaansche korpsen zijn niet spoedig onthutst door de plotselinge verschijning van den vijand en de soldaten weten zich zelven terstond te redden. Wij openden tevens ons vuur op de groepen in front, en zagen er velen vallen, onder anderen eenige vrouwen. Toen nu de gevraagde ondersteuning niet spoedig kwam opdagen, werden de voltigeurs, op buit belust, ongeduldig; eenige waaghalzen wierpen zich in het

dorp, terwijl wij met de overigen vooruit snelden, den nog stand houdenden vijand terug wierpen en eenig hoornvee meester werden; de gekwetste vrouwen werden afgemaakt, want er mogen geen krijgsgevangenen worden opgenomen: dit is de wet, de gebiedende wet van dezen oorlog. Met een paar man in het ravijn afdalen om de vlugtende impedimenta te achterhalen, ware meer dan roekeloos geweest; wij wendden dus links tegen het dorp. De enkele manschappen die dit reeds vroeger waren binnengedrongen hadden er zich niet opgehouden, maar de dwarshelling gevolgd steeds op den voet des vijands, die, nu het vuur langs de geheele linie voortgang maakte, zich haastte om de kruin te bereiken. Zij kwamen er bijna gelijktijdig met hem, en stonden nu met 5 man tegenover 300—400 Kabylen. Wij dachten allen dat zij verloren waren, maar de vijand scheen geheel ontstemd te zijn en liet hen aftrekken. Op dit oogenblik opende de artillerij haar vuur. Hare eerste granaten echter waren voor de voltigeurs; zij was nog ver achter en nam hen denkelijk voor Kabylen; gelukkig werd niemand gekwetst, en om het gevaar waaraan zij ons had blootgesteld, verzocht de kolonel van het wapen later verschooning.

Het dorp waarin wij ons bevonden maakte eene uitzondering op diegene welke wij tot nu toe ontmoet hadden. Het was groot, vrij regelmatig gebouwd, met steenen huizen, pannen daken, en tuinen met heggen van Barbarijsche vijgen. Al de huizen waren even zoo vele magazijnen, volgepropt met groote aarden kruiken waarin granen, olijfolie,

azijn, enz.; deze werden stuk geslagen. De hoeken doorsnuffelende, vonden de manschappen eenig geld, nieuwe kleedingstukken, verschillende snuisterijen en onder anderen bougies, scheepslantaars, Spaansche pistolen en houtwerk, hetgeen ten duidelijkste bewees dat deze stam strandroof gepleegd had. Nadat het bruikbare geborgen was werd het dorp in brand gestoken.

Wij rejoigneerden toen onze andere kompagniën, en trokken gezamentlijk naar boven, waar de twee bataillons van het 20e regiment, die onder den luitenant-kolonel ESPINASSE links van ons in het bosch waren getrokken, nu ook spoedig aankwamen; doch de Kabylen hadden zich uit de voeten gemaakt door regts af te slaan, waar het terrein gemakkelijker was en zij niet bedreigd werden. Omstreeks 10 uur was het gevecht begonnen; wij hielden stand tot 1 uur en werden toen afgelost door 4 andere bataillons, die inmiddels de tenten opgeslagen en soep gegeten hadden. In het geheele gevecht was weinig leiding geweest; zooals gewoonlijk hadden de bataillons en kompagniën na de eerste bevelen uit zich zelven gehandeld; geen stafofficier had zich vertoond — wij ten minste hadden er geen gezien — en hunne tegenwoordigheid op onzen regter flank zou hoogst nuttig geweest zijn, want daar langs alleen kon de vijand worden omgetrokken.

Het bivak was opgeslagen aan beide oevers van de Oued Nil; wij hadden eene heerlijke plaats aan den boschrand op den regter oever. De sappeurs van de genie en de achtergeblevene troepen waren druk bezig met het omhakken, afbranden en ontschorsen

van de vruchtboomen. In de weinige uren sedert onze aankomst was aan de Ider's eene geduchte schade toegebragt. Onder den buit dien wij gemaakt hadden bevonden zich een twintigtal uitgeholde rieten van een paar palmen lengte waarin papieren met Arabisch karakter beschreven. Van den tolk der kolonne vernam ik dat dit huurkontracten, fragmenten uit den Koran, en geslachtslijsten waren. Zoodanigen hadden wij elders nog niet gevonden. De Ider's behooren zonder twijfel tot de beschaafdste Kabylen, mais ce n'est pas jurer gros. Of zij in dit opzigt iets te danken hebben aan Fransche overloopers die zich bij hen ophouden, zoo als wij tijdens het gevecht bemerkten, is moeijelijk te beslissen doch waarschijnlijk.

Tusschen 4 en 5 uur, toen de hoogten voor goed verlaten werden, kwamen de Kabylen volgens gewoonte weer te voorschijn om de achterhoede te verontrusten, en moesten wij andermaal uitrukken om deze te ontzetten. Dit gevecht was kortstondig en bestond enkel in een tirailleurvuur. De nacht verliep rustig.

De 20e was een verblijfdag. Reeds in den vroegen morgen kwamen afgevaardigden van de Ider's met voorstellen van onderwerping. Na heen en weerspraak werden ze aangenomen en tot ons groot genoegen, want eene nieuwe jagt in die ruwe bergen en onder eene sterke hitte lachte ons na de vermoeijenissen van den vorigen dag weinig toe. Nu keerden de vlugtelingen in hunne nog rookende puinhoopen terug, en sommigen kwamen zelfs binnen de veldwachten in het bosch om zich te overtuigen van den toestand hunner olijfboomen. Die toestand was treurig.

Drie à vier honderd van de grootsten lagen omgehakt, een nog grooter getal was verbrand of ontschorst. Een der eigenaars verloor bij dit gezigt zijn Arabisch stoïcisme, en verborg zijne tranen niet; in het midden van zijn verwoest Eden ging hij op den grond zitten, en tot zonsondergang bleef hij daar onbewegelijk, de oogen op den grond gevestigd, in gepeins of gebed verzonken, maar zonder verder eene klagt te uiten of nog een tweede oogenblik van zwakheid te verraden; een ieder eerbiedigde zijne droefheid.

Tegen den namiddag vernamen wij eensklaps een levendig geweervuur op de bergkruin. Het was te ver verwijderd om het bivak te gelden, en geene troepen buiten zijnde, miste het voor ons alle beteekenis. Doch het raadsel werd spoedig opgelost. De bondgenooten van de Ider's te laat gekomen om hun hulp te verleenen, wilden deze noodzaken hunne onderwerping te verbreken, en zoo zagen wij onze vijanden zich onderling bevechten. Wij verlangden niet beter, en lieten hen ongemoeid. Maar niet zoo dachten die bondgenooten, want tegen den avond naderden zij het bivak en begonnen tegen de veldwachten te tirailleren. Een onrustige nacht was te voorzien. Daar wij op de meest blootgestelde zijde dachten te zijn, gaf onze bataillons kommandant bevel de tenten neêr te slaan en verder stil te blijven liggen, hetgeen bij nachtelijke aanvallen of liever alarmeringen het beste is om wanorde en verliezen voor te komen. Ieder wikkelde zich zoo goed hij kon in deken of mantel, en sliep in met de overtuiging dat eenige geweerschoten en het gewone geschreeuw van de Kabylen zijne rust niet zouden

storen. Maar! het kon middernacht zijn — daar knalt het eene pelotonsvuur na het andere; de grond dreunt als chargeerden ons de gezamentlijke goums van Algerië; ieder springt op en grijpt naar zijne wapens zonder te weten wat er gaande is; de paarden en lastdieren verschrikt door dit geweld, rukken zich los, woelen dooreen en vermeerderen de wanorde; de nacht is donker, aan alle zijden wordt geschoten, de charge nadert, wij staan in gespannen verwachting, en eindelijk daar komt in vollen ren op ons los een somber eskadron zware ruiterij? neen..... onze vreedzame kudde hoornvee. Het schaterend gelach dat op deze verschijning volgde, of wel de rivier bragten haar tot staan, en de haroua (stok) der drijvers had weldra de orde hersteld. De linker face van het bivak, gelegen in de vlakte waar het vee graasde, was minder goed gedekt geweest; dit hadden de Kabylen van de hoogte kunnen zien, en terwijl zij aan alle kanten alarmeerden beproefden zij hier een ernstigen aanval; van daar die pelotonsvuren en die panische schrik onder de kudde: eenige ossen waren naar den vijand overgeloopen. Spoedig was nu alles doodstil en sliepen wij weer rustig in. Die nachtelijke aanval kostte ons 1 gekwetste; de Kabylen telden verscheidene dooden.

21—24 Junij.

Den 21en hadden wij voortdurend op onze flanken te tirailleren; wij volgden een slingerpad langs de hooge bergkruinen der Ouled Allel, trokken door de dorpen der Zekri en sloegen het bivak op

bij de Tahar te Aïn Aïlman, in eene zeer goede militaire stelling. Eenige groepen Kabylen die dit wilden verhinderen, werden gemakkelijk verdreven door de inlandsche tirailleurs en eene sectie houwitsers. Onze verliezen waren gering. Onder de dooden van dien dag bevond zich een bejaard kapitein van het 10e, die in het vuur, aan het hoofd zijner kompagnie, door eene beroerte was getroffen geworden. De marsch en de hitte waren zeer groot geweest. In eene der dacheras van de Ouled Zekri had ons bataillon eene korte halt gemaakt. De inwoners waren met groene takken en kransen versierd, en overstelpten ons ongevraagd met hun Sami! Sami! Bij het zoeken naar melk en water vonden de manschappen in eene der hutten eenen lap rood broeklaken waarin eene kapiteins epaulet van het 10e, een duidelijk bewijs dat de Zekri's deel hadden genomen aan de gevechten van 13 Mei, en niettegenstaande hunne betuigingen van onschuld en vriendschap, hunne groene takken en kransen, werden de 2 bewoners op staanden voet gefusilleerd, en het gehucht dat nagenoeg verlaten was in brand gestoken. De regtvaardigheid van deze straf was zeker betrekkelijk, maar in den Afrikaanschen oorlog vooral moet er zoo naauw niet op gelet worden. Hetgeen wel moest belet worden, zijn geheel moedwillige handelingen, zoo als de geleiders van het konvooi er dien dag eene pleegden door zonder de minste aanleiding te schieten op de bewoners van een onderworpen dorp die rustig hun vee weidden.

Den 22en algemeene uitval met 3 kolonnes zonder randsel, in 3 verschillende rigtingen. De brigade

LUZY alleen raakte slaags. Zij was uitgerukt in noord-oostelijke rigting en van onze verhevene veldwacht konden wij met het bloote oog al hare bewegingen volmaakt volgen. De vijand was misschien 200—300 man sterk; na eene kleine schermutseling met de voorhoede trok hij terug op een smallen en scherpen bergrug met eenig houtgewas, gevolgd door de jagers, de inlandsche tirailleurs en het detachement artilleristen te voet van den kapitein LUCET; de overige troepen staken intusschen een paar dorpen in brand, hetgeen later bleek eene vergissing te zijn.

De sectie houwitsers van den kapitein PERRAULT had het gevecht ingeleid, doch zonder gunstig gevolg. Zij vuurde op veel te grooten afstand, hetzij ten gevolge van overhaasting of van de moeijelijkheid om in zoo een doorsneden land de afstanden te schatten. Desniettegenstaande verdiende deze sectie allen lof, om de geestkracht welke zij toonde in het overwinnen van de menigvuldige terreinbezwaren; haar brave aanvoerder werd aan den voet gekwetst.

Gewigtiger diensten bewees dien dag het detachement artilleristen te voet. Eerst in de voorhoede geplaatst verdreven zij gezamentlijk met de jagers en inlandsche tirailleurs den vijand over den bergrug van stelling tot stelling. Bij den terugtogt maakten zij een deel uit van de achterhoede. Deze terugtogt geschiedde volgens gewoonte echelonsgewijze. Dit ging gemakkelijk en geregeld tot waar de bergrug eensklaps ophield om in eene sleuf te dalen waarin de verbrande dorpen lagen en welke met

zachtere hellingen naar het bivak leidde. Het defileren van de troepen ging daar langzaam; de achterhoede moest langen tijd stand houden, en hiervan maakten de Kabylen gebruik om haar door het hout regts en links ongemerkt om te trekken. Een oogenblik geraakte nu een gedeelte der achterhoede in gevaar van afgesneden te worden. Maar de kapitein LUCET laat den stormmarsch blazen en snelt vooruit met eenige artilleristen; eene kompagnie van het 16_e maakt insgelijks regtsomkeert; de vijand wordt teruggeworpen, de uiterste achterhoede bevrijd, en nadat de gekwetsten behoorlijk verzorgd en in veiligheid zijn wordt de terugtogt al vechtende voortgezet. Bij deze gelegenheid was het dat een korporaal van de jagers met een schot in den arm het gevecht bleef voortzetten; hij moest met geweld verwijderd worden, maar op het vernemen van den stormmarsch maakt hij regtsomkeert, en is een van de eersten die den vijand weer te lijf gaan.

Wie bij dezen uitval weer zaken had gemaakt was onze voltigeur ECHLEZIAS. Op marsch bewaakte hij de geldkist van het bataillon. Zoodra deze echter onder de tent van den kommandant geborgen was, beschouwde hij zich als onverantwoordelijk persoon, als vrij man, en van zijne bijzondere positie maakte hij dan gebruik om voor eigen rekening oorlog te voeren. Bij alle uitvallen was hij tegenwoordig als vrijwilliger, maar hors rang; soms deed hij alleen eenen uitval. Van middelmatige grootte, maar gebouwd en gespierd als een Herkules, bruin van huid en scherp van gelaat, vertoonde hij een echten guerilla

als hij daar heen trok met bloote borst, het geweer over den schouder en het mes in den zak. Niemand was om hem bekommerd: ECHLEZIAS keerde altijd heelhuids terug en zelden zonder buit. Maar waar hij geweest was en wat hij had verrigt kwam ook niemand te weten: de Spanjaard was een zwijger. Van zijne vroegere togten waren allerlei verhalen in omloop; hetgeen mij echter het meest nieuwsgierig maakte, was de gedachte, dat achter dit diepe zwijgen en die zucht naar gevaarvolle avonturen een drama uit zijn vorig leven schuilde; maar al mijne aanzoeken leden schipbreuk.

Den volgenden dag genoten wij werkelijk rust. Geen uitval en eene frissche koelte. De generaal verwachtte bovendien verscheidene onderwerpingen. Onder anderen kwamen de Ouled ASKAR die ons 11 Mei bij den col van Mnazell zoo duchtig ontvangen hadden. De Beni HABIBI, waarvan het land voor ons lag, bleven weg niettegenstaande hunne beloften. Talrijke kontingenten van de zijde van Collo, waaronder de zoo beruchte Ouled AIDOUN, waren bij hen aangekomen en noodzaakten hen waarschijnlijk tot tegenstand. Dit gebeurt meermalen en is trouwens eene staatkundige handeling welke zich zelve verklaart. Iedere stam tracht den gemeenschappelijken vijand zoo veel mogelijk afbreuk te doen en de oorlog van zijn grondgebied verwijderd te houden, en zoo ziet men soms hen die als bondgenoot het hardnekkigst vochten, zich zonder slag of stoot onderwerpen zoodra men in hun eigen land is. Zoo handelden de Ouled AIDOUN.

24—26 Junij.

Den 24en, 's morgens om 5 uur, rukte de divisie voorwaarts naar het land der B. HABIBI, langs de hellingen en over de kruinen. Tegen 7 uur was zij grootendeels zaamgetrokken op een flaauw golvend plateau, van waar men aan de overzij eener diepe sleuf een groot bosch van olijfboomen zien kon; het bosch was doorsneden met kleine doch sterk kronkelende en moeijelijke ravijnen, en vormde een uitmuntend terrein voor de vechtwijze der Kabylen. Ook hadden zij zich daar in grooten getale vereenigd. Na de stelling overzien te hebben, gelastte de opperbevelhebber de volgende bewegingen.

Het bataillon jagers en eene sectie artillerij zullen den vijand in front vasthouden, terwijl 2 kolonnes hem langs beide vleugels trachten om te trekken; daarna moet het bosch van alle zijden worden bestormd. Zoo gezegd, maar niet zoo gedaan. Terwijl de artillerij en de jagers op grooten afstand hun vuur openen, volgen de Zouaven en de 2 bataillons van het 20e met den looppas de buitenhelling van eenen bergrug welke hen, langs een grooten omweg, in 's vijands regterflank moet voeren; het 16e en 10e daarentegen dalen van het plateau en beproeven om door de ravijnen zijnen linkervleugel te bereiken. Deze kolonne stuit echter spoedig op onoverkomelijke terreinhindernissen, houdt links aan, en komt zoo bij de jagers die inmiddels iets vooruit gerukt zijn. Zonder nu de beweging van de Zouaven af te wachten gaat deze troep over tot

den aanval van het bosch, het 10e in reserve. Zij vinden er weinig tegenstand; de talrijke Kabylen zijn als bij tooverslag verdwenen in hunne ondoordringbare schuilhoeken, het oogenblik afwachtende om zich op geïsoleerde manschappen en op de achterhoede te werpen, en laten lijdelijk hunne woningen in brand steken. Evenmin vinden de Zouaven, die eindelijk achter het bosch uitkomen, meer dan eenige voorvechters; het geweervuur vermindert meer en meer en houdt eindelijk nagenoeg geheel op. De manoeuvre was door voorbarigheid geheel mislukt. Het mistige weêr kreeg de schuld; maar het was zoo mistig niet of wij konden van het plateau al de bewegingen volmaakt nagaan, en bovendien was dit ook niet de eerste maal dat de chefs elkander de loef zochten af te steken.

Het overige van de divisie had inmiddels den marsch voortgezet op het spoor van de Zouaven, en plantte hare tenten op de naakte en steile hellingen benoorden het bosch. Wij waren niet weinig verwonderd den kolonel MARULAZ daar rustig eene pijp te zien rooken, terwijl zijne brigade ver vooruit den vijand opspoorde.

Naauwelijks gelegerd, vernamen wij een hevig geweervuur afgewisseld met kanonschoten. Zoodra namelijk de brigade MARULAZ haren terugtogt begon, kwamen de Kabylen op nieuw te voorschijn en wierpen zich met onstuimigheid op de achterhoede. Deze hield wel stand en zond hun eenige kartetsen, maar het terrein was geheel in haar nadeel en hare verliezen buiten verhouding. Zij beproefde nu eene hinderlaag. De muilezels wer-

den achter eene terreinplooi verborgen, en de infanterij legde zich plat tegen den grond, de grootste stilte in acht nemende. Juist op dit oogenblik kwam daar ter plaatse een gedeelte van de brigade LUZY, om de in gevecht zijnde bataillons af te lossen; — de inlandsche tirailleurs en de Zephirs hadden meer regts aangehouden om nogmaals eene omtrekking te beproeven. Wij stelden ons in alle stilte achter het 10^{e}, dat de spits van de hinderlaag uitmaakte. Maar geen vijand kwam opdagen; hij bleef op eene 150 pas afstand, en niettegenstaande wij een der hoogste gedeelten van het terrein besloegen en vermeenden niet gezien te worden, kwetste hij in een oogenblik verscheidene manschappan. Hoe dit mogelijk was? Wel de waaghalzen onder hen waren in de boomen geklommen, en hadden van daar een zeker schot op onze breede oppervlakte. De hinderlaag was mislukt, en met den aanval moest nu niet langer gewacht worden; digter bij zou de vijand wel niet komen. Het Vreemden Legioen werd gewaarschuwd op het signaal stormmarsch regts en links uit te rukken, en de Kabylen zoo snel mogelijk op het lijf te vallen. Dit geschiedde met zoo veel vaart, dat verscheidene hunner werden afgesneden, en een nog grooter getal hals over kop neer kwam in een begroeid ravijn hetwelk zich met eenen elleboog regts voortzette. Doch hier stieten zij op de inlandsche tirailleurs, en moest nu onder het bereik van ons vuur de naakte hoogte op, welke velen hunner niet bereikten. Zij lieten een honderdtal dooden op het slagveld, en verdwenen voor goed. Het terrein waar wij ons bevonden was de

westelijke voet van de bergmassa, waar het gevecht van 14 Mei geleverd was. Ons bataillon had zich voor de tweedemaal gewroken. Wij keerden rustig terug naar het bivak te Tebanna, en de dag verliep zonder stoornis. Een paar uur verder in de bergen brandde later een groot vuur; daar hadden de vlugtelingen zich waarschijnlijk verzameld.

Ondertusschen was een aanvang gemaakt met het verwoesten van de woningen, tuinen en vruchtboomen der HABIBI. Gedurende den ganschen nacht bleef het bosch doorbranden met eene heldere vlam, en afgescheiden van de pijnlijke gewaarwording welke de toepassing van eene onverbiddelijke oorlogswet te weeg brengt, boeide dit tooneel ons lange uren; er is zeker nooit trotscher illuminatie gezien. Dit was ons tijdverdrijf bij gebrek aan beter; wij bivakeerden langs eene helling van minstens 50°, en moesten met de voeten tegen piketpalen steunen om niet naar beneden te rollen. Ik had wel eens willen zien hoe de zwaarlijvige en luilekkere prelaat uit BOILEAU's Lutrin zich hier zou geschikt hebben.

Den 25[en] verblijfdag en voortzetting van het vernielingswerk; geen geweerschot. Gedurende het beschermen eener fouragering buiten de postenketen, zagen wij op een klein uur verder sterke troepen Kabylen heen en weer trekken; de manschappen beweerden dat zij in de bataillonsschool exerceerden. Van deze waarneming werd natuurlijk melding gemaakt. De HABIBI zonden wel afgevaardigden met voorslagen van onderwerping, maar het kwam niet tot eene beslissing.

26 Junij.

Den 26sten om 5 uur ging de divisie op marsch om het strand te bereiken en van den Titan een nieuw ravitaillement te ontvangen. Er was keus tusschen twee rigtingen of kruinen welke van Tebanna, een bergknoop, in noord-oostelijke en noord-westelijke strekking naar zee loopen. De eerste begrenst ten westen het dal van den Beneden Kebir, is korter, en was gedeeltelijk reeds bekend; de tweede leidt door het moeijelijke land van de onderworpen Beni Mâamer naar el Outha Mta Seinou, het „eendenbivak" van 15 Mei. Deze rigting kreeg tegen verwachting de voorkeur. Het was 8 uur eer de voorhoede en het konvooi man voor man langs het smalle en hobbelige slingerpad in beweging waren. De achterhoede was gedurende al dien tijd op de been en had posten uitgezet, want er begonnen zich enkele vijanden te vertoonen. Zij bestond uit het 20e en de Zouaven, onder den kolonel Marulaz. Daar overvalt ons eensklaps een zware mist, en kort daarop vernemen wij een aanhoudend geweer- en kanonvuur bij de achterhoede; zij schijnt niet te volgen. Onze bataillons-chef, met de zorg voor de laatste helft van het konvooi belast, laat zoo veel mogelijk opsluiten, en zijne manschappen zijwaarts van de lastdieren hunnen weg zoeken, ten einde ruimte te maken, maar het vuur blijft steeds op dezelfde hoogte aanhouden. Een der adjudanten van het 20e komt toen voorbij rijden om den generaal te berigten, dat de achterhoede wordt vastgehouden door 2000

Kabylen, dat zij versterking noodig heeft en de artillerij-munitie nagenoeg verschoten is. Maar de generaal bevindt zich volgens gewoonte bij den voortroep, en de adjudant kan slechts stapvoets vooruit komen: ook bereikte hij hem eerst in het bivak. De achterhoede moest zich inmiddels maar redden; zij was versterkt geworden door het 16e dat het konvooi sloot. De trein had steeds met versnelden gang door gemarcheerd, en bereikte omstreeks 12 uur een meer open terrein nabij het strand. Hier zou een oogenblik gerust worden toen wij de reeds gebivakeerde bataillons van de voorhoede, in aller ijl, met den generaal zagen terugkeeren, en zelven bevel ontvingen regts om keert te maken ten einde de achterhoede te gaan ontzetten. Doch het was bijna onmogelijk om door te komen, want op dat oogenblik deboucheerde een lange trein muilezels met lijken en gekwetsten; de bataillons raakten dooreen, en de verwarring groeide met ieder oogenblik. Gelukkig klaarde de hemel op; deze omstandigheid en de nabijheid van het strand deden de Kabylen van verdere vervolging afzien; de orde kon hersteld en de marsch voortgezet worden. Tegen 4 uur was de divisie te Mta Seinou vereenigd.

De dag was noodlottig geweest, en had eene zeer onaangename stemming in de kolonne gebragt. Begunstigd door het terrein en de weersgesteldheid, waren de talrijke contingenten der HABIBI als woedende op de uiterste achterhoede gevallen, en het schijnt dat het 20e, nog nieuw in dezen oorlog, bij den terugtogt en echelon eenige stellingen te vroeg had verlaten en verscheidene malen met den vijand

handgemeen werd. Maar de bij uitstek dappere Zouaven hadden toen de taak op zich genomen, en gerugsteund door de overige bataillons, de Kabylen op behoorlijken afstand gehouden. De luitenant-kolonel ESPINASSE voerde er het bevel, en was volgens gewoonte steeds op het gevaarlijkste punt geweest. Wij telden nagenoeg 250 dooden en gekwetsten; onder de eersten bevonden zich twee jeugdige officieren. Bovendien werden verscheidene manschappen vermist, en waarschijnlijk waren sommige van dezen den vijand levend in handen gevallen en gruwzaam dood gemarteld. Tot zelfs de vrouwen hadden meê gevochten. Doch ook de Kabylen moesten zware verliezen ondergaan hebben; zij hadden zich meer dan eens in massa blootgesteld aan het granaat- en kartetsvuur van de sectie MALDAN, welke dien dag al hare munitie, nagenoeg 100 schoten, verbruikte, aan het geweervuur van onze echelons, en hadden het gevecht met de blanke wapens aangenomen, waarbij zij toch altijd het onderspit moeten delven. Het is echter bijna onmogelijk hieromtrent eene bepaalde opgave te doen.

Echter niet de doorgestane vermoeijenis, niet de geleden verliezen, en wil men onze betrekkelijke nederlaag, ontstemde de kolonne, maar hoofdzakelijk de loszinnigheid waarmede het opperbevel meer dan eens gevoerd werd, en dien dag gevoerd was geworden. De orders gegeven zijnde, ging de bevelhebber en zijn staf met de voorhoede op marsch, en marcheerde steeds vooruit in schijn weinig bekommerd of het overige van den togt kon volgen of beklemd was, al dan niet. Ten gevolge van deze handelwijze

werd de kolonne soms geheel ontbonden, moesten de chefs soms eigendunkelijk handelen, ontstond meer dan eens gevaar en gebeurde het dat de laatste bataillons tot 6 en 10 uur zelfs na de eerste in het bivak kwamen, zonder gelegenheid te hebben gehad om behoorlijk te rusten en koffij te koken. De eigentlijke plaats van den opperbevelhebber was toch bij de achterhoede, en vooral den 26en toen de te volgen rigting vast bepaald en duidelijk zigtbaar was, en men een bevriend land doortrok. Daar was in den regel de moeijelijkste taak; daar werd zijne tegenwoordigheid het meeste vereischt; daar had de soldaat hem meermalen willen zien, zien deelnemen aan de ontberingen van eenen langen marsch, getuige van de voortdurende inspanning en de gevaren aan zijn beschermende taak verbonden, gereed om te beloonen of te straffen met een woord van goedkeuring of ontevredenheid, en door zoodanige handelwijs toonende hoezeer hij zijne verdiensten op prijs stelde en zijn lot ter harte nam. Die waardering en die behartiging mogen bij den chef bestaan, maar zij blijken niet voldoende wanneer hij zich bepaalt bij bevelen; hij laadt dan den schijn op zich van onverschilligheid en zelfzucht, hij kan of mag niet rekenen op de gehechtheid zijner onderhoorigen, en zijne woorden verliezen hunne kracht. Zoo was het onder anderen met de volgende dagorde, welke des avonds van den 26en aan de troepen werd voorgelezen:

„Soldats de la colonne expéditionnaire de Djidjelly! Depuis plus de 50 jours que vous êtes en expédition, vous avez livré 18 combats; vous avez fait subir à

l'ennemi des pertes 20 fois plus considérables que les vôtres; avant-hier encore vous avez vu des masses de Kabyles fuir devant vous, et vous leur avez tué plus de 200 hommes. Aujourd'hui ces mêmes Kabyles au nombre de plus de 3000, profitant d'un terrain difficile, qui oblige à marcher un par un ont attaqué votre arrière garde, composée de 3 bataillons seulement de la 2e brigade. Vous vous êtes battus avec votre intrépidité habituelle; comme toujours, vos chefs vous en ont donné l'exemple. Les Zouaves, le 20e de ligne, le 16e léger, l'artillerie, ont été au dessus de tout éloge."

„Soldats, si vous avez des pertes à regretter, l'ennemi en aura à déplorer plus encore que vous, car vos coups ont été plus meurtriers que les siens. Eh bien, vous vengerez vos camarades, qui ont été frappés en vrais soldats. Rappelez vous que toute l'armée, en Afrique comme en France, a les yeux sur vous, et montrez vous dignes de vous mêmes. Je compte sur vous, comme vous pouvez compter sur moi."

Le Général commandant la colonne.
(DE SAINT-ARNAUD.)

Vooral het slot van deze Napoleontische toespraak werd door den soldaat met een ironischen glimlach of met gemor ontvangen. Hij bleef koud, hij, zoo ligt ontvlambaar, zoo vol vuur en geestdrift in het gevecht, omdat hij niets dan woorden en kunst zag waar hij daden en gevoel verwachtte.

26 Junij—1 Julij.

Drie volle dagen, van 26 tot 29 Junij, verbleven wij rustig in het bivak aan de Oued Nil. Deze tijd werd besteed tot het inschepen van gekwetsten en zieken, en het ontschepen van levensmiddelen en munitie. Het getal zieken nam toe met de warmte; er waren ditmaal nagenoeg 30 per bataillon; de Afrikaansche korpsen hadden er weinig; de jagers, opzettelijk voor de expeditie uit Rome ontboden, hadden de meeste. Dit en het verlies van de laatste dagen verzwakte de kolonne met 600—700 man. Onder de vertrekkenden was mijn waardige kompagnies-kamaraad DE GRESSOT, aangetast door een hevigen buikloop. Dit was reeds de zevende officier die het bataillon met eene ernstige ongesteldheid verliet; 3 anderen waren gekwetst geworden. Er bleef naauwelijks één per kompagnie over. De veldtogt mogt niet lang meer duren. Bij het ontschepen van de munitie kantelden twee sloepen ten gevolge van de eigenzinnigheid der marine; eenige kisten met 115 granaatworpen en 54000 infanterij-patronen gingen daarbij verloren.

Den 29en werd het kamp verplaatst aan de oevers van de Bou-Youssef. Bij deze en volgende marschen werden de jagers doelmatiger aangewend dan tot nu toe geschied was. In plaats van hen tot een bataillon vereenigd te laten, en even als de anderen volgens den rooster in de kolonne te doen plaats nemen, waar zij dan dikwijls ongebruikt bleven, terwijl op een ander punt eenige bussen groote

diensten zouden bewezen hebben, werden zij opgelost in kompagniën en bij voorkeur over de voor- en achterhoede verdeeld. Nu waren de jagers overal waar zich het wild kon vertoonen en waar het zich gewoonlijk vertoonde.

Den volgenden dag doorwaadde de divisie den Beneden Kebir te Mjez Amisi, en vestigde zich in de vlakte op den regter oever bij Beken aan de vliet el Kantra digt bij het strand. Er werden andermaal zieken geëvacueerd, waartegen ons bataillon eene versterking kreeg van omstreeks 200 man, meest getrokken uit de kompagnie hors rang te Philippeville in bezetting. Op onzen regterflank in de bergen van de B. BEL AÏD en MESLEM vertoonden zich tegen den avond eene menigte vuren. Wij hadden voor het oogenblik niets te vreezen, doch volgens de geruchten zouden 5000 Kabylen ons den moeijelijken weg naar Collo betwisten, en hadden zij op het strand nabij deze plaats versterkingen aangelegd ter lengte van 400 meters. Was dit waar, dan wachtte ons nog het bezwaarlijkste gedeelte van de expeditie, en hadden wij zeker niet te veel aan 10 zwakke bataillons. Het bleek echter later dat die 5000 vijanden en die versterkingen Oostersche hyperbolen waren, en met meer regt dan FIGARO in het woord Goddam het wezen van de Engelsche taal zag, zou men in het besef! besef! der Arabieren het karakter van de hunne kunnen erkennen.

1—4 Julij.

In den vroegen morgen van 1 Julij trok de divi-

sie met een breed front, oostwaarts, tusschen de duinen en een zwart, verpestend moeras, en bereikte spoedig den voet van de bergen Sebaron. Hier ontstond eene schermutseling tusschen het hoofd der kolonne en een 100tal Arabieren, die echter spoedig door de jagers en de houwitser-sectie PELLIEUX verdreven werden; te gelijk overviel ons andermaal een dikke en vochtige nevel, en indachtig aan de gebeurtenissen van den 26en, gelastte de generaal onmiddelijk halt te maken en te bivakeren. Het was omstreeks 7 uur in den morgen. Wij bevonden ons in den kom van de Oued Adjoul bij de Beni BEL AÏD. De posten-keten van de front- of oostzijde, doorsneed den voet van de ravijnen des Sebaron's, en werd nog tegen den middag hevig bestookt; het gelukte haar echter den vijand in eene diepte te dringen, hem eene 30 man te doen verliezen, en zich daardoor rust te verschaffen. Tegen den avond verscheen hij andermaal, maar verliet de kruinen niet, en vergenoegde zich ons met eenige fantasia-schoten te begroeten. De strandbewoners vervoegden zich bij den generaal met betuigingen van vriendschap en onderwerping.

Den 2en Julij om 11 uur 's morgens, uitval tegen de Beni BEL AÏD en MESLEM, waartoe 3 kolonnes geformeerd waren, onder den generaal LUZY, den kolonel MARULAZ en den kommandant MEYER, reserve. Op een groot half uur ten zuiden van het kamp en aan den oostelijken rand van het Kebir-dal lag een uitgestrekt bosch van olijfboomen. Dit moest door de reserve vernield worden, terwijl de twee andere kolonnes de Kabylen zouden verdrijven uit de stel-

ling welke zij daar boven op de kruinen hadden ingenomen. Toen zij ons in de vlakte zagen naderen zonden zij twee afgevaardigden met partiëele voorstellen van onderwerping. Doch het te laat! werd uitgesproken, en spoedig begon nu het gevecht. De inlandsche tirailleurs beklomnen het eerst den naakten en kalkachtigen piek welken de vijand met eene aanzienlijke magt bekroonde. Deze, even behendig in den bergoorlog als hunne tegenstanders, bereikten den top met weinig verlies, en door de overige bataillons ondersteund, dreven zij de Kabylen voor zich uit, tot aan den rand van een smal plateau hetwelk een diep dal begrensde. De muilezels van de artillerij konden niet dan met de grootste inspanning volgen. Links van de linie, door de onzen ingenomen, verhief zich een tweede piek, waar zich een gedeelte van de Kabylen in het hout hadden terug getrokken en nu een levendig en beheerschend vuur openden. Het detachement artillerij VIEILLE en de Zephirs verjoegen hen ook uit deze stelling, en na een kwartier rust en het verbranden van eenige woningen, begon de terugtogt. Reeds was drie kwart van onze troepen verzameld in het dal, waar intusschen de reserve hare taak volbragt had, en alleen nog de uiterste achterhoede op de helling van de kalkrots, toen wij de hoofdmagt der Kabylen in allerijl langs de buitenzijde van een kleinen dwarsrug zagen neerdalen om ze af te snijden. In een oogwenk was eene sectie artillerij in batterij, en juist toen de vijand naar de binnenzijde wilde oversteken viel haar eerste schot..... bij uitzondering midden in zijne massa, en deze stoof uiteen.

Een algemeen en luid hoerah! begroette dit gelukkige toeval: de achterhoede was gered, en nu bewust van het gevaar dat haar bedreigd had, nam zij betere veiligheidsmaatregelen. Wij bereikten het kamp met een verlies van 28 gekwetsten, waaronder niet minder dan 6 officieren.

Bij het bestormen van den tweeden piek was de kanonnier LONGHAMPS gewond geraakt; maar zijn kameraad LAMOTHE valt insgelijks; hij verzamelt nu zijne laatste krachten, laadt hem op zijne schouders, en komt behouden in de stelling terug. Eere zij den brave die zijne smart wist te onderdrukken om eenen makker te redden.

Tegen zonsondergang nieuwe vertooning op de kruinen ten oosten van het bivak. De Ramadan eindigt morgen, en de uitgevaste geloovigen betuigen daarover hunne vreugde met fantasia-schoten. Misschien wordt hun spel straks ernst, want — zegt de Koran — vooral door den oorlog voor het ware geloof kan men de gunst des Allerhoogsten verwerven.

3 Julij, uitval in de rigting van den vorigen dag onder den luitenant-kolonel PERRIGOT van het 16e. Het kwam echter niet tot een gevecht. De naburige stammen ziende dat wij volhielden, kozen eindelijk de minste partij, en de dagorde luidde als volgt:

„La colonne à recueilli le fruit de ses efforts et des beaux combats du 1 et 2 Juillet. Les Beni Bel Aïd et les Beni Meslem sont complètement soumis. Ils ont payè l'impôt et leurs chefs sont investis. Demain nous irons forcer les Djebalah à se soumettre."

Daarop werd ons bataillon gezonden om het terrein

voor den volgenden dag te verkennen, en de werkzaamheden van de genie aan den weg te beschermen, zonder dat wij echter een gevecht mogten aannemen. Wij rukten uit door de oostelijke face, langs de veldwacht van de jagers. Deze bezette eene sleuf welke toegang verleende naar eene kleine kom, bijna geheel begroeid met boom- en struikgewas, en aan de overzij door hooge pieken gesloten. Uit het bosch voerden twee zeer enge passen naar boven; de meest linksche was geheel onbegaanbaar, de andere werd in eenigzins bruikbaren staat gebragt door de uitstekende rotspunten aan weêrskanten af te houwen en de bodemhelling met hare steile trappen zoo veel mogelijk doorgaande te maken. Toen dit werk nagenoeg voltooid was, vielen een paar schoten bij onzen linkerflank en berigtte de luitenant GUYNET dat de Kabylen aan die zijde in grooten getale naderden. De werkers werden onmiddelijk verzameld, en ingevolge onzen last keerden wij terug naar het bivak. Het bleek echter dat dit een valsch alarm geweest was.

Niettegenstaande de vermelde onderwerpingen, hielden de kontingenten der Djebalah, Aïdoun en Touffout zich steeds in onze buurt op, en bleef het zaak voorzigtig te zijn, vooral bij de opgewonden stemming door het Ramadan-feest te weeg gebragt. Tegen het avonduur, begonnen andermaal de vreugdeschoten op de kruinen, maar levendiger en langzamerhand de voorposten naderend. Er werd een nachtelijke aanval op de noordelijke face vermoed, en dien ten gevolge nam de generaal de volgende maatregelen. Zoodra het donker was werd de veld-

wacht der jagers verplaatst uit de sleuf, boven vermeld, op eenen meer links gelegen heuvel; de regts daaraan grenzende post der Zouaven kreeg versterking, en een paar bataillons, waarbij het onze, legerden zich daar achter als reserve. Het doel was den vijand, die waarschijnlijk door het bosch zou afkomen, in eene hinderlaag te lokken; de grootste stilte en waakzaamheid moesten wij in acht nemen. Nadat de taptoe op het gewone uur geslagen was werden alle vuren uitgedoofd en heerschte er in het bivak eene doodsche stilte. Zoo veel te duidelijker hoorde men nu de kogels en het geschreeuw van den vijand, dat steeds toenam en het bosch naderde. Een tijd lang verloor het zich in het stormgeloei van een zwaar onweêr dat boven ons hoofd losbarstte en ons overvloedig bedroop, maar zoodra dit eenigzins bedaard was vernamen wij het in onze onmiddelijke nabijheid, zoo scheen het ten minste. De Kabylen waren werkelijk aan den boschrand, en hunne voorvechters tot bij de plaats welke over dag door de jagers was bezet geweest. Toen zij deze nu verlaten vonden — uit vrees dachten zij welligt — riepen zij hunne makkers toe zich te haasten, de weg stond open! Mahomed was hen gunstig! Aan onze zijde steeds doodsche stilte. Daar komt een digte drom met een vervaard geweld op het bivak stormen, maar eensklaps toen deze de sleuf bereikt, knalt een pelotonsvuur van de hoogte ter weêrszijden, en op het signaal van den stormmarsch storten zich jagers en Zouaven met de bajonet naar beneden en rigten eene vreeselijke slagting aan onder de verschrikte Kabylen. Door de

duisternis begunstigd ontkomen nog velen. Spoedig is nu alles rustig en verneemt men slechts het ver verwijderd gedreun van het onweêr, of

„Het dof gekreun der laatste smart
Eens zwaargewonden, wien daar buiten
De dood vergat het oog te sluiten!"

De Kabylen waren voor goed verdwenen, en de indruk van dezen nacht was zoo afdoende, dat zij ons in het vervolg gerust lieten slapen. Het Ramadan-feest was met een treurspel besloten.

4—6 Julij.

Den volgenden morgen, 4 Julij, marcheerden wij dus tegen de Djebalah. Mijn marcheren was echter ditmaal figuurlijk: de daauw en de onweêrsbui van de twee laatste nachten, à la belle étoile doorgebragt, hadden mij een zoo hevig spit bezorgd, dat ik krom gebogen als een hoepel, weldra geen voet meer kon verzetten. Ik liet mij te paard hijschen, en volgde zoo met droevige figuur den staart der voorhoede..... maar neen, hier ten minste mag ik alle eigenliefde op zij zetten en rondweg verklaren dat ik eigentlijk de spits uitmaakte van de non-combattants der ambulance.

De generaal handelde dien dag voorzigtig en toch niet voorzigtig genoeg. Wij zullen zien. Toen de kolonne het kleine maar zeer moeijelijke défilé van Mokharès was doorgetrokken, werd zij opgesteld op het plateau Zaouia, het laagste gedeelte van een langer en smaller bergkam, Aaz Zaouia genaamd, welke wij volgen

moesten. Deze was ter weerszijden en binnen geweerschots afstand geflankeerd door eene reeks van hoogten, welke van het plateau uitgaande, een klein uur verder weer naar den hoofdrug toeloopen en daar gezamentlijk een ruim amphiteater vormen dat met olijfboomen en woningen bezaaid was. Hier wachtte de hoofdmagt des vijands. Zijne voorste strijders hadden echter de zoo even vermelde zijkruinen bezet, en het was noodzakelijk hen te verdrijven wilde men zich niet blootstellen aan een voortdurend flankvuur, waarvan de uitwerking op een zoo langen sleep van menschen en dieren allernoodlottigst zijn zou. De regtsche hoogten waren het gevaarlijkste; ook vertoonde de vijand zich aanvankelijk daar alleen. Dien ten gevolge werden 2 kolonnes geformeerd die langs dezen en den Aaz Zaouia op gelijke hoogte marcherende, de Kabylen voor zich uit dreven. Onze linkerflank was echter geheel verwaarloosd, en het duurde dan ook niet lang of wij kregen van dien kant geweerschoten, gelukkig weinig en op verren afstand, die meest allen doel troffen. Toen de hoofdkolonne met de impedimenta eenmaal op het smalle pad van den Aaz Zaouia ontwikkeld, en door eene loodregte diepte van den vijand gescheiden was, kon de begane fout niet meer hersteld worden; ieder dekte zich zoo goed hij kon, en nam bij de gevaarlijkste punten den looppas aan, terwijl de voorbij trekkende manschappen door te vuren den vijand zoo veel mogelijk in bedwang hielden.

Dit verzuim uitgezonderd, was de aangenomene marschorde uitmuntend. Tot nu toe waren tot het flankeren kompagniën van verschillende bataillons

gedetacheerd geworden, die voortdurend bestookt en afgemat, of te zwak, dikwijls afgelost en versterkt moesten worden; gedurig heen en weêr trekken, noodelooze vermoeijenis en ontbinding van de bataillons waren de gevolgen van deze handelwijze. Door het zamenstellen van flankkolonnes, uit een paar bataillons zonder konvooi, wordt dit niet alleen voorgekomen, maar zijn de impedimenta beter beschermd en wordt den vijand meer ontzag ingeboezemd; de met gering verlies gevoerde expeditiën van den maarschalk BUGEAUD, die dit stelsel bij iedere gelegenheid toepastte, bewijzen deze bewering voldoende. Tevens kunnen flank-*kolonnes* zich verder van den hoofdtogt verwijderen, dan enkele onzamenhangende kompagniën, men beslaat eene grootere uitgestrektheid lands, vertoont zich op meerdere punten te gelijk, en dit mist nooit indruk te maken op de overdrijvingsgezinde verbeelding van de inlanders. Geen nood dat zij zich wagen tusschen twee taktisch zamenhangende kolonnes. — Verder was er bevolen dat het konvooi behoorlijk opgesloten en met een zoo breed mogelijk front marcheren zou, terwijl de bataillons met zijne onmiddelijke bescherming belast, niet op, maar naast den weg moesten volgen. Zoo had het onze kommandant steeds begrepen, maar in de toepassing was hij wat ruim.

Ook nog in een ander opzigt kwamen wij terug tot de gezonde krijgskunst van den grooten maarschalk. Sedert eenigen tijd namelijk, trokken wij minder snel vooruit dan in den aanvang van de expeditie, maar vestigden ons bivak in een militair centraal punt, tot dat de mobiele kolonnes de nabij zijnde

stammen volkomen onderworpen hadden. Zoo doende vermoeit en overwint men den halstarrigsten tegenstand, vooral van eene bevolking die sterk aan haardsteden en gezin gehecht is, en in een weinig bebouwd land niet lang zonder hare silo's bestaan kan. Zoo doende verkrijgt men betere resultaten met minder opoffering en gevaar, omdat de troep niet met konvooi en randsel belast en beladen vrijer en gemakkelijker kan handelen.

Doch keeren wij terug tot den marsch van den 4[en]. Naarmate onze kolonnes de stelling van den vijand naderden, werd het geweervuur levendiger. De generaal LUZY, die met de voorhoede van den hoofdtogt het meest vooruit was, plaatste, zoodra het terrein dit toeliet, eenige kompagniën achter zijne tirailleurlinie, en ging onmiddelijk tot den aanval over; de artillerij had intusschen eenige granaten geworpen. Van stelling tot stelling, bereikte hij weldra het keerpunt van het terrein, den Bou Haroun, en hield daar een oogenblik halt.

De regter kolonne, (3 bataillons: 16e, Turcos en 20e) insgelijks met de bajonet vooruit gerukt, had den vijand doen wijken, tot bij de mosqueé Bou Merdis, waar zij links moest wenden om weer bij de divisie aan te sluiten. Hier ontmoette zij echter een geduchten tegenstand. De wijkende Kabylen uit de houding der hoofdkolonne en uit de rigting welke het konvooi nam opmakende dat onze vervolging niet ver meer gaan zou, besloten stand te houden, wierpen zich op korten afstand van onzen uitersten regtervleugel in een digt bosch, en bragten ons groot verlies toe. Eene sectie houwit-

sers ter ondersteuning opgerukt, vond de eenige gunstige plaats, voor hare opstelling onbruikbaar, want, zegt het rapport: „les tirailleurs indigènes en prenant le miel d'une ruche, y avaient déchainé une multitude d'abeilles qui la rendaient absolument intenable." Zonderlinge vijanden! Zij stelden zich nu op eene vrij smalle kruin met een ravijn in den rug, en opende haar vuur, maar het sterke recul van dit ligte materiëel wierp een der stukken naar beneden, en de bedieningsmanschappen hadden de grootste moeite om het teregt te brengen. De infanterij had intusschen het bosch aangevallen en bezet. Zij volgde daarna de algemeene marschrigting en bereikte ongestoord het bivak te Mta Djebalah. De achterhoede was dien dag weinig verontrust geworden. Kort nadat zij het bivak verliet kwamen de strandbewoners gewapend opzetten, meer echter in de hoedanigheid van voddenrapers dan van vijanden. De Spahis maakten daarop regts om keert, en dreven hen tot ver in de vlakte van den Kebir. Hoe hunne paarden bij dit rennen over berg en dal op de been en zij zelven in den zadel blijven is mij een raadsel. De beste Jockey-club kan hun gerust het honorair lidmaatschap aanbieden.

Te Djebalah verbleef de divisie den 5[en], en verwoestte door mobiele kolonnes de omstreken. Tegen den avond kwamen de Djelabah en naburige B. FERGUEN zich onderwerpen. Bij de instelling der scheiks had een koddig maar te gelijk veelbeteekenend voorval plaats. De individu dien men als zoodanig over de Ferguen wilde benoemen liep weg, en andere afgevaardigden zich niet gewilliger toonende, nam

met den eersten den besten en trok hem den rooden burnous aan. Hieruit kan de lezer gemakkelijk twee wetenswaardige gevolgtrekkingen opmaken.

6 Julij.

6 Julij! noodlottige dag...... voor mijne eigenliefde! Op last van onzen lijfarts werd ik naar de ambulance gedragen en in een cacolet geplaatst, te midden van zieken en gekwetsten, maar noch gekwetst noch ernstig ziek. Verwenscht spit! Kon het nog niet eenige dagen gewacht hebben, daar onze terugkomst zoo nabij was! De togt ging voorwaarts, en van dat oogenblik leed ik meer ligchamelijke dan zedelijke pijn. Mijne anormale kromming was niet juist die van een zittend persoon, en slechts met de grootste inspanning kon ik mij in deze zigzagsche stelling handhaven. Ik vond den weg buitengewoon slecht, hoewel ik nu geloof dat hij niet minder was dan andere dagen. De hortende gang van onzen muilezel op het hobbelige pad ontrukte mij ieder keer een kwalijk gesmoorden zucht. Nu haakte het voetenbankje aan eenen steen en volgde slechts rukkenderwijze; dan was het de terugwerking van een verdrongen doornstruik of boomtak; eindelijk brak een ijzer en kwamen wij beiden te vallen. Mijn tegenwigt, namelijk, was de benjamin der tweede luitenants van het bataillon, aangetast door eene hevige zenuw-zinkingkoorts, en het gezigt van zijne ellende alleen verminderde mijn lijden. Het was bloedwarm; er heerschte een verschroeijende sirocco, en daar moesten wij door een bosch en door

een gehucht, dat in lichte laaije vlam stond. Het was letterlijk om te stikken, en geen drop water! Slechts nabij het bivak vonden wij een handvol modderig vocht, maar, hoe walgend ook, werd het ingezwolgen. Eindelijk bereikten wij de Oued el Arbi en onze bestemming. Ik sprong van mijne pijnigbank in de rivier; ik was half genezen, dank zij het inkwisitie middel dat mij was toegediend; eenige koppen en het scheermes deden het overige, en weldra verliet ik de ambulance.

„Jurant, mais un peu tard,
Qu'on ne m'y prendrait plus."

Om menschelijke ellende te kennen moet men eene veld-ambulance in Afrika hebben bijgewoond.

Doch keeren wij terug tot de kolonne. De Oued Aidoun, die ons reeds zoo veel werk verschaft hadden, wachtten ons nu op eigen grondgebied. Hier echter toonden zij zich minder hardnekkig en volhardend. De dappere Zouaven, in de voorhoede geplaatst, hadden hen spoedig verdreven van de heuvels welke zij bekroonden om den weg te versperren, en hen steeds voor zich uitdrijvende, hunne woningen en olijfboomen bereikt en in brand gestoken. De Kabylen stand houdende bij eene ravijn in het bosch, trokken zij hen bedekt voorbij en sneden hun den terugtogt af naar de vlakte van de Arbi; maar de 2 andere bataillons van de voorhoede die den front- en flank-aanval doen moesten, lieten door dralen het gunstige oogenblik voorbij gaan, en de Aidoun ontsnapten.

In het bosch werd eene halt van 3 uur gemaakt.

om de hitte, welke gewoonlijk van 9 tot 12 het grootste is, te laten voorbij gaan. Maar de woestijnwind kwam opzetten als de wasem van kokend water, en nu begon met den marsch de ellende, van de zwaar bepakte infanterij vooral. De weg was weldra bezaaid met bewusteloozen, die alleen door spoedig aderlaten konden gered worden. Voor enkelen kwam alle hulp te laat: zij waren dood neêrgeslagen. Eene neerslagtige stemming heerschte in den troep; ieder was hijgend naar adem; het gudsende zweet verduisterde het gezigt; de lastdieren sleepten zich letterlijk vooruit; in de kolonne en in de natuur eene stilte als die van het graf, alleen de sierlijke paarden van de Sahara begroetten door hun gehinnik den welbekenden gast van hunnen geboortegrond. Op het appèl bij de aankomst in het bivak gehouden, mankeerden eene 100 man. Daarop werd de kavallerij en fourageur op het doorloopen terrein gezonden, gevolgd door de beschikbare cacolets, en het gelukte haar de meesten dier rampzaligen te vinden en van het ontleedmes der Kabylen te redden. Gelukkig hadden deze afgelaten na hunne aanraking met de Zouaven; zij waren waarschijnlijk even moedeloos als wij. De sirocco hield aan tot laat in den avond, eene waarschuwing dat het raadzaam werd de expeditie te eindigen. Trouwens iedereen begon te verlangen naar het thuis, hoe onzalig dit ook voor velen zijn mogt. Het gevecht met de Aidoun kostte ons slechts 3 dooden en een 5tal gewonden.

7—12 Julij.

Den 7[en] om 2 uur in den namiddag brak de divisie op, en na eenige heuvelrijen overgetrokken te zijn, vestigde zij haar kamp 2 uur verder, in de vlakte el Melia, aan den Kebir, in het centrum van het land der Aidoun.

Nacht en dag van den 8[en] gingen rustig voorbij. 3 Bataillons en de kavallerij trokken het konvooi dat van Milah verwacht werd te gemoet, en bragten dit in den achtermiddag behouden binnen. Behalve een ravitaillement levensmiddelen en munitie voor 5 dagen, kregen wij eene versterking van 334 man, meest herstelde zieken of jonge manschappen van het 20[e]; reeds 3 van hen waren onder weg aan de hitte bezweken: een zweem van sirocco bezwaarde den dampkring. De levensmiddelen, welke de woekerzieke Milahnezen ons bragten waren zeer slecht; het brood onder anderen was voor drie kwart bedorven en verwekte kolieken en diarrheën. Bij den verkoop ging het wanordelijk toe, zoodat het eene korps te veel en het andere te weinig had. Deze twee feiten brengen wij geheel ten laste van de intendance van Constantine en van den staf der kolonne. Gene had zich moeten overtuigen van de hoedanigheid der levensmiddelen, minstens van die van het brood; en de staf had eene betere politie moeten handhaven: het primo mihi straalde te veel in zijne handelingen door, en wij zeggen het een geacht schrijver na: „het is niet geheel en al een vooroordeel, wanneer men bij de korpsen de stafofficieren aanmerkt als

wezens, die bij eenen veldtogt het minst van honger en dorst te lijden hebben."

9 Julij, evacuatie van 344 gekwetsten en zieken op Constantine, zoodat de totale sterkte van de divisie nagenoeg staan bleef. Uitval ten Z. O. van het kamp, door 3 bataillons met de kavallerij en eene sectie houwitsers. De vijand biedt geringen tegenstand; zijne woningen, vruchtboomen en akkers worden vernield. Deze uitval had terstond de gewenschte gevolgen, want den 10en verscheen de volgende dagorder:

„Les troupes de la colonne expéditionnaire sont prévenues que les O. Aidoun, les O. Aouet les O. Ali et les B. Aicha qui formaient la tête des contingents, ont fait leur soumission.

Ce résultat est dû à la bravoure et à l'énergique persévérance des officiers et des soldats. Le général est heureux de leur témoigner sa satisfaction. Il ne reste plus qu'à soumettre quelques tribus qui entourent Collo. Ce sera l'affaire de 5 ou 6 jours. Après les combats viendront les jours de repos."

„Au bivac el Melia, sur l'oued Kebir."

Onze verschijning bij die strijdlustige stammen, die ons voortdurend hadden geteisterd, was dus voldoende geweest om hen tot onderwerping te brengen.

Het kamp was overigens uitmuntend gelegen om die uitkomst te bevorderen. Alle debouchés en de gemeenschap tusschen de naburige stammen beheerschende, had het tevens een volkomen veilig en des vereischt permanent karakter. In de vlakte el Melia, aan de oevers van den Kebir, was het niet blootgesteld aan nachtelijke aanvallen, welke in

Algerië zoo menigvuldig plaats vinden, en zoo niet bloedig, ten minste hoogst vermoeijend zijn, en bevond zich digt genoeg bij Milah, om door ravitaillementen voortdurend in onze behoeften te voorzien. De generaal verbleef daarom langer dan hij oorspronkelijk voornemens was, en eerst den 12[en], nadat de nieuwe scheiks benoemd en erkend waren, trokken wij verder.

12—15 Julij.

De plaats gehad hebbende gebeurtenissen, maar vooral ons langer oponthoud bij de te onderwerpen stammen, hadden allen ernstigen wederstand doen ophouden. Wij werden nu slechts gevolgd en gekweld door een paar honderd individus, de belhahamels en avonturiers van verschillende stammen, die tot het laatste wilden volhouden en de gelegenheid bespieden. Zij kwetsten bij de achterhoede 4 of 5 man. Tegen 10 uur 's morgens bereikte de divisie haar bivak aan de Achaïch bij de B. TOUFFOUT, hetzelfde waar de generaal BEDEAU in 1847, ten gevolge van eene nachtelijke overvalling, belangrijke verliezen had geleden. Minder gelukkig dan wij, was deze generaal daar aangekomen, op de hielen gevolgd door een talrijken en hardnekkigen vijand, die hem sedert verscheidene dagen geen oogenblik rust liet. BEDEAU staat bij het Afrikaansche leger bekend als een uitmuntend administrateur, als een streng chef, die voor zijne onderhoorigen de beste zorgen draagt, maar tevens als een Fabius quand même, die meer onderwerpingen kocht

dan bevocht. Volgens deze oordeelvelling zou hij een goed hoofd-intendant, maar een slecht divisie-generaal of opperbevelhebber zijn.

13 Julij trokken wij zonder slag of stoot door een uitgestrekt bosch, bij welks uitgang zich een klein plateau voordoet. Hier maakte de zaamgetrokkene divisie eene halt. Aan de keerzijde daalt het terrein en wringt zich naar een lang en diep dal, ter weêrszijden beheerscht door begroeide en terrasvormige hoogten, wier voet met menigvuldige ravijnen doorsneden zijn. De dalweg wordt aangegeven door een eng, hobbelig en ingesloten pad, waar men slechts man voor man kan defileren. Deze rigting had de kolonne BEDEAU gevolgd, niet zonder andermaal gevoelige verliezen te ondervinden.

Onze handvol kwelgeesten, overtuigd, dat wij denzelfden weg zouden inslaan, had zich aan den voet der hoogten op onzen linkerflank in hinderlaag gelegd, en wachtte op het gunstige oogenblik om onze achterhoede met een beheerschend vuur te bestoken. Zij waren echter bemerkt geworden; eenige granaten van de sectie MALDAN verjoegen hen uit hunnen schuilhoek, en toen de divisie, na de halt, weêr op marsch ging, sloeg zij eensklaps regts af, en volgde de helling van eene heuvelrij evenwijdig aan de rigting der Kabylen. Deze waren nu teleurgesteld, en buiten de mogelijkheid om ons kwaad te doen. Met eenige onschuldige geweerschoten koelden zij hunne woede en namen afscheid.

Wij vestigden ons ter plaatse el Kamman, waar de bloedige vervolging van 1847 had opgehouden.

Den volgenden morgen om 4 uur waren wij an-

dermaal op marsch. Slechts de achterhoede ontving eenige schoten van de teleurgestelden van den vorigen dag. Spoedig bereikten wij het bevriende land, en tegen 11 uur stonden onze tenten op beide oevers van de Oued Guelbi. Achter de face van het bataillon bevond zich eene rij gourbis, door heerlijke wijngaarden gevormd. In het lommer van deze natuurlijke prieëlen hielden de bewoners van het naburige dorp markt, regtszitting, buurpraatjes of iets anders — de zaak is moeijelijk te beslissen. Zij waren beleefd genoeg om ons de bevallige plek terstond in te ruimen, en in weinige oogenblikken hadden onze gedienstige geesten de ingangen verwijd, de groene gewelven verhoogd, tafels en stoelen geïmproviseerd, en bezat iedere popotte de geschiktste eetzaal die men in dat heete klimaat kan verlangen. Druk bezoek en lang *plakken* bij het kaartspel, waren de natuurlijke en onvermijdelijke gevolgen van dit ongewone comfort.

15—18 Julij.

Door het heerlijke dal van de Guelbi, en meest door de rivier zelve, bereikten wij den 15en de vlakte van Collo, en legerden ons op eenigen afstand beoosten dit onbeduidend plaatsje, nabij het strand. Hier ontvingen wij nieuwe levensmiddelen per sloep van Philippeville aangevoerd, en ditmaal goede. Collo ligt aan den noord-oostelijken uithoek van de moeijelijke bergmassa, bekend onder den naam van het land der Zeven Kapen of Seba Rous. De strijdlustige en onafhankelijke stammen die het bewonen,

leefden met onze vrienden, de stedelingen, niet in de beste verstandhouding en bragten hun van tijd tot tijd onaangename bezoeken. Om dit voor het vervolg te beletten, werden met behulp van de genietroepen eenige veldverschansingen opgeworpen, en tot vereffening van de rekening trok de luitenant-kolonel PERRICOT den 16^{en} met eene mobiele kolonne tegen de Hachech's en Atia's en joeg hen tot ver in de bergen. De Collonezen waren ongenoodigd van de partij, en die eer komt hun toe, zij waren de eersten in het..... branden, moorden en plunderen.

Daarmeê dachten wij, was de veldtogt geëindigd, en die gedachte was algemeen hoogst welkom. Allen hadden vooreerst genoeg van marcheren en bivakeren, van steile hoogten en ravijnen, van slecht voedsel, brandende zon en sirocco, van geweerschoten en jagt op de Kabylen, van het zwerven in dit moeijelijke bergland, dat zoo eenvormig onbeschaafd is en zoo weinig aangenaams voor het materiëele leven heeft. Wij zouden den 17^{en} huiswaarts keeren, en de dislocatie-order voor de expeditionaire troepen was bereids verschenen. Maar op den 17^{en} ten minste was dit eene rekening buiten de Hachech's en de Atia's.

In den vroegen morgen overvielen zij eenige oppassers, die ter hoogte van de veldwachten fourage zochten, en sneden aan 5 den hals af. Dit mogt niet ongestraft blijven, en de kolonel MARULAZ kreeg het bevel over eene elite brigade (Zouaven, Turcos, 1 bataillon van het 20^{e}, Legioen, een detachement jagers en een detachement Spahis) om daarmêe de bergbewoners binnen eenen omtrek van 4—5 uur te tuchtigen; eene andere kolonne onder ESPINASSE zou

den binnenrand of de koord van dien omtrek langs de vlakte volgen. Na vele noodelooze omwegen en ronddwalen bereikten wij de hoogte waar den vorigen dag de vervolging gestaakt was, en werden daar gesplitst in twee deelen die langs de binnen en buitenzij van eenen bergrug zuidelijk voortrukten om zich later te hereenigen. Het Legioen met de Turcos en de kavallerij volgden den buitenrand, maar ieder chef marcheerde op zich zelven en handelde zoo wat naar goedvinden, want niemand had een bepaalden last ontvangen. Op onzen regterflank lag een ontzettend diep dal met verscheidene dorpen, maar geen enkele vijand vertoonde zich; de dorpen werden door gedetacheerde kompagniën afgebrand terwijl de overigen op halve helling volgden. Zoo marcheerden wij omstreeks 1 uur voort, toen wij voor ons uit, waar de rug, die de twee kolonnes scheidde, een breed en golvend plateau vormt, vlammen zagen opstijgen, geweerschoten hoorden, en eene vlugt Kabylen binnen bereik voor ons front kregen. Zij werden ontvangen met een pelotonsvuur; eenige vielen, de overigen maakten regtsomkeert naar den kant waar zich onze tweede afdeeling bevond. Waren het dan geene vijanden? Wel neen, het waren onze vrienden van Collo, die een verlaten gehucht in het oog gekregen hadden en nu naar buit snelden. De vijand was echter ook in onze nabijheid. Hij had stelling genomen op het achterste gedeelte van het plateau, en in het midden van zijnen 400—500 man sterken drom, vertoonde zich de witte merrie van den Marabout, een teeken, dat hij den strijd niet zou ontwijken. De brigade was nu vereenigd,

maar niet geordend. Eenige vrij goed geworpen granaten deden de Kabylen eenigzins wijken, daarop rukten de Spahis vooruit tot den aanval; het halve bataillon volgde tot hunne ondersteuning; de Zouaven en jagers hielden meer links aan; ons linker half bataillon en de Turcos vormden eene reserve. Bij het einde van het plateau, aan den steilen dalwand, waar de Kabylen begrepen dat de kavallerij niets meer doen kon, hielden zij stand, en ontvingen de Spahis, die, geleid door den dapperen kommandant FORNIER hen op het lijf vielen, met een salvo nagenoeg à bout portant. FORNIER valt doodelijk getroffen in het voorhoofd, met eenige der zijnen. Het verlies van hunnen aanvoerder en het gezigt van het diepe dal dat aan hunne voeten ligt, doet de Spahis regtsom keert maken en om infanterij roepen. Aangevuurd door den kapitein MANGIN snelt ons bataillon met den looppas vooruit, werpt de vooruit gerukte Kabylen terug en gelijk met hen stort zich een gedeelte van onze manschappen naar beneden. Eene kluchtige maar tevens ijzingwekkende vertooning gaf ons hier den hercules ECHLEZIAS. Met het geweer en bandoulière en het mes in de hand, had hij zich het eerst tusschen de Kabylen geworpen en in eene greep twee hunner tot worgens toe bij den hals gevat. Door de worsteling welke hierop volgde, stortten zij alle drie als een verwarde klomp naar beneden, en wij dachten dat zij in dien val geheel verbrijzeld waren, toen ECHLEZIAS tot onze groote verwondering opstond, zijne twee slagtoffers afmaakte en nog een derden die ter hulp snelde, en vervolgens met hunne wapens beladen, bedaard

den terugmarsch aannam. Toen hij bij ons kwam was hij even afgetrokken als gewoonlijk.

Het verzamelen van onze verspreide manschappen en het verzorgen van de gekwetsten had ons een groot half uur opgehouden. In dien tusschentijd was de kolonel MARULAZ afgemarcheerd in oostelijke rigting, zonder eenige order achter te laten. Buiten een klein bosch gekomen zagen wij de kolonne ver voor ons uit naar de vlakte dalen, en ontvingen terzelfder tijd eenige geweerschoten van den kant waar de Zouaven en het 20ᵉ hunnen aanval gedaan hadden; de Kabylen kwamen weer opzetten. Onze kommandant verzocht mij toen ter plaatse te willen wachten op de linkerflank-kompagnie om deze met de uiterste achterhoede te belasten. Het regter half bataillon trok voorbij, een paar minuten later volgden twee muilezels met gekwetsten; nog twee, vier, vijf minuten gewacht, maar geen linker half bataillon verscheen of liet iets van zich hooren. Ik oordeelde het toen niet raadzaam langer te vertoeven, te meer daar ik reeds afgesneden was van de kolonne en langs een bedekten omweg haalde ik den troep in, zeer tevreden er met de vrees af te komen. Waar ons linker half bataillon gebleven was? De kolonne-kommandant had dit in de voorhoede meêgenomen, zonder onzen kommandant te verwittigen.

Op het smalle pad dat wij volgden zag men manschappen en detachementen van alle korpsen verward dooreen loopen, en naar voren dringen om hunne bataillons te rejoigneren, terwijl eigentlijk niemand om den vijand scheen te denken. Deze had reeds de kruin die ons regts beheerschte in-

genomen, en zijne kogels bereikten onzen verwarden togt. Eenige Zouaven, die zich onder de laatst terugtrekkenden bevonden, konden deze achteloosheid niet langer aanzien, en gingen uit eigen beweging naar boven; de Kabylen bleven toen op eerbiedigen afstand. Onder de gekwetsten van de laatste oogenblikken was onze brave dokter LECLERC; juist toen hij zich omkeerde om eenen grenadier te helpen, die bewusteloos neêrzonk, ontving hij eenen kogel, die hem den voorsten vinger der linkerhand verbrijzelde. Om strijd werd de algemeen beminde dokter door de manschappen bijgestaan, en de laatste droppels water uit hunne bidons, die goudswaarde hadden, gaven zij ten beste om zijne hand te bevochtigen. Er woei een sterke sirocco. Het was snikheet, vooral op het hoog ingesloten pad dat wij volgden; tot overmaat van ellende voerde het door een gehucht, hetwelk door de kolonne ESPINASSE in brand gestoken, nog in volle vlam stond. Maar.... aan de andere zijde van deze hel was lafenis: er stroomde eene vliet tusschen vrij hooge en steile oevers. Naarmate dit bekend werd stormden allen vooruit; de achtersten drongen de voorsten van den oever in de bedding; er werd letterlijk gevochten om eene teug water; de hoog gestegen nood verdoofde voor een oogenblik het gevoel van kameraadschap, dat anders bij het Fransche leger zoo levendig is, en het egoïsme had de overhand tot dat de brandende dorst gelescht was. Dit tafereel herinnerde onwillekeurig aan de schaduwzijde van den togt over de Berezina.

Een half uur verder werd de groote halt gemaakt, en tegen den avond waren wij in het bivak terug,

met eenige dooden, een tiental gekwetsten en vele zieken.

De wijze waarop deze uitval bestuurd was geworden laten wij verder aan den lezer ter beoordeeling. Wij hebben dezen laatsten dag in al zijne kleuren meêgedeeld om het leerzame dat hij oplevert, om nog eens het karakter van den Afrikaanschen oorlog en de werkelijkheid in het algemeen zoo veel mogelijk te doen uitkomen. Wij hebben dien dag geschetst naar ons beste weten, wij durven zeggen naar waarheid, en iedereen zal dus bevroeden waarom wij tegenover ons verhaal het half officiëele verslag stellen van den Moniteur. Het luidt als volgt:

„La journée du 17 fut plus importante encore que celle du 16. Le colonel MARULAZ et le lieutenant-colonel ESPINASSE furent envoyés contre les B. Saach. Ces deux officiers étaient à la tête de deux colonnes s'avançant sur deux lignes parallèles de crêtes et composées l'une de 4 bataillons, de deux obusiers et de 100 chevaux, l'autre de 3 bataillons, de 2 obusiers et de 50 chevaux.

Le colonel MARULAZ rencontre un rassemblement considérable de plusieurs contingents Kabyles, qui s'étaient habilement retranchés à l'abri des obus et de la fusillade. Aussitôt il ordonne une attaque à la bayonette. Les Zouaves, le 20e et les tirailleurs indigènes s'élancent au pas de course, sur les positions ennemies et s'en emparent; les Kabyles sont obligés de chercher un refuge dans un ravin, mais c'est là que les attend un suprême échec: le colonel MARULAZ, qui a déviné leur mouvement, a donné l'ordre à la cavalerie, d'aller leur couper la sortie du

ravin. Un escadron de Spahis, sous les ordres du commandant FORNIER, leur ferme toute retraite. Nos balles et nos bayonettes les frappent dans l'asile où ils se sont jetés.

Plus de 100 Kabyles sont restés dans cette journée sur le champ de bataille. Un de nos ennemis les plus acharnés et les plus influents, le frère du cheik des B. Saach, a été tué. Le soir notre camp était encombré d'armes et de burnous enlevés par nos soldats. Nous n'avons eu que 8 blessés; mais une perte cruelle a mêlé, pour nos troupes, un sentiment douloureux à la joie de ce triomphe: le commandant FORNIER a été atteint au front d'une balle, qui l'a tué sur le coup. Cet officier avait rendu pendant la campagne des services appréciés par toute la colonne. Son souvenir restera lié à une expédition où son courage n'a pas un instant cessé d'éclater, et dont sa mort a tristement mais noblement marqué le dernier jour.

Le combat du 17 Juillet a couronné les opérations que notre armée était chargée d'accomplir."

De mededeeling van het verhaal achten wij voldoende; wij onthouden ons dan ook van alle verdere commentariën.

Den 17en verlieten ons talrijke zieken en de laatst gekwetsten, — zij werden per schip vervoerd naar Philippeville, en de volgende dagorder sloot den veldtogt:

Au bivac de Collo, 17 Juillet.

„La campagne a fini comme elle avait commencé, par une affaire brillante. Les deux colonnes sorties le matin ont parfaitement manoeuvré pour tourner

et couper l'ennemi. Celle du colonel MARULAZ a eu le bonheur de tomber sur les rassemblements; les Kabyles ont été chargés avec vigueur, et plus de 100 cadavres sont restés sur le terrain. Ce succès aurait été trop beau, s'il n'avait été acheté bien cher, par la perte à jamais regrettable du commandant FORNIER, mort de la mort des braves en chargeant à la tête de sa cavalerie.

La colonne expéditionnaire a fait les derniers efforts; qu'elle reçoive avec mes remerciments, le témoignage de ma satisfaction."

Le général SAINT-ARNAUD.

987 Gekwetsten waren gedurende den veldtogt bij de ambulance opgenomen; met de dooden en vermisten mag het verlies aan onze zijde gerust op 1400 man geschat worden; het getal zieken bedroeg zeker het dubbele, en de expeditionaire afdeeling was dus in kleine drie maanden nagenoeg tot de helft harer sterkte versmolten. Het verlies van den vijand is moeijelijk op te geven en om reden; bij gebrek aan betere bronnen het onvolledige verslag van den Moniteur raadplegende, vinden wij nagenoeg 1000 man aan dooden; het bedrag der gekwetsten is nergens aangegeven.

18—27 Julij.

's Morgens van den 18en verliet ons de staf met de kavallerij en de 3 bataillons bestemd voor de garnizoenen van Philippeville, Djidjelly en Oran. Het overige van de divisie nam, onder geleide van den kolonel MARULAZ, den terugweg aan naar Constantine.

Van 18—23 Julij valt weinig of niets te vermelden. Wij trokken met kleine etapes door bevriend land, en maakten meest nachtmarschen, omdat er bijna aanhoudend sirocco heerschte. Zijn nachtmarschen over het algemeen vermoeijend, èn omdat men over dag slechts ten halve rust, èn omdat men 's nachts ieder oogenblik, even als VOSMAER's gemoedelijke dorpsbarbier, de waarheid ondervindt, „dat wij om te *loopen* onze *oogen* noodig hebben" — zij zijn dit vooral in een weinig bekend bergland zonder wegen; de paarden en muilezels redden zich bij dergelijke gelegenheden het beste. Eens, het was de eerste maal, dwaalden verscheidene bataillons uit de rigting en niet een was op zijne plaats. Ook had niemand er op gedacht signalen te laten blazen of van afstand tot afstand wegwijzers achter te laten, zooals dit de volgende nachten geschiedde. In 's vijands nabijheid zou dit verzuim natuurlijk de ergste gevolgen kunnen hebben. Bij deze gelegenheid vermelden wij nog als eene nuttige bijzonderheid dat in Frankrijk ieder regiment eene afzonderlijke dienstmarsch heeft voor de hoorns en trommen, en te velde, zoowel als bij groote manoeuvres zijn deze hoog noodig en komen menigvuldig te pas.

Den 23^en^ bereikten wij den grooten weg van Philippeville bezuiden het kamp van Smendou; de opperbevelhebber rejoigneerde daar de kolonne, en gaf de noodige bevelen ter zake van den feestelijken intogt en het onthaal welke de bevolking en het garnizoen van Constantine haar voorbereidden. Den 24^en^ in den vroegen morgen bereikten wij de Hamma, waar de civiele en militaire autoriteiten, en eene

talrijke menigte ons verwelkomden. In een der heerlijke tuinen van dit vruchtbare dal, aan de boorden van den Roumel, stonden lange rijen tafels, rijk voorzien van allerlei uitgezochte ververschingen voor de officieren, terwijl aan den troep wijn, brood, kaas, vleesch, cigaren, enz. werden uitgedeeld: dit was de groote rust. Daarna trok de kolonne onder sierlijke eerebogen over de brug van Aumale, en onder het gejuich der Fransche bevolking binnen Constantine, 74 dagen nadat zij het verlaten had. De inlanders waren ook wel onder de nieuwsgierigen, maar tevens stiller dan ooit; de hoop op bevrijding welke Kabylië hun bad doen koesteren moesten zij vooreerst opgeven, want de gehate overheerschers keerden zegevierend terug. Wij stappen over het feestvieren, de toasten, de illuminatiën, de muzijk-avonden, enz. welke de drie volgende dagen binnen Constantine plaats vonden, echter niet zonder nogmaals hartelijken dank te hebben gezegd aan zoo vele officieren van alle wapens en korpsen voor de gastvrijheid mij als vreemdeling bewezen. Merkwaardiger was de nationale fantasia, welke jaarlijks na afloop van den Rhamadan buiten Constantine gevierd wordt, en waaraan de naburige kalifen, caids en scheiks met hun gevolg komen deel nemen, en eene Aziatische weelde ten toon spreiden. Onder den scharlaken rooden burnous dragen zij dan het turksche vest, stijf van gouden borduursels, pailletten en schelpen. Het mousseline van hunnen tulband is van het fijnste en kostbaarste weefsel, en insgelijks met goud getooid. Hunne geweren en yatagans zijn prachtig bewerkt en opgemaakt. Doch niets evenaart den rijk-

dom van de zadels en teugels; het harnachement van een der aanwezige chefs, de *Slang der woestijn* genaamd, had eene waarde van bij de 20,000 franken. Bij die gelegenheid ziet men ook de edelste paarden van het Arabische ras. Het feest zelf bestaat in een herhaald rennen der verschillende inlandsche groepen voorbij den generaal-opperbevelhebber, onder het doen van salutschoten met het geweer en het zwaaijen met hunne wapens, doch dit alles met eene vlugheid en eene bevalligheid die de beste leerlingen van den beroemden FRANCONI beschamen.

Den 26[en] nam ik afscheid van het bataillon in het bivak van Coudiat Aty, waar ik in zijne gelederen was opgenomen: het keerde terug naar Batna en Lambessa. Den korten tijd dien wij te zamen doorbragten onder de tent; de vermoeijenissen, de ontberingen en het gevaar dat wij deelden, hadden ons enger verbroederd dan jaren van vrede immer vermogen. Ook herdenken wij dien met innig genoegen en warme vriendschap, en waar het te pas komt dappere soldaten, flinke chefs en waardige kamaraden te noemen, zullen wij steeds wijzen op het marschbataillon van den kommandant MEIJER. Ook de Zouaven verlieten weldra Constantine voor hunne standplaats Aumale, die zij eerst met den 26[en] dag zouden bereiken; men kan gerust zeggen dat voor hen de veldtogt nog niet geëindigd was, wat meer is, dat het moeijelijkste gedeelte hen wachtte, nu de sirocco alleen hun den oorlog aan deed. Maar de Zouaven komen alles te boven, en wij gelooven dat wat krijgstucht, korpsgeest, intelligentie en dapperheid betreft, huns gelijken moeijelijk te vinden

is. Batna, Lambessa, Aumale! treurige garnizoenen! armzalige straf- en landbouw-koloniën! zoo akelig dat eene nieuwe expeditie zelfs in Kabylië algemeen de voorkeur zou gekregen hebben, dat Constantine in vergelijking een Capua heette. Doch ook de bataillons die hier verbleven hadden niet den tijd om te verwijven. Toen wij in het begin van Agustus naar Philippeville terugkeerden, werkte het 20e reeds aan den grooten weg. Het soldatenleven in Afrika mag een ideaal van zelfverloochening genoemd worden.

Hier eindigt mijn dagboek. Wij hebben den indruk van het oogenblik trouw weergegeven telkens als die van goedkeuring, bewondering of geestdrift getuigde, en slechts het min gunstig en afkeurend oordeel aan den bezadigden raad des tijds onderworpen. Hebben wij zoo doende gedwaald, dan heeft die dwaling ten minste eene reine opwelling of eene gemoedelijke overtuiging tot oorsprong, en deze verschooning mag ons voldoende zijn. Volgens ons beste weten hebben wij de waarheid gezegd, maar de geheele waarheid niet. Gedurende den Kabylischen veldtogt namelijk zijn individuele feiten van moed en zelfopoffering voorgekomen, die vermeld moesten worden, heldendaden en namen die wij niet opteekenden, hoewel zij boven anderen eene eereplaats verdienen. Dat wij die feiten en die namen onvermeld lieten geschiedde uit onwetendheid, en het kan zeker niemand verwonderen dat bij een zoo verspreid handelen in een ruw bergland vele en zelfs merkwaardige episoden aan den ondergeschikten waarnemer ontsnappen, en voor zijne belangstelling verholen blijven. In dit opzigt bekennen wij dus eene

leemte, en onder al diegenen welke men ons zou kunnen aanwijzen, is er geene die wij meer betreuren.

Er blijft ons thans nog over de krijgsverrigtingen die wij beschreven uit een meer algemeen en tevens wijsgeerig oogpunt te beschouwen.

Met den hier vermelden togt heeft de strategie, zoo als gebleken is, weinig of niets te maken. Hier stonden geene legers tegenover elkander, die naar een uitgewerkt oorlogsplan en langs bepaalde operatielijnen handelden; hier werd niet in het groot gemanoeuvreerd; hier waren geene vestingen of verschanste stellingen te nemen, geene stroomen over te trekken; hier werden geene veldslagen getroffen en staten veroverd. Het geheel van den veldtogt bestond uit eene aaneenschakeling van marschen, gevechten en schermutselingen die bij den dag, bij het oogenblik geregeld werden, en meer dan ooit was het toeval chef van den staf. Maar kan de leer van de groote operatiën uit dergelijke togten weinig nut halen, zijn ze minder leerzaam voor de hoogere bevelhebbers, zoo veel te meer lessen bevatten zij voor de rudimenta der taktiek en de mindere rangen.

Voor den soldaat is deze oorlog eene harde maar tevens eene uitmuntende school. Beter dan elders leert hij daar steeds op zijne hoede en slagvaardig zijn, het terrein gebruiken, list tegenover list stellen, iedere vrije minuut besteden en met zeer weinig tevreden zijn; maar bovenal leert hij er marscheren,

terreinhindernissen overwinnen, met een verderfelijk klimaat worstelen en voor niets terugdeinzen. De onverbiddelijke wet van dien oorlog mag hem hardvochtig maken, zij ontwikkelt tevens geestkracht en dwingt tot wederkeerigen bijstand en onbepaald vertrouwen. In zulk eene school wordt de rekruut in weinige maanden een flink soldaat. De onderofficier en de subalterne officier leeren hier vooral, waar de vermoeijenissen en de ontberingen tot uitersten klimmen, wat de soldaat doen kan, wat zij van hem verwachten en vergen kunnen, maar tevens welke voorzorgen zij hem verschuldigd zijn en welke diensten zij hem te danken hebben. Zij verliezen zich hier niet in de massa maar treden beurtelings zelfstandig op; zij zijn hier meer hoofd dan werktuig; zij gebruiken en ontwikkelen dagelijks hunne intelligentie; zij gevoelen dat zij iets zijn; zij leeren verantwoordelijkheid dragen en zedelijken moed toonen; zij vormen zich in een woord tot de ondervinding en de praktijk van een hooger bevel.

Dat verder deze gestadige togten, het harde garnizoensleven in Algerië's afgezonderde etablissementen, en de openbare werkzaamheden waartoe het *leger* in deze pas beginnende volkplanting geroepen wordt, den militairen geest, den korpsgeest, alle zielskrachten en deugden van onzen stand die er zoo velen vereischt en van zoo verhevenen aard krachtdadig ontwikkelen, behoeft geen betoog. Het bewijs is daar. De Afrikaansche korpsen zijn types, en wanneer men hen gaarne vergelijkt bij oud Rome's keurbenden, dan zien wij in die vergelijking niet de minste overdrijving. Algerië mag ten gevolge van

een verkeerd regeringsstelsel een kanker zijn aan Frankrijk's schatkist, het is eene klassieke school voor zijn leger.

Deze beschouwing is gedeeltelijk van toepassing op onze Oost-Indische krijgsmagt. Hierbij vergeten wij echter niet dat zij meer aan zich zelve overgelaten, te velde minder goed verzorgd is, en gewoonlijk te kampen heeft met een overmagtigen vijand die zich veel beter op versterkingskunst verstaat dan de Kabylen. Daarom heeft die krijgsmagt dan ook regtmatige aanspraak op onze hoogste bewondering, op onze meeste belangstelling en wij durven hopen dat sommige bijzonderheden van dit verhaal voor haar niet verloren zijn.

Of die togt tegen klein Kabylië noodzakelijk, of hij nuttig was? De vredevrienden beweren van neen. Zij noemen de Kabylen eene vreedzame en handeldrijvende bevolking die niets liever verlangde dan haren grond te bebouwen, hare produkten te verkoopen en met Frankrijk in vriendschap te leven. Zij stellen de Kabylenstammen voor als één onschuldig gezin uit den gouden leeftijd der volken. Herstelt de oude markten van Kabylië, rigt nieuwe op, legt allen schijn af van uittarting of overheersching, getuigt ondubbelzinnig van eene vredelievende gezindheid en het Kabylenland is u geopend, en de Kabylen zijn uwe trouwe bondgenooten. Zoo luidde hunne oplossing, en aan eene andere door de wapenen, voorspelden zij onverwinlijken tegenstand, verderf, en als resultaat het verlevendigen van oude veeten en het opwekken van nieuwen haat tegen Frankrijk.

Die voorspelling is reeds ten deele gelogenstraft,

maar behalve dat ligt in zoodanige beschouwing meer dan eene miskenning van de ondervinding, en onbekendheid met het karakter der Kabylen en den waren toestand van hun land. Wij weten reeds wat waar is van die onschuldige zeden, van die werkzame gewoonten, van die goede verstandhouding der stammen onderling. Naast eenige huiselijke deugden hebben de Kabylen al de vuige hartstogten en de anti-sociale neigingen van onbeschaafde volken; voegt hierbij hunnen afkeer van al wat vreemd is, hunnen haat jegens de *onderdrukkers van geloovigen*, hunne godsdienstige onverdraagzaamheid, hunne ondergeschiktheid uitsluitend voor wat buitengewone kracht getoond heeft, en men moet bekennen dat de oplossing van de vredevrienden op physiologische gronden weinig vertrouwen verdient. Maar nu de feiten? De ondersteuning welke de Kabylen zoo dikwijls tegen den gemeenschappelijken vijand verleend hebben; de voortdurende strooperijen en den moord dien zij pleegden op onderworpen stammen, en onder anderen op de bevolking en de bezetting van Djidjelly, van die marktplaats waar hunne produkten aftrek en hunne personen veiligheid vonden; de dweepzieke en oproerige taal van eenen BOU BAGLA; het verraderlijk aanranden van den kommandant van Philippeville die met een zwak geleide de markt bij Collo bezocht, — getuigen die feiten, ô apostels van den vrede, getuigen zij van die vredelievende gezindheid, van dat verlangen om met Frankrijk op goeden voet te zijn, waarop gij uwe schoonklinkende theoriën bouwt. Moest Frankrijk zijne bondgenooten en onderdanen geene bescherming ver-

leenen; moest het zijnen naam laten hoonen; moest het strandroof toelaten zelfs binnen zijne grenzen; moest het door dralen en flaauwhartigheid de toekomst van Algerië in de waagschaal stellen? — Neen, zult gij zeggen, dat nooit. Maar handel bevorderen en welvaart; maar door logische en christelijke redeneringen die bevolking overtuigen van haar onregt en tot betere beginsels brengen. — Maar was dit stelsel niet steeds magteloos vóór 1830? Frankrijk's wapenen wischten toen de schande uit van Europa, zij bewezen een gewigtige dienst aan den handel en aan de menschheid. Dit kunt gij niet ontkennen. En waarom dan niet de gevolgen van deze oorzaak aangenomen; waarom niet ingezien, dat Frankrijk na dien eersten wettigen stap niet stil kan staan, dat het veroveren moet om niet veroverd te worden, dat het eindelijk op Kabylië dezelfde wet moet toepassen als op Algiers, alvorens zachtere middelen uitwerking kunnen hebben. Betwijfelt gij dit nog, blijft gij bij eene andere *overtuiging*, is uwe vaderlandsliefde, uwe philantropie ernst, verlaat dan eens de bedompte atmospheer van het studeervertrek en de theoriën voor de praktijk, beproeft eens uwe welsprekendheid, vertrouwt leven en kapitaal aan die vreedzame bevolking. Ik twijfel niet of gij zoudt dan met schade en gevaar omtrent de Kabylen ten minste tot eene *betere* overtuiging komen. Gij zoudt dan inzien, dat gij de rollen hebt willen verwisselen en met het einde beginnen; dat, zoolang de Kabylen den straffenden en krachtigen arm van Frankrijk niet kennen, geene zachtere middelen doelmatig zijn, dat eerst na de onderwerping

uw stelsel kan zegevieren. Behoudens deze geringe wijziging zijn wij het volmaakt eens.

Eenmaal in Kabylië gevestigd, kan en moet Frankrijk uw stelsel toepassen en hier in dit gedeelte van den vruchtbaren TELL zal het zich beter beloond vinden dan in de zandige grenslanden van de Sahara. Het moet daartoe wegen aanleggen, dorpen verbeteren, den landbouw bevorderen, scholen stichten waar wetenschappelijk en zedekundig onderwijs gegeven wordt, en als een krachtig middel om de verzoening van de Geloovigen met het Evangelie voor te bereiden, het opkomend geslacht zooveel mogelijk aan de gestichten van Parijs ter opvoeding zenden. Het moet zich verder bemind maken door een vaderlijk beheer, en daarom eene naauwgezette keus doen van inlandsche hoofden, die nu maar al te dikwijls het gezag van den rooden burnous gebruiken om hunne stamgenooten te kwellen en zich zelven te verrijken: zulke bondgenooten zijn erger dan vijanden.

Tot zoodanige vestiging is echter slechts de eerste stap gedaan: de expeditie van 1851 was niet meer dan eene groote verkenning.

BIJLAGE.

OPGAVE VAN DE MUNITIE GEDURENDE DEN VELDTOGT VERBRUIKT.

KORPSEN.	Granaten.	Kartetsen.	Patronen voor walbussen.	Puntkogels.	Infanterij patronen.	Brandkogels.	Aanmerkingen.
Artillerij..........	853	5	10.800	52.800 15.243	438.900	2	Opmerkelijk is het dat b. v. de Inlandsche tirailleurs 2 maal meer patronen verbruikten dan de Zouaven, hoewel zij niet meer dan dezen in gevecht kwamen. Deze bijzonderheid toont voldoende het verschil in vechtwijze van deze twee korpsen. — Het totaal der verbruikte Infanterij patronen nadert de 900.000. —
Genie	.....	....	....	....	716		
8e Regiment......	.....	....	1.257	....	10.123		
9e 〃	.....	....	....	....	16.934		
10e 〃	.....	....	1.570	....	12.070		
20e 〃	.....	....	4.997	....	38.151		
Zouaven..........	.....	....	....	....	36.715		
16e Ligte Infanterij	.....	....	3.338	....	27.851		
Vreemden Legioen.	.....	....	2.577	....	18.617		
Ligte Inf. v. Afrika	.....	....	720	....	12.340		
Inland. tirailleurs..	.....	....	....	....	71.288		
Jagers te voet.....	.....	....	....	56.491	....		
Gendarmerie	.....	....	....	....	150		
Jagers te paard....	.....	....	....	....	2.160		
Spahis............	.....	....	....	....	4.000		
Trein.............	.....	....	....	....	226		
Goums	.....	....	....	....	3.570		
Totalen....	853	5	25.259	124.534	694.311	2	
Verdronk. te Konnar	115	5	2.200	17.230	35.000		
Totaal generaal....	968	10	27.459	141.764	729.311	2	

INHOUD.